

83.3(2=Алт)-06

ЯНО

Николай Ялатов

ЧЫМАЛЫ-КААН

Горно-Алтайск 1988

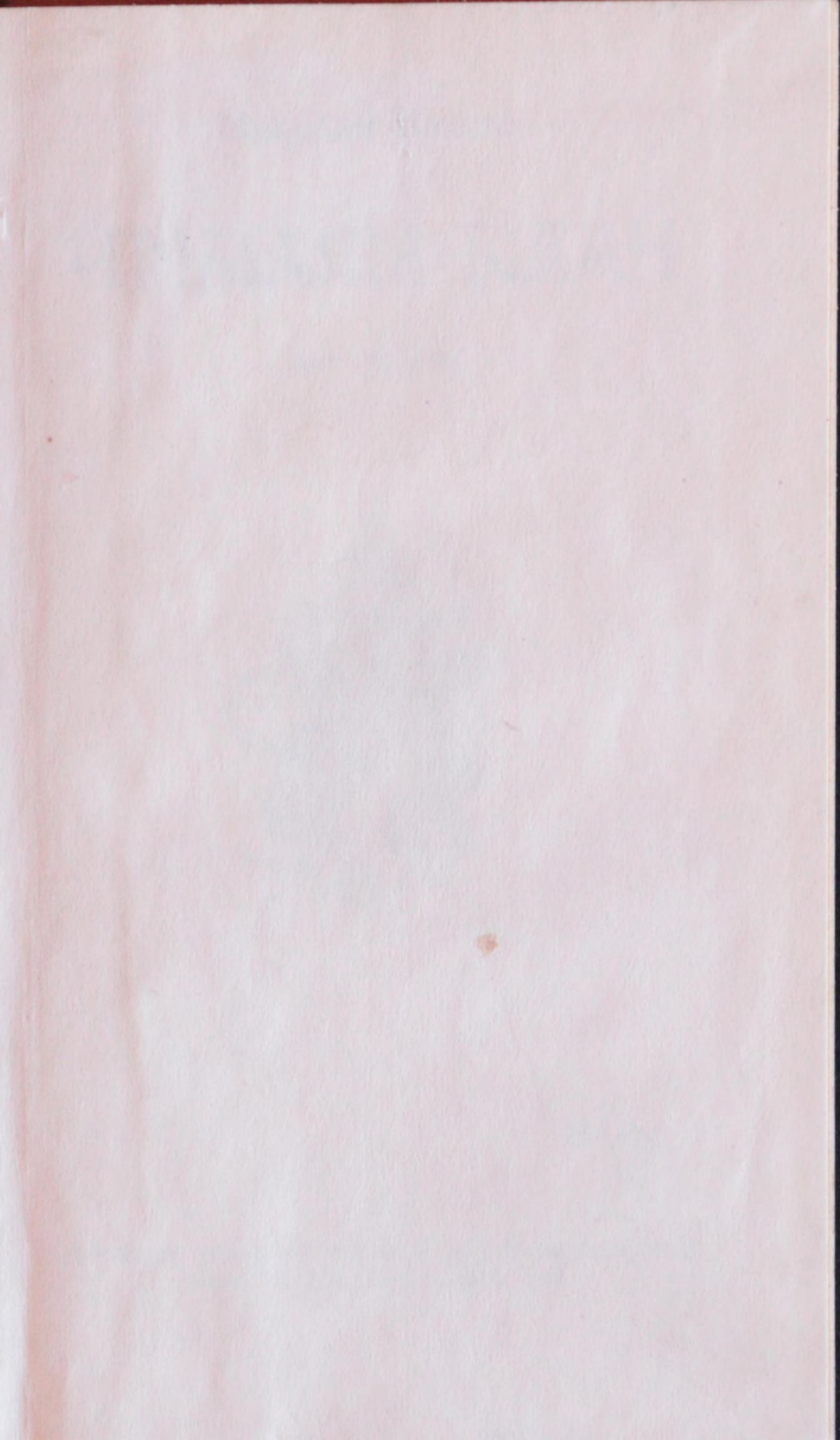
КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

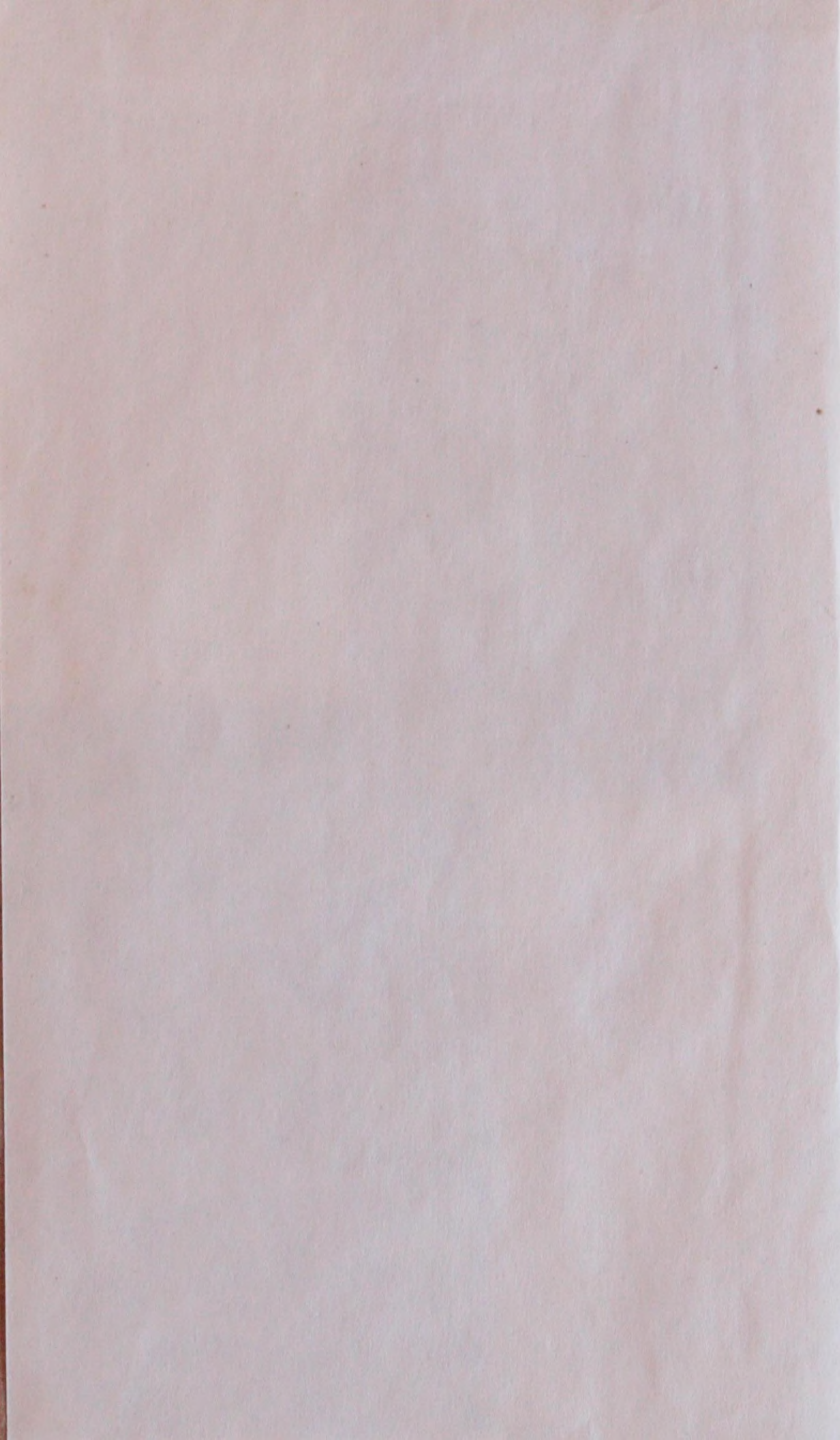
Книга должна быть
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. вызвч

9 ТМО Т. I МЛН. В. 2146—85

404

Николай Ялатов

ЧЫМАЛЫ-КАДАН

Кай чөрчөк

Handwritten signature in blue ink.

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛУГИ 1988

82.3(2=Алт.)-06
С (Алт.)
Я 110

Чөрчөкти кайчынын айтканынан бичип,
кепке базарына А. А. Сабашкин белетеген

БАЖАЛЫКТАР

407 ✓

Каташев С. М. «Чымалы-каан» деп кай чөрчөк 3
Чымалы-каан 5

Горно-Алтайская областная

библиотека

им. М.И. Калинина

Ялатов Н. К.

Я 110 **Царь-Муравей:** Алтайское героико-волшебное сказание. — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1988. — 200 с.

Н. К. Ялатовтын айткан кай чөрчөктөри алдында жылдарда канча катап бичиктерде чыгып, эл-жонго таркап калган. Бу чөрчөк баштапкы катап кепке базылып жат.

Ялатов Николай Кокурович

ЦАРЬ-МУРАВЕЙ

Героико-волшебное сказание

На алтайском языке

Рецензент Каташев С. М.

Художник Ортоңулов И. И. Редактор Боделукова Н. Я. Худ. редактор Ортоңулова В. И. Тех. редактор Манышева Е. К. Корректор Патагашева Л. А.

Сдано в набор 14. 03. 88. Подписано в печать 23. 05. 88. АН 13150. Формат 84×108 1/32. Бум. № 2. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 10,5 Уч.-изд. л. 11,93. Тираж 2000. Заказ 1303. Цена 65 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36, Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

Я $\frac{4803070400-006}{М 138 (03) 88}$ — 82—88

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1988

«ЧЫМАЛЫ-КААН» ДЕП КАЙ ЧӨРЧӨК

Николай Кокурович Ялатовтың айткан кай чөрчөктөри мынан да озо кепке базылып чыккан. Же бу алдынан башка бичик болуп чыгып жаткан «Чымалы-каан» деп чөрчөк бойынын кеми аайынча кепке базылган бастыра кай чөрчөктөрдүн эң жааны.

Кезик улус бу чөрчөкти кычырала, мынайда сананардан айабас: «Өрөги адалган алтай албатынын оос чүмделгези кай чөрчөк эмес, ол үлгерленип калган тегин чөрчөк, ненин учун дезе онын учуры ла бүдүми жанжыгып калган кай чөрчөктөн башкаланып жат» — деп.

Анайдарда, «Чымалы-каан» кай чөрчөк пө айла ол үлгерлеп салган тегин чөрчөк пө деп суракта серемји болбозын деп амадап, мен кай чөрчөктөрдүн аңылу учуры ла темдектери керегинде бир-эки де сөс болзо, айдып салайын. Экинчизинде, «Чымалы-каанды» Н. К. Ялатов, бойынын өскө чөрчөктөри ок чылап, кайлап айтпаган, тегин сөстөрлө айткан.

Кай чөрчөктө качан да болзо баатырлар ла олордын баатырлык жүрүми керегинде айдылып жат. Баатырлык кай чөрчөктөрдүн элижи-селижи барган учуралдардын (сюжеттин) төс тизүлери мындый: карып калган баатыр жаңы чыккан уулын киштин жылу терезиле чуулаар деп, андап-куштап атанып жат. Бу өйдө өштү онын журтына табарып, ак малын айдап, албаты-жонын олжолоп барат. Өштүдөн жажырып салган баатырдын уулы түргөн чыдап, баатыр кемине једип, олжочынын ады-жолын, жаткан јерин билип, ал-камык буудактарды өдүп, оны истеп барып жат. Өштүнүн журтына билдир-безинен (темдектезе, Тастаракай болуп кубулала) једип, јнит баатыр онын јинин де арттырбай јоголтып салат. Қыйында, олјодо жаткан албаты јайым берген баатырга быянду сөзин айдып, ак малын айдап, јери-јуртына јанып жат.

Је көп чөрчөктөр бу бир тизү учуралдардан башка бир канча сюжеттерден төзөлөт. Мынан улам кай чөрчөктин текши кеми чик јок јаанай берет. Андый бир канча сюжеттерлү, көп персонажтарлу чөрчөктөрдү Н. К. Ялатов айдып жат. Онын айткан кай чөрчөктөрине мифтер ле тегин чөрчөктөр бүткүлинче киргилеп жат. Андый чөрчөктөрдүн бирүзи «Чымалы-каан». Бу јаан чөрчөктин сюжедин көргөнибисте, ол жанжыккан кай чөрчөктөрдөн башкаланып жат. Мында лирика учурлу көп кожондор бар. Олор кай чөрчөктин эпика учурын јымжадып жат. Је бу кожондорды Н. К. Ялатов бодоп ло тузаланган эмес. Қажы ла кожон «Чымалы-кааннын» төс учурыла колбулу.

Бу ок чөрчөктө көп кеп сөстөр бар: «Сүттү бее кулунга туза, сүмелү уул жүрүмге туза», «Кей сөстө чын јок, кеп сөстө төгүн јок», «Јаңыс агаш јайканчан, јаңыс кижн јалынчан», «Ас улус ачынчак, көп улус көөрөм», «Атка минзе чаппайтан, аяк ичсе мендебейтен» ле онон до өскөлөри. Бу кеп сөстөр јалан јерге айдылбаган, олор чөрчөктин текши учурыла колбулу.

Је «Чымалы-каанды» эң ле тын јаанадып турган жанр — тегин чөрчөк. «Чымалы-каанга» фантастика учурлу көп тегин чөрчөктөр

кирген. Мында кара-кула, бала-жыландар, чымалы, муркүттөр, кер балыктар... Жартап айткажын, бу чөрчөктө бис көп-көп ан-куштардын кылык-жандарыла таныжып жадыбыс.

Бу өрөги айдылган эп-аргалар, байла, Н. К. Ялатовтын кай чөрчөктөрүнүн аңылу темдектери. «Чымалы-каандагы» кеп сөстөр, ко-жондор, мифтер, кеп куучындар, тегин чөрчөктөр баатырлардын чындык учун тартышкан керектериле колбулу. Онын кийинде, кайдын стили бир де жерде бузулбаган. Баатырлардын тартыжулары өскө кай чөрчөктөрдөгү учуралдарынан башкаланбай жат. Өскө кай чөрчөктөрдө ок чылап, эпикалык үлгүлөр (формулар) мында көп: баатырдын жаткан жери — жайы-кыжы билдирбес жараш Алтай, баатырлардын амыранатан жери — атту-чуулу бай теректин төзи, баатыр жуу-жорыкка атанарга тергенип кийингени, баатыр адын ээртегени, жорыкка атанганы, өштүлө тартышканы, жетгени, тойлоп жырлаганы, оного до өскө учуралдар. Мынызы бастыразы кай чөрчөктөрдүн текши бүдүми. Мындый үлгүлөр Ялатовто, өскө кайчыларга көрө, чик жок көп.

«Чымалы-кааннын» тили ле ритми жанжыгып калган өскө кай чөрчөктөрдүн тилинен ле ритмиказынан башкаланбай жат: параллелизм, үлгердин силлабикалык төзөлижи, баштамы рифма, аллитерация, эпитет, гипербола, метафора, оного до өскө эп-аргалар ол ло бойы.

Анайдарда, бу өрөги айдылган эп-аргалардан көргөнисте, Н. К. Ялатовтын «Чымалы-каан» деп чөрчөги кай чөрчөк болгонына бистин аланзыйтан жангыс жок болгоны жарт. Же Н. К. Ялатовтын кай чөрчөги аңылу: мында жанжыккан сюжеттерден башка аңылу эли-жип-селижип барган тизүлөрдөн турган учуралдар көп. Өскө кайчылардын чөрчөктөрине көрө, Ялатовтын «Чымалы-каан» деп чөрчөги мифтерле, кеп куучындарла, тегин чөрчөктөрлө чике колболыжып, оларды бойына кожуп, аңыланып жат.

Н. К. Ялатов кайды бала тужынан ала угуп келген. Көп чөрчөктөрдү ол Сыран таадазынан уккан. Улус оны ээлү кайчы деп айдыжатан. Онын кайын угарга Коргобыга Чичке-Чаргынын, Жаан-Чаргынын, Апшыйактунын, Каспанын, Мыйтунын улузы жуулып келгилейтен. Сыраннын кайын жаан жаштуларла кожо балдар база угатан.

30—40 жылдарда Н. Ялатов Камай ла Агайрынын атту-чуулу кайчыларынын жаан кай чөрчөктөрүн уккан, олардын тоозында «Жагар-баатыр» ла «Чымалы-каан». Бойы керегинде Н. К. Ялатов мынайда айдат: «Мен чөрчөкти беш-алты жаштан ала сүүп уккам. Кышкы узун түндөрдө кайчы кайлаганда, мен кай токтобогончо чек уйуктабайтан эдим. Озогы кеп сөс бар: «көрүже-көрүже көөш эдер» — деп. Онызы чын болор. Мен ол өйлөрдө кайды кичееп уккан учун, оны айдар аргалу болуп калдым».

«Чымалы-каан» деп чөрчөкти баштапкы катап ол 1933 жылда Агайрыда жаткан Сабашкин Настан деп кайчыдан уккан. Настанды улус база ээлү кайчы деп айдыжатан. Кийинде Н. К. Ялатов бу чөрчөкти Настаннан да өскө бир канча кайчылардан уккан.

Күндүлү кычыраачы! Слердин колыгарда жангы бичик, бир де катап кепке базылбаган жылбилү кай чөрчөк. Бу аңылу чөрчөк слерге жараар деп иженип турум.

Степан Каташев,
филология наукалардын кандидады

ЧЫМАЛЫ-КААН

Озо-озо чактар тушта,
Оног бери удай берген,
Эрте-эрте өйлөр тушта,
Элен чактар өдө берген,
Жайы-кыжы билдирбес
Жараш чаңкыр Алтайда,
Түни-түжи билдирбес
Түш кеберлү бу Алтайда,
Ак тайганын колтыгында,
Ак талайдын жаказында,
Эмил агаш бүр саргарбас,
Эдил куштар үн серибес
Эрјинелү бу Алтайда,
Алтан айры өзөктөри
Анга-кушка бай жерде,
Агын жаан суулары
Ак балыгы кыймыраган
Алтан өзөк белтиринде,
Кебис ошкош бу јаланда,
Алтын бүри мызылдашкан
Бай теректин јанында
Айга-күнге мызылдаган
Ак өргөө турбай кайтты.
Алтын сүрлү ат чакызы
База мында мызылдайт.
Ак өргөөни корып келген
Эзер-сезер эки тайгыл
Эжик бойго јадып алган,
Эрлик бийдин јолын
Кезе ширтеп, сакып јаткан.
Күнге күйбес күрен тажы
Күн карыкса јарыдар,
Айга күйбес алтын тажы
Ай карыкса јарыдар.

Ай өргөөни корыган
Алтан алып башчызы
Ак-Бөкө болуптыр.
Юнын, малын башкарган
Ютен кезер башчызы
Кастак баатыр болуптыр.
Калык-юннын бажын билген,
Камык жөөжөнннн киндү ээзи
Чалдар-Юрго атка минген
Чымалы деген каан кижн
Юртап јатпай бу кайтты.
Юртка берер кызы јок,
Јанына отурар уулы јок.
Карыыр јажы једе берген,
Катан сөөгн божой берген,
Өзөр өйн астап калган,
Өлөр өйн јууктап келген,
Азу сагалы онын болзо,
Јарын бойго једип калган,
Эк сагалы онын болзо,
Эмчек бойды өдүп калган,
Экн көзн тан чолмондый,
Коо кырлан тумчукту,
Кош аркадый кабакту,
Экн көстнн ортозына
Одус кучалу кой тургадый,
Экн јарын ортозына
Одус айгырлу мал тургадый
Јаан бүткен баатыр эмтнр.
Јер-јеннсле кожо бүткен,
Ютен чакка јуртай берген,
Агаш-ташла кожо бүткен,
Алтан үйе јуртап калган
Албатызына бу болгожын
От-калабы түшпеген,
Ак малына бу болгожын
Суу-калабы түшпеген.
Албатызы бу болгожын
Алтай үстнн өдө берген
Тнл бнлншпес јон эмтнр.
Ак быйаны бу болгожын
Алтайга толо өскөн
Түк танышпас мал эмтнр.

Төрбөлжинниг төрт үйеге
Албатызына бу болгожын
Јыда тудунып јуу кирбеген.
Ак малына бу болгожын
Азу тишту бөрү тийбеген.
Элге-јонго киленкей
Амыр јаткан каан эмтир.
Албатыдан алган эжи
Алтын-Јинји абакай эмтир.
Айлар бажы айланып өдөт,
Јылдар бажы јылыжып өдөт,
Алтай өткөн албатызы
Одын-суузы ончо јеткил,
Ак быйаны болгожын
Одор-сугады толо јеткил.
Ак чырайлу албатызы
Амыр јакшы јуртап јадат.
Чымалы деп каан киж
Ак өргөөниг бу ичинде
Алтан кат ак ширдек үстинде
Чирей тепкен јатпай кайтты.
Јетен кат көбөн јуурканды
Јабынып ийген амырап
Јетен јылга уйуктай бертир.
Калын уйкудан ойгонбой,
Козырыктап уйуктап јадат.
Тумчугынан чыккан тыныш
Туман кептү кайнап јадат.
Оозынан чыккан тыныжы
От-јалбыштый чөйилип јадат.
Алтын-Јинји абакайы
Бажы куудый кажайза да,
Тижи куулыдый саргарза да,
Эки качары кызыл-марал,
Араай јобош базытту,
Айткан сөзи тоомјылу,
Албаты ортодо күндүлү,
Аскан казаны сообос,
Ак өргөөдөн болгожын
Албаты-јон айрылбас,
Күндү-күрее јыргалда
Отуратан јанду эмтир.
Келин-кечкиндер бу јуулгажын,

Кеп көктөйтөн үлгү кезип,
Уредетен жанду эмитир.
Ан-балыктар эдинен
Алтан жүзүн курсак эдип
Албатыга бу көргүзер.
Жаш улусты жакаратан,
Жаан улусты күндүлейтен,
Элге-жонго ол киленкей,
Керсү бүткен кижиге эмитир.
Жойу-жокту ылгабас
Күндүлейтен жанду эмитир.
Аракы, кымыс түгенбес,
Албаты-жоны жыргалда.
Амырап жаткан апшыйагын
Ундыбайтан абакай эмитир.
Эртен серүүн, энгир серүүн
Эске алып көрүп жүрет.
Эркеледип ойгоскондо,
Апшыйагы ойгонбос болды.
Айлар бажы айланышып өдөт,
Жылдар бажы жылышып өдөт.
Ак өргөөни корыган
Алтан баатыр башчызы
Ак-Бөкө баатыр бойы
Ак өргөөгө киреле:
«Одус жыл өдө берди,
Ойгонзоор» — деп сураза да,
Чымалы деп каан кижиге
Калын уйкудан ойгонбойт.
Элин, малын башкарган
Жеткен кезер башчызы
Кастак кезер жедип келген,
Ак өргөөгө кирип келип,
Айткан сөзү мындай болды:
«Улу бистинг кааныбыс,
Калын уйкудан ойгонзоор!
Алтан жылга жеде берди,
Албаты-жоныс көптөди,
Ак быйаныс бадышпайт.
Турзагар, уксагар, кааныс» — деп,
Каан абакайы Алтын-Жинжиле экү
Эки кулагына кыйгырза да,
Каан кижиге ойгонбос болды.

Экү ойгозып чөкөйлө,
Каан абакайы айдып турат:
«Күннинг түштүк жанында
Күрен тайга түшкөн эди,
Ол жерди бойып барып
Ончозын аяктап көр.
Өскө каанның албатызы жок болзо,
Албатыдан бөлийле,
Одын-сууга баштагар.
Ак быянанан бөлийле,
Одорлуга салыгар.
Чымалы каан алдында
Андап-куштап жүреле,
Ол тайгада болгонын уккам,
Тергелү жон көчүрзе,
Журтагадый эптү жер,
Тебеелү мал апарза,
Тебеелегедий ыжык жер деген.»
Мыны уккан Қастак кезер
Айтканаарга алкыш болзын дейле,
Алтын бозого ол алтап,
Ак өргөөдөн чыга бербей канайтты.
Қастак кезер баатырым
Ат чакыга базып келип,
Ак чылбырын чече тартып,
Темир тискинин тендей тудуп,
Чой үзени чөйө тебип,
Үч темденип ол атанала,
Каан абакайыла эзендежип,
Аттын оозын бура тартып,
Желип ийбей канайтты.
Түш болзо амыры жок,
Түн киргежин уйкузы жок,
Түндү-түштү барып жадат.
Қанча талай кече бертир,
Қанча тайга ажа берген.
Шуурмакту суулар кечет,
Шуурганду тайгалар ажат.
База көрүп жүрер болзо,
Қастак кезер баатырым
Күзүрүмдү күрен тайга сынына
Чыгып келбей бу канайтты.
Айды-күнди аяктаза,
Тал-түштең күн өдүптир.

Адымды мен не амыратпас,
Қонуп, алкыш не сурабас дейле,
Қанғыл мōштинг тōзине
Адының ээрин алала,
Арчымагын бу кодорып,
Ак јайыгын буулайла
Қанча јүзүн аш бажынан
Урүстеп Алтайга јандайла,
Алкыш-быяанын бу сурап,
Јайнай бербей бу кайтты:
«Шоодып-шоктоп келбедим,
Арга јокто келген эдим.
Ак чырайлу албатым
Алтайыска толо өсти,
Ак быяан малыбыс
Ак тайгага толо берди.
Қайыш курлу албатыма
Одын-суу бедреп келдим,
Ак быяанга болгожын
Одор бедреп келген эдим,
Алкыш-быяан берзегер» — дейт.
Јалаң болгон кејим-тоқымын
Јайа салып тōжōп ијет,
Күлер арташ ээрин јастанып,
Јадып уйуктай бербей кайтты.
Амыр-јакшы уйуктайла,
Ойгонып келер бу болгожын,
Күрееленип күн чыгыптыр.
Өрō турган бу бойынча
Јаларлу отты салып ијет.
Аскан казан кайнаарда,
Аш бажынан ол үрүстеп,
Күзүрүмдү күренг тайганы
Такып база күндүлейле,
Ажанып тойгон бу кезер
Эрјине адын ээртеп,
Айаң болгон ак мōңкүлү
Уч сүүрини эмди кōстōп
Ары болуп јортуп ијди.
Анча-мынча болбой јүрүп,
Қызыл-күренг кайа ташка
Јортуп келген бу бойынча,
Адынан түшкен тарый

Кумдус бөркин суура тартып,
Тизе жеңил чөгөдөп,
Тили чечен алкыш сурап,
Мүргүп-жайнап отурат.
Кайа тажы күнгүрт этти,
Анча-мынча болголокто
Күрөң кайа бу ичинен
Ак сагалду Алтай ээзи
Чыгып келбей канайтты.
Алтай ээзи айдып турат:
«Албатың да ак быяаның
Экелер күүнүң бар болзо,
Экелетен туруң — дейт. —
Мынаң озо, балам,
Мениң бу алтайыма
Јеек-јутпа Јелбеген
Табылган эди — дейт. —
Оны жеңер ол болзон,
Сениң мөриң болор — дейт. —
Ого жеңдирип ийзен,
Сениң шорың болор» — дейт.
Мыны уккан Кастак кезер
Эди-каны изий берди,
Јаш кижидий өрө турат.
«Акыр, акыр, балам, — деп,
Алтай ээзи араай айдат. —
Күрежерге күчүң чыдаар,
Адыжарга огың једер
Алкыш быяан мен берейин.
Јети башту Јелбегенде
Айдары јок курч
Ай-малта бар эди.
Эп-арганы табала,
Ай-малтазын айрып алзан,
Сениң мөриң болор — дейт. —
Оны айрып болбозон,
Сениң шорың болор — дейт. —
Арга-сүмени адың тапсын,
Алып тудары сенде болзын» — дейт.
Кастак кезер болгожын
Күрөң тайганы бу ажып,
Анча-мынча болбой туруп,
Алтан өзөк белтирине једет.
Оноң ары браатса,

Кебис ошкош јаланда,
Агын суунын јарадында
Јүрекче айыл көрүнөт,
Јүлүнче ыш чөйилет.
Кара-Күрөң эрјинези
Алын колын алынбай,
Кийин будын тартынбай
Тура түшпей бу канайтты.
Он кулагын олой тудуп,
Јердин үстин тындай берди,
Сол кулагын солой тудуп,
Јер-јенисти тындап турат.
Қастак кезер адынан түжет,
Кара-күрөң эрјине аттан
Јакшы-јаманды сескенин сурайт.
Кара-Күрөң эрјинези
Шырқырада бышқырып айдат:
«Јеек-јутпа Јелбеген
Уйуктап јатқан эмтир — дейт. —
Бүдүки бойыбыс барзабыс,
Бистин тибиртке ойгонор болор.
Сен јада түжүп анданала,
Ийт болуп кубулзан,
Мен түндүктен кирейин,
Сен эжикке једеле,
Тастаракай болуп кубул — дейт. —
Сен кирген бойынча,
Бүдүки бойын болуп кубулала,
Јеек-јутпа Јелбегенди
Кабыра тутсан јалтанбай.
Мен ол ойдө ай-малтазын
Алган бойынча качайын» — дейт.
Қастак кезер адынан түжет,
Јада түжүп анданала,
Кара ийт болуп
Јеле бербей бу канайтты.
Кара-Күрөң силкинеде,
Боро кучыйак болуп
Јелбегеннин айлын көстөп
Уча бербей бу канайтты.
Ийт болгон Қастак кезер
Јети башту Јелбегеннин айлына
Једип келген бойынча,
Ары-бери силкинип,

Тастаракай болуп кубулып,
Эжикти араай, чебер ачала,
Кирип келбей канайтты.
Боро кучкаш бу ойдō
Түндүк бойдон кирип келет.
Јети башту Јелбеген
Уйкудан ойгоно берет.
Қастак кезер силкинеле,
Баатыр бойы боло берди,
Јети башту Јелбегенди
Қабыра тутпай канайтты.
Эки кезер болгожын
Қара јерге тоолонгылайт,
Түнге-түшке тудушкылайт.
Боро кучкаш силкинеле,
Мүркүт болуп кубулып,
Ай-малтаны тырмагыла
Бектеп туткан бойынча
Түндүк бойдон чыгара
Уча бербей канайтты.
Ак јаланга апарала,
Ары-бери силкинеле,
Бүдүки бойы боло берет.
Јелбегеннинг ай-малтазын
Јердин јети кадына кийдире
Кōмō тебип бу ийеле,
Ойто катап ол силкинеле,
Мүркүт болуп кубулала,
Јелбегеннинг јуртын кōстōп
Уча бербей канайтты.
Једип келер бу болгожын,
Јети башту Јелбеген ле
Қастак кезер баатырым
Јелбегеннинг айлы-јуртын
Оодо тепсеп бу салган,
Ак јаланда экү
Ачый-мечий күрежип,
Јарын бойдон тудужып,
Јаак бойго согужат.
Јети башту Јелбеген
Јети оозыла алгырат,
Јердин үсти торгылат.
Айлы-јуртымды не ооттын,
Акту бойымды не јууладың,

Ай-малтам кайда деп,
Алтан жүзүн алгырарда,
Алтай-Қанай жаңыланат.
Алып бүткен Қастак баатыр
Ачу-корон кыйгырып айдат:
«Ачап-јутпа Јелбеген,
Ак-јарыкка кайдан келдинг?
Јескимчилү Јелбеген,
Јети бажынды үзерим» — дейт.
Қара мүркүт болуп кубулган
Қара-күренг ат эмди
Ары-бери учуп туруп
Ачап-јутпа Јелбегеннинг
Алты бажын үзе тебет.
Қастак кезер баатыр мында
Јети башту Јелбегенди
Қажык кептү экчей тудат,
Қайыш чылап толгой тудат.
Көк булутка көмө тудала,
Қара булутка кадай тудуп,
Јылым кайа кара ташка
Арта сокпой бу канайтты.
Қолы-будын кайра тудуп,
Тескери темир киженле
Қижендеп ийбей бу кайтты.
Эмди көрүп турар болзо,
Қара-Күренг ады онын
Алтай ээзи ак бука болуп
Қубулып алган бу мында
Агаш-ташты оодо базып,
Јелбегеннинг көк буказын
Сүрүп алган клеедет.
Қастак кезер баатырым
Қанатту қастак огын алып,
Көк буканын жүрек төскө
Адып ийбей канайтты.
Јалбышту ок-јебе
Јелбегеннинг көк буказынын
Јүрек төзин өдө бертир.
Јеек-јутпанын көк буказы
Огырып ийген бойынча,
Көңкөрө жыгылып өлө берди.
Қастак кезер баатырым
Јети башту Јелбегенди

Жерден өрө көдүрүп,
Көк буканын үстине
Чачып ийбей бу кайтты.
Сынып жыгылган агаштарды
Көк бука ла Желбегеннин үстине
Чогуп ийген бойынча,
Көрнөө оттон ол тудуп,
Өртөп ийбей канайтты.
Куш тиштенип өрө чыкпазын,
Курт тиштенип жерге кирбезин деп,
Жеек-жутпа Желбегеннин
Жерде жаткан эди-сөөгин
Кубал эдип өртөп ийди.
Кастак кезер эмди болзо
Жаман-жутпа Желбегеннин
Жыды-таны чыксын деп,
Агын сууга јунунат.
Кара-Күрен адын ээртеп,
Сынын көстөп јортуп ийди.
Анчалыктын бажында
Айан болгон үч сүүрилү
Күзүрүмдү күрен тайганын
Күрен жылым кайа ташка
Једип келген бу турды.
Адынан түшкөн бойынча,
Күлөр калбан бөрүгин чупчып,
Тизе јенил чөгөдөп,
Тили чечен айдып турат:
«Барган керегим бүтти,
Јутпа јаман Желбегенди
Јенип чыктым» — дейт.
Алтай ээзи чыгып келип,
Айткан сөзи мындый болды:
«Ачап Желбегенди сен јендин,
Албатынды ла ак быяанынды
Түрген-түкей көчүр» — деди.
Кастак кезер баатыр
Алкыш-быяанын айдынала,
Күрен тайганы төмөн
Көнү јорго жүрүп ийди.
Тергелү јуртка једип келип,
Калык-јонды башкарган
Јетен баатырды јууйла,

Алтай үстин өдө берген
Албаты-јонды ла
Аба-чөлдү өдө берген
Ак быяанын бөлип,
Божоты деп талай жаказына,
Күзүрүмдү күрен тайганын
Јон тургадый өзөктөрлү,
Мал тургадый јаландарлу
Эптү јакшы јерлерине
Көчүрип салбай бу канайтты.
Алып-кезер Қастак баатыр
Айлына јанып амырайла,
Бажын билген каанына туштаарга
Једип барбай бу канайтты.
Чымалы деп каан кижі
Чирей тепкен уйуктап јатты.
Қастак кезер баатырым
Кандый јорык болгонын
Алтын-Јинји абакайга
Төкпөй-чачпай куучындап берет.

* * *

Эжик бойды корып келген
Эзер-сезер эки нйди
Акшып-улып үрүп нйеле,
Ак өргөөгө кирип келгилеп,
Јетен јылга уйуктаган ээзин
Эки јандап тырмагылап,
Јүзи-бажын јалап тургулайт.
Қалын уйкудагы каан кижі
Ойгонып келбей бу канайтты.
Јүзи-бажын ол уужанып,
Айылдын ичин ајыктап ајдат:
«Алты күнге амыраган эдим,
Алтан јылды ажа бертир.
Јети күнге амыраган эдим,
Јетен јылга једе бертир.
Бу не атазы болды» — деп,
Қолы-будын уужанат,
Қаалгалу эжигин кайра ачып,
Алтын бозого алтап чыгат,
Алтай үстин ајыктап көрөт.
Ач мыкынын тайанып,

сөзін
талы

Ас сагышты сананат.
Коо мыкшынын тайанып,
Көп сагыжын сананат.
Агын сууга ол барала,
Арка-мойнын јунунат.
Аржан сууга келеле,
Алкыш сурап ичип ийет.
Эди-каиы изип келди,
Эт јүреги тыгыда согот.
Отура түжүп туруп келет,
Ончо бойы керилет.
Кугарып калган кебери
Кызара бербей канайтты.
Ары-бери баскындайла,
Ак өргөөгө кирип келет.
Айландыра улусты ајыктап,
Амыр-јакшы бу сурайт.
Абакайыла эзендежип,
Эрке сөслө сурап турат:
«Ак быйан ла албаты-јон
Амыр јакшы туру ба?» — дейт.
Абакайы айдып турат:
«Алтан јылга уйуктайла,
Ак быйанынды түжендинг бе?
Јетен јылга уйуктайла,
Јонынды түжендинг бе?» — дейт.
Каан кижиге каткырат:
«Алтан јылга уйуктайла,
Аймай берген ошкожым,
Јетен јылга бу уйуктайла,
Јүүле берген ошкожым» — дейт.
Абакайы оны кучактанып,
Айткан сөзи мындый болды:
«Ак өргөөни корыган
Алтан баатыр башчызы
Ак-Бөкөдөң суразан.
Јонды, малды башкарган
Јетен баатыр башчызы
Қастак кезерле куучындаш» — дейт.
Абакай кижиге болгожын
Алтын такта јылдыр келет,
Алама-шикир аш-курсакты
Чогуп ийбей бу канайтты.
Каан кижиге болгожын

сөзбөш
фигура

404

Эки баатырын кучактай алып,
Албаты-јоны ла ак быяны
Амыр-јакшы турган ба,
Сурап мында бу отурат.
Қалайлап эткен чөөчөйдө
Қазыр арақы колго ойнойт.
Қызыл сырлу чөөчөйгө
Қымыс уруп амзажат.
Эрмек-куучын угарга,
Эли-јоны јуулып келиптир.
Алкыш сөстөр угарга,
Айылдаштары јуулыжыптыр.
Қастак кезер баатыры
Кеп-кийимин суурып ийет,
Алтын тактага отурала,
Тоқыналу куучын баштайт:
«Алтан јылга јуук
Слер уйуктай беререерде,
Албаты-јон өзөлө,
Алтай үстин өдө берген,
Одын-сууга јетпей барган.
Ак быяаныс көптөйлө,
Алтай үстине толо берген,
Одорына јединбей барган.
Арга јокто эрик јок,
Слерди ойгозып чөккөөристе,
Слердин абакай меге
Мындый јакару берген эди:
Озо слер качан да
Андап, јорыктап јүреле,
Бојоты деп талай јаказында
Күзүрүмдү күрен тайга бар.
Алтан айры өзөктөри
Анга-кушка бай јер,
Агын јаан суулары
Ак кайзырыкту балыктарлу деген.
Қайыш курлу калык-јоннын
Кезигин бөлип көчүрерге,
Алтайга толо ак быяаннын
Кезигин бөлип айдаарга,
Аайы-төйин ајыктап
Көрүп кел деп јакыган,
Абакайдын јакылтазын
Бүдүрбес аргам јок болгон.

Түни-түжи амыры јок
Күренг тайгага једип барып,
Үч сүүрилү айан мөңкүнинг
Ортозындагы сүүриге једип,
Алкыш-быйан сурап,
Мен бажырып отураарымда,
Алтай ээзи чыгып келеле,
Айткан сөзи мындый болгон:
«Алкыш-быйанды берейин,
Бу менин алтайыма
Көк буканы ат эдинген
Јети башту Јелбеген табылган,
Бары-јокты тимире берген,
Эл-јонды јип салган.
Оны јенип ийзен —
Сенин мөринг болор.
Јендиртип ийзен —
Шорын болор.
Тудужары сенде болзын,
Сүме табары адында болзын деп,
Јакарып айткан эди.
Көк букалу Јелбегенди
Экү јенип чыкканыс.
Эди-сөөгин јок эдип
Өртөп салган эдим.
Күренг тайга кырына чыгып,
Алтай ээзине айдала,
Айлым көстөп јанган эдим.
Алтайыма мен једеле,
Айлы-јуртыма јетпей жүрүп,
Јетен баатырды јууйла,
Қайыш курлу кара албатынын
Қабортозын бөлийле,
Күренг тайга эдегине
Одын-сууга баштадыбыс.
Ак быйанды бөлийле,
Күренг тайга колтыгында
Алтан айры өзөктөргө
Одорлуга айдадыбыс дейт.
Мыны уккан Чымалы-каан
Отурган улуска мынайда айтты:
«Јетен јылга уйуктаарымда
Јетен кезер башчызы
Қастак кезер баатырым

Албатыны башкарып,
Ак быйанды корыырга
Арып-јобоорынан күчсипбей
Күрен тайганын сынына чыгып,
Алтайдын ээзине јолыккан эмтир.
Јутпа Јелбегенди јенгеле,
Одын-сууга јон баштаган,
Одорлуга мал башкарган,
Менин адаанымды алып,
Ат-нерелү керек эткени учун,
Қастак кезер баатырыма учурлап,
Ойын-јыргал баштайдым.
Амыр јаткан албатым
Алты айга јыргазын.
Јакшы јаткан албатым
Јети айга јыргазын.
Булут болгон казылудан
Бүктей тудуп сойыгар.
Бура болгон јалдуларды
Јыга тартып сойыгар.
Тайга кептү эт тууразын,
Талай кептү аракы темдезин,
Эбиреде элчи ийигер» — дейт.
Эки күнге јетирбей
Эди-јуузы ончо белен,
Эли-јоны јуулып келген.
Албаты-јоны јууларда,
Қаан кижі өрө турат,
Алтын бөрүгин суурала,
Ак сагалын сыймай тудуп,
Баатырга учурлалган байрамды
Баштагар деп јар эдет.
Эттен-јуудан ажангылап,
Эли-јоны јыргай берди.
Аракы-кымыс амзагылап,
Албатызы јыргай берди.
Бир күн қаан кижі
Өрө турган бойынча
Айландыра ајыктап көрүп,
Айткан сөзи мындый болды:
«Қайыш курлу калығым бу,
Қыйышпай јакшы јадыгар.
Ак чырайлу албатым,
Арчашпай јакшы јадыгар — дейт. —

Менин ыргалым жеде бертир,
Кийин жаным узап калтыр,
Алды жаным жууктап келтир.
Журтка берер кызым жок,
Жаныма отурар уулым жок,
Эрдин журты ээн артар ба,
Кааннын журты чачылар ба?» — дейт.
Ойноп турган албатызы
Отура берди кунугып.
Жыргап турган албатызы
Токтой түшти жалтанып.
Көк тенери түбинен
Кара булут кайнап келди.
Каан кижиге калганчызында
Айткан сөзү мындай болды:
«Үч-Курбустан кудайым
Үлү-жайу бергей не?
Ада болгон Ак тайгам,
Эне болгон Ак талайым,
Алкыш-бийан бергей не? — дейт. —
Арга жок боло берзе,
Жер киндиги энемге
Жедер керек болотон туру.
Жуук салза, үч жылдан,
Узак болзо, жети жылдан
Ойто жанып келерим» — дейт.
Тил билишпес эл-жоны
Байрам-ыргалды токтоткылап,
Одорлуга мал көрөр,
Одын-суузын жеткилдеер дежиб,
Тарап-таркап жангылай берди.
Чымалы-каан өрө туруп,
Алтын үйгөн ала койот,
Каалгалу эжикти кайра ачып,
Алтын бозого алтап чыгат.
Ат чакыга базып келип,
Алтын сүрлү бу үйгенин
Ат бажына сугуп ийет.
Күлөр арташ ээрин болзо
Арта салып ээртеп ийет.
Ак өргөөгө базып келип,
Каалгалу эжикти кайра ачып,
Алтын бозогоны алтап кирет.
Албыр-шалбыр штанын

Ала койып катай кийет.
Чой таманду бу өдүгин
Чөйө тебип кийип ийди.
Күлүктерле күрөшсе кийетен
Күмүш кыпту күлөр тонын
Кийип ийген бойынча,
Тербектү кайыш курын
Уч оронуп бу курчанат.
Көө куйагын кийип ийген,
Катанчызын катанып турат.
Каан кижги бу кийетен
Алтын сүрлү бөрүгин
Кептей тартып кийип ийди.
Ак болот бу үлдүзин
Сол жалмашка тагынат.
Канду кастак огын болзо
Он жалмажына бу салынат.
Ай кеберлү күлөр жаазын
Арказына жүктенип ийет.
Арчымагын колго алып,
Ак өргөөдөн чыга берди.
Абакайы оны үдежип,
Кожо чыкпай канайтты.
Чымалы-каан болгожын
Ат чакызына базып келет,
Арчымагын арта салып,
Ушпа болот жыдазын
Такпур бойго теркилейт.
Ак чылбырын чече тартат,
Туйук тискинди туткан бойынча,
Ээрдин кажына иле салат,
Чой үзенини чөйө тебип,
Уч темденип бу атанат.
Алып-кезер баатырларыла
Алакан жайып эзендежет.
Алтын-Жинжи абакайын
Аттан жайылып окшоп ийди.
Аттын оозын бура тартып,
Ары болуп жортуп ийди.
Албаты-жоны болгожын,
Уделикке үдежип артат.
Эзер-сезер эки ийди
Кыгзыжып мында артып калат.

Чалдар-Јорго болгожын,
Соодузы јок барып јадат.
Чымалы-каан болгожын
Амыры јок барып јадат.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Ак тайганын колтыгына
Једип калган мында жүрет.
Шуурмакту суулар кечет,
Шуурганду тайгалар ажат.
Қоо јараш кожон чөйөт,
Қомыдалду сөстөр айдат.
Қайа ташту бу туулары
Јаңыланып артып калат.
Јараш чечен кожон салат,
Јайналганду сөстөр айдат.
Јараш чанкыр бу туулары
Јаңыланып артып калат.
Эмди көрүп жүрер болгожын,
Агын јаан суулардын
Бажына једип калган жүрет.
Јаш агашты өдө берген,
Јал мөңкүге јууктап келтир,
Қалын мөшкө кире јортот.
Ак јаланга ол чыгала,
Озогы оду болгон
Аржан суунын бу јанында
Алтан алты олбыкту
Қаңыл мөштин төзине
Адынан түжүп, ээрин алат.
Аржан суудан амзап ич,
Ак өлөннөн үзүп ји деп,
Арып-јобогон эрјине адын
Агыдып ийбей бу канайтты.
Қак агашты јара чабып,
Јаларлу отты салып ийди.
Арчымактаң алгый алып,
Аржан суудан суза тартып,
Чайын азып ийбей канайтты.
Јалан болгон кејим-токымын
Јайа тудуп салып ийет.
Аскан казан кайнаарда,
Арчымагын бу кодорып,
Алтан жүзүн аш-курсактан

Алтайына бу үрүстеп,
Алкыш-быйан сурап турат.
Аракыдан амзап ичет,
Аш-курсактан тамзыктап јийт.
Аштаган бойы тойо берет,
Арыган сыны сергий берди.
Өрө турган бу бойынча
Озогы өйдө сугуп салган
Эки кылду топшуурын
Каныл мөштинг олбыгынан алып,
Јынырада сого берди,
Күр көксин кенгидип
Күркүреде кайлай берди.
Мөш агаштар шуулажа берди,
Мөнгү туулар күркүрежет,
Јаш агаштар шуулажат,
Јылым кайа јангыланат.
Бозом энгир өдө берген,
Койу јылдыс чыгып келди,
Кайчы үнин бу кенгидип
Јынырада кайлай бертир.
Алтан өзөк ээлери ле
Агын суулар ээлери
Ончозы мында јуулыптыр.
Аржан-кутук суулар ээзи
База мында бу келиптир.
Кайчы кижиге көр отурза,
Алтан јүзүн чечектерлү
Ак јаланга бу эмди
Ак кийимин кийинген
Алтай ээзи келип
Отура бербей канайтты.
Кайыр туулар, капчал өзөктөр ээлери
Алтай ээзин эбиреде отурып ийген
Шылырт эдер табыжы јок
Јараш кайды тындагылайт.
Туйук балкашту суулар ээлери
Шулурыжып элбендежет.
Алтай ээзи арбанып айдат:
«Селендежип силкинишпегер,
Кай тындап угар керек.»
Ак јаланга јиргилјин
Кыймык этпей токтой берет.

Ээлү кай оног ары
Көндүгө бербей бу канайтты.
Анча-мынча кайлайла,
Кайчы амырап отура берет.
Анча-мынча отурала,
Айландыра ајыктанат.
Алтай-Қағайды ээлеп туткан,
Агын сууларды корып турган
Агару быйанду ээлери
Тарап-таркап жүре бергилептир,
Тайганың элбек таскылы
Элес эдер неме јок
Ээн артып калган эмтир.
Кайчы каан амыраарга,
Күлер арташ ээрин јастанып,
Учаланып јада берет.
Тандакталып таң адарда,
Тамырланып күн чыгарда,
Ойгонып келбей бу канайтты.
Јаларлу отты салала,
Койу чайын азып ијди.
Алтай-Қағайга бу мүргүп,
Ажанып албай канайтты.
Алтын үйген ала койот,
Ары-бери серпип ијет.
Чалдар-Јорго ады болзо,
Укпас јерден угуп ијген,
Сеспес јерден сезип ијген,
Јаш өлөңди јаја баспай
Јараш јорго јелип келет.
Чымалы каан болгожын
Күлер арташ ээрин алып,
Арта салып ээртеп ијет.
Көө-куйагын кийинеле,
Қатанчызын катай кийет.
Тизе јенгил чөгөдөп,
Алкыш-быйан сурап,
Бажырып мынайда айдат:
«Озодон бери оду мөжим,
Өлбөй јажыл турзан — дейт. —
Өлбөй јакшы мен жүрзем
Көп конорым төзинге» — дейт.
Өрө турган бойынча,

Чой үзенгени чөйө тебип,
Уч бүктелип атанат.
Айан мөңкү үч сүүрини
Көстөп эмди жортуп ийди.
Анча-мынча бу болбой
Ортогы ак сүмерге
Једип келбей канайтты.
Јылым ак кайага
Једип келген бу бойынча
Адынан түшпей канайтты.
Ак јайыгын буулап ийет,
Аракы-кымыс урала,
Јандап јайнап мынайда айдат:
«Ада болгон Ак тайгам!
Эне болгон Ак талайым!
Өзөр өйим өдө берди,
Өлөр өйим јууктап келди» — деп,
Јайнап-мүргүп бу отурат.
Анча-мынча болбоды,
Ак кайанын ичинде
Күзүрт эмес күзүрт болды,
Табыш эмес табыш болды.
Јылым кайа јылыжа берди,
Јарт јерден эжик эмди
Ачыла бербей бу канайтты.
Алтын тайак тайанган,
Алтын-мөңүн кеп кийимдү
Ак сагалду Алтай ээзи
Чыгып келген бу мында
Айга-күнге мызылдап
Турбай эмди канайтты.
Кезер бүткен Чымалы-каан
Алкыш быян сурап,
Қомыдалын бу айдынып,
Јерге јаба бажырат.
Мыны уккан Алтай ээзинин
Айткан сөзи мындый болды:
«Чагын јеткен каан эмтиринг,
Је андый да болзо,
Ўч-Қурбустан кудајла
Қуучындажып көрөйин» — дейт.
Алтын тайагын көдүрип,
Айга-күнге јанып ийди.
Анча-мынча болбоды,

Көк тенгери бу түбинен
Кара булут кайнап келди.
Ого-бого жетпеди,
Күннинг көзи көрүнбей барды.
Тайга-таштан туман чыгат,
Жанмыр-жаажы жаай берди.
Күкүрт эмес күкүрт болды,
Жердин үсти торгылат.
Мөндүрлү жаан жааш жаайт,
Жалгын жерди жарыдат.
Анча-мынча болбоды
Козыр кара булут келди.
Ол булуттын ортозынан
Алтын сүрин кийинген,
Ак сагалы жайылган
Айдып болбос жаан сынду
Уч-Курбустан кудай мында
Көрүнүп келбей канайтты.
Мыны көргөн Чымалы-каан
Жайнап-ыйлап бажырат:
«Өрө турган кудайым — дейт,
Каан болуп бүдеримде
Жатка берер кызым жок,
Жаныма отурар уулым жок,
Эрдин журты ээн артар ба?
Кааннын журты коскорылар ба?
Таш очогым жемирилетен бе?
Талкан күлим чачылатан ба?
Кары-жажым жеде берди,
Катан сөөгим божой берди.
Арга-корго не болор,
Алкыш-бийан берзегер» — деп,
Жайнап мында бу отурат.
Кара булут үстинен
Кудай карап көрөлө,
Айткан сөзи мындый болды:
«Чагын жеткен каан эмтиринг,
Бис сеге болужар аргабыс жок.
Жаан жеткер сакып жат.
Ол жеткер өдө берзе
Ойто катап жон өзөр,
Өскө үйенин жоны болор.
Өскө чактын малы өзөр,
Ончозын жартап болбозым.

Суу калаптан адын бүткен,
От калаптан бойын бүткен.
Жер киндиги энегнен
Жайалталу бүткен эдинг.
Жер киндиги энегге барзанг.
Бир алкыжын берер» — дейт.
Онойдо айдала, кудай
Козыр кара булудыла кожо
Жүре бербей канайтты.
Алтай ээзи айдып турат:
«Айткан сөсти ондодын ба?
Менин болужар аргам жок.
Божоты талайдын жаказына бар.
Жер киндиги энег анда.
Ак кайа таш болор,
Ол кайаны эбире жорт.
Күннинг ажыт жанына
Жажынып амырап жатсанг,
Кызыл энгир кире берзе,
Жетен кулаш мүүстү
Жеерен теке минген
Жер киндиги энег
Жедип келер ол өйдө.
Адынан тушкен кийнинде,
Араай өрө сен турала,
Алкыш-бийан суразанг» — дейт.
Мыны уккан Чымалы-каан
Бөрүгин суурып бажырала,
Күн ажыдын бу көстөп
Жортуп ийбей канайтты.
Ак тайганы бу төмөн
Казаладып барып жадат.
Түш болгондо амыры жок,
Түн болгожын уйкузы жок,
Түндү-түштү браадат.
Эрјинедө сооду жок,
Эр бойында уйку жок
Барып жатпай бу канайтты.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Жети өзөк белтири
Эптү жараш жер жадат.
Жажыл күүктинг үни серибес,
Жаш агаштардын бүри саргарбас,
Эдиски андардын үни серибес,

Эмил агаштардын бүри саргарбас
Жараш алтай бу эмтир.
Барар жолдын алдында
Алтын бүри мызылдаган
Бай терек мында турат.
Жаба жортуп келер болзо,
Жети айгыр мал келзе
Тебеелегедий серүүн эмтир.
Жети өрөкө жон келзе
Журтагадый ыжык эмтир.
Аржан-кутук ару суу
Бу теректин жанынча
Агып жаткан бу эмтир.
Чымалы каан сананат:
«Барар жолым менин ыраак,
Амырап алзам кайдар» — дейт.
Бай терекке жеделе,
Адынан түжүп, ээрин алат.
Ак өлөңнөн үзүп жи,
Аржан суудан амзап ич деп,
Адын агыдып ийбей канайтты.
Как агашты кыйсай чабып,
Бай теректин бу төзине,
Жаларлу отты салып ийди.
Аржан суудан суза тартып,
Койу чайдан азып ийди.
Аскан казан кайнаарда
Аш-курсактан үрүстеп,
Алтайына жандап отурат.
Аракыдан бу чачылгалап,
Амзап бойы ичип ийет.
Амырап жакшы конорго,
Андап ийзем кайдар дейт.
Өрө турган бойынча
Ок-саадагын ала койып,
Адына ол мынайда айдат:
«Барар жолыбыс бистин ыраак,
Андап амырап албас па?
Арысканду бу тайганы
Агыртып келзен, адым,» — дейт.
Чалдар-Жорго эрјинези
Арысканду бу тайганы агыртарга
Ары болуп элес этти.
Эрлү бүткен Чымалы-каан

Эки эдегин кайра кыстанып,
Арысканду бу тайганын
Арташ јерине чыгара базып,
Агнын јолын мында сакып
Отура бербей бу канайтты.
Анча-мынча болбоды
Чалдар-Јорго ады болзо
Арысканду бу тайганы
Антара агыртып клеетти.
Эмди көрөр болгожын,
Адыр-кара тогус сыгын
Ажу јерди бу көстөп
Келип јатпай канайтты.
Алып бүткен Чымалы-каан
Адыр-кара тогус сыгынды
Јагыс окко бу тизе
Адып ийбей канайтты.
Чылбырга тизе буулайла,
Одузына сүүртеп келет,
Ончозын сойо тартала,
Тогус тишке тиштеп ийет.
Јалан болгон кејим-токымын
Јайа салып төжөп ийди,
Күлер арташ ээрин јастанып,
Јада бербей бу канайтты.
Каан кижн түженип јатса,
Кара јорго атка минген
Кижн келген бу эмтир.
Өлтүрерге өштөп жүрген
Ачап-торо Алмыс эмтир.
Каан кижн ойгонып келет:
«Кандый кара сагышту
Алмыс-Шулмус болгон — дейт. —
Өлбөс бойым өлөтөм бө?
Барбас бойым баратам ба?
Албаты-јоннын эдин јийтен
Алмыс-Шулмус бар эмтир,
Онын учун бу алтайга
Албаты јуртабаган эмтир» — деп,
Эр бойы сананып,
Эп-аргазын бедрейт.
Јети агнын терезинен
Јаан тулуп көктөп ийди,
Сары чирик төгөшти

Кодоро тартып экелеле,
Төжөгине бу салып,
Тоныла жабып ийеле,
Тазылду жадык ажыра
Жада бербей бу канайтты.
Ай жаркыны ажарда,
Карангуй мында кире берди.
Эмди көрүп жадар болзо,
Кара атка минип алган
Ай-карангуй чырайлу кижини
Терек ажыра бу келип,
Адынан түшкөн бойынча
Одуга араай базып келет.
Тиштеги этти ол жибей,
Учаланып уйуктап жаткан кижини деп,
Чирик төнгөшти бу өйдө
Кабыра тудуп ийерде,
Казык ошкош тырмактары
Чирик кызыл төнгөшкө
Кадала берген бу эмтир.
Мыны көргөн Чымалы баатыр
Өрө турган бойынча,
Андар терезинен эткен
Жаан тулупты алала,
Алмыс-Шулмус шилемирдиги
Бажына кептеп ийеле,
Буттарынан өрө көдүрерде,
Тере тулуптын ичине
Алмыс-Шулмус шилемир
Кире бербей бу канайтты,
Алып баатыр Чымалы-каан
Тулуп оозун туй буулайт,
Кату жерге тоолодып,
Тепсей бербей канайтты.
Ачап-торо Алмыс-Шулмус
Чий тере тулуптын ичинде
Алтан жүзүн алгырат.
Айды-күнди көрбөзиги деп,
Алып баатыр Чымалы айдат.
Ак чечектү Алтайдын
Албатызын үзе жиген,
Мени жип болбозун дейт.
Өлбөс бойун өлөрүгү,
Барбас бойун базыларын,

Јинин-канын агыспай
Көрнөө отло өртөөрим дейт.
Үйе-сөөгин оодо тепсеерде,
Јер алдынын јилбизи
Үни чыкпай јада берди.
Эмди көрүп турар болзо,
Чалдар-Јорго эрјинези
Алмыс-Шулмус шилемирдин
Килин-кара бу адын
Сүрүп алган келип јадат.
Алып-кезер Чымалы-каан
Алтан кулаш армакчызын алып,
Арташ јерге чыгара базып,
Сакып албай канайтты.
Анча-мынча болбоды
Килин-кара ат болзо
Арташ јерге чыгара
Мантап келбей канайтты.
Алып-баатыр Чымалы-каан
Илби тарма күчиле
Алтан кулаш армакчызын
Килин-карага чачарда
Кыл мойнына болгожын
Ороло бербей канайтты.
Килин-кара ат эмди
Алып-кезер Чымалы-каанды
Армакчы бажына сүүретейт.
Јарт јерге тепкенде,
Јара тартып апарадат.
Козыр ташка тепкенде,
Кодоро тартып апарадат.
Анайтканнын бу кийинде
Оду болгон бай теректи
Коштой өдүп јадарда,
Алып-кезер Чымалы-каан
Алтан кулаш армакчызын
Бай терекке бу болгожын
Эки эбире тартала,
Отура түшпей канайтты.
Килин-кара ат болзо
Алтан кулаш армакчыны
Үзе тартарга албаданат.
Чалдар-Јорго ады мында
Једип келген бойынча

Эбире мантап тебип турат.
Омыртка сөөгин болгожын
Оодо тебип ийбей кайтты.
Килин-кара ат мында
Тыныжы буулып жыгылды.
Алып-кезер Чымалы-каан
Килин-кара бу аттын
Мойнын толгой тударда,
Өлө берди онызы.
Алып-кезер Чымалы-каан
Как агаштан чогул ийет,
Жаларлу отты салала,
Андар терезинен көктөгөн
Жаш тулуптын ичиндеги
Алмыс-Шулмус шилемирди
Үч темденип көдүреле,
Жалбышту оттын үстине
Экелип чачпай бу канайтты.
Кара-килин адын
Үч темденип көдүреле,
Алмыс-Шулмус шилемирдин
Үстине экелип салып айдат:
«Кара балкаш сагышту
Алмыс-Шулмус шилемир,
Ак-жарыктын албатызын
Кырып жигенин учун
Алган ажын бу — дейт. —
Алыс жерге катап сен
Түжер арган жок» — дейт.
Ойто катап одындап
Көрнөө отты салып ийет.
Как агаштын изүзине
Эрлик бийдин элчизи
Алмыс-Шулмус шилемир
Кара адыла бу кожо
Кубал болуп күйе берди.
Куш тиштенип өрө учар,
Курт тиштенип жерге кирер
Эди-сөөги жок болуп
Жада бербей бу канайтты.
Кара балкаш сагышту
Алмыс-Шулмус шилемирдин
Кубалы Алтайда артпазын деп
Ама-томо сыгырарда,

Эзин-салкын шуулап келет,
Алмыс-Шулмус шилемирдинг
Отко күйген кубалын
Эзин-салкын учура берет.
Эрлү бүткен Чымалы-каан
Жаман-јутпа шулмустын
Кири-кирти артпазын деп,
Агын сууга барала,
Јунунып албай канайтты.
Алтай-Кангайга бажырала,
Ойто одузына базып келет.
Јобоп калган Чалдар-Јорго
Отоп јүрбей канайтты.
Күрееленип күн чыгат,
Күүк деген куштар эдет.
Одырган оды өчпөйтир.
Тогус агнын эди болзо
Ич јанында чийи јок,
Тыш јанында күйүги јок
Быжып калган бу эмтир.
Аскан казан кайнаарда
Андар эдиле ажанат.
Тогус агнын эдин јийле,
Аштаган бойы тойып,
Арыган сыны сергий берди.
Алтын үйген ала койот,
Ары-бери серпип ијет.
Чалдар-Јорго эрјинези
Укпас јерден угуп ијген,
Сеспес јерден сезип ијген,
Көк өлөнди көмө баспай,
Көнү јорго једип келди.
Алып-кезер Чымалы-каан
Јалаң болгон кејим-токымды
Јайа тудуп салып турат,
Күлер арташ ээрин
Арта салып ээртеп ијет.
Ыраак јолго јепсенеле,
Алтын бөрүгин суура тартып,
Одузына бу бажырат.
Чалдар-Јорго ады болзо
Јалын јайып мүргүйт.
Чымалы деген каан кижиги

Күннин ажыт јанын көстөп,
Жортуп ийбей канайтты.
Элес эдип учарда,
Эзин-куйун ойноп артат.
Салкын кептү учарда,
Сай-кумактар шуурып артат.
Эрјинедө сооду јок
Эзин-куйундый барып јадат.
Акту бойы амыры јок
Аткан октый барып јадат.
База көрүп жүрөп болзо,
Кайыкту кеме токтобос,
Канатту ат кечип болбос,
Ак көбүгү кайнаган,
Толкузы јаан талай суу
Анданып мында агып јатты.
Кечер кечү ол таппай
Өрө-төмөн жортуп жүрет.
Чалдар-Жорго эрјинези
Шыркырада бышкырып айдат:
«Јаан сууны јакалай
Тегин јерге не жортор,
Кечер кечү табылбас эмей,
Күндүк јерге бу ойто
Кайра барып көрөлик» — дейт.
Кезер бүткөн Чымалы-каан
Чалдар-Жоргозына минеле,
Аттын оозын бура тартат.
Кайыш камчы јаный тудуп
Ойто кайра элес этти.
Күндүк јерди өдөлө,
Ады токтой бербей кайтты.
Аттын оозын эмди бу
Ары-бери јайкай тартса,
Кыймык этпей турар болды.
Бу не атазы болды деп,
Адынан ойто бу сурайт.
Чалдар-жорго айдып турат:
«Ыйык јалдын алдында
Казра тиштү камчы бар.
Ол камчыны алала,
Сокпос јаныма согуп ий,
Тартпас јанымды тартып ий» — дейт.
Эрлү бүткөн Чымалы-каан

Ыйык жалдын алдынан
Казра тиштү камчыны алып,
Карызына ол жылдырат.
Алып-баатыр Чымалы-каан
Чалдар-Жорго адынын
Тартпас жанын тартала,
Сокпос жанына согуп ийди.
Чалдар-Жорго ады болзо
Кулун чылап чынгырып,
Кунан тайдый огырып ийди.
Тамыр чылап тыдынып,
Таспа кептү чөйилип,
Уча бербей канайтты.
Эзин-куйун ойной берет,
Эки кулагы шуулай берди.
Эрлү бүткен Чымалы-каан
Бир билинип, бир билинбей
Барып жаткан бу эмтир.
База бир ондонып келзе,
Агын жаан чакпынду талай
Алдында агып жаткан эмтир.
Эрјинелү Чалдар-Жорго
Кайыкту кеме токтобос,
Канатту ат кечип болбос
Чакпынду жаан талайды
Куйрук тийбей кече бертир.
Ойто катап билинбей калат.
Эрјине ады бойынын ээзин
Ат бажынан ажырбай
Ыйык жалыла жөмөп жүрет.
Кайра оны жыгылтпай,
Куйругыла жөмөп турат.
Туура жайылып келгежин,
Кабыргазыла жөмөп жүрет.
База көрүп жүрер болзо,
Кара булут үстинче,
Ак булуттар алдынча
Барып жаткан бу эмтир.
Ажар ажу табылбас
Ажузы жок тайганы
Туйгак тийбей ажа бертир,
Алты жаан агын сууны
Куйрук тийбей кече бертир.
База көрүп жүрер болзо,

Кеен јараш өзөктө,
Кебис ошкош јаланда
Јаш өлөнгин јайа баспай,
Јараш јорго барып јадат,
Көк өлөнгин көмө баспай
Көнү јорго барып јадат.
Эбиреде ајыктап көрөрдө,
Бојотынын талай суузын
Кечип келген бу эмтир.
Оног ары Чымалы-каан
Бојотынын бажын көстөп
Јортуп ийбей канайтты.
Канча јаан суулар кечет,
Канча тайга ажып турат.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Ак тайганын колтыгына
Једип келген жүрбей кайтты.
Қара мөшти өдө берген,
Айан болгон ак мөнкүге
Једип келген мында жүрет.
Төрт сүмердин ортозында
Јылым ак кайаны
Көстөп эмди јортуп ийди.
Анча-мынча болбой жүрүп
Айга-күнге мызылдаган
Ак кайа ташка
Једип келбей канайтты.
Күннин чыгыт јанынан
Күн ажыды јаар эбире јортот.
Аттан түшкен бойынча,
Эптү ыжык јер табала,
Амырап мында отурат.
Каан кижиге отурганча
Қызыл энгир кире берди.
Эн јерди ајыктап,
Эмди мында отурат.
Онойып ол отурганча,
Јылым ак кайа күүлөп,
Табыштана бербей кайтты.
Эмди кайкап отурганча,
Јетен кулаш мүүстү
Јеерен теке минген
Јер киндиги энези
Клееткенин Чымалы-каан

Жарт көрүп ийбей кайтты.
Жеерен теке семис, седеп,
Сөөгү жаан бу эмтир.
Эки мүүзи онын болзо
Жер киндиги энезинин
Эки ийнин ажыра,
Агаштарла бу түңгөй
Ак туманды аралап
Келип жатпай канайтты.
Оноң эмеш жууктаарда,
Жер киндиги энези
Алтын-мөңгүнле чүмдеген
Кеп-кийими сүрлү
Айдып болбос бу жараш,
Эки качары кызыл-марал,
Эрү жараш чырайлу эмтир.
Мыны көргөн Чымалы-каан
Токунап отуруп болбоды.
Өрө турган бойынча,
Удура уткып баспай канайтты.
Жууктай једип келерде,
Алтын сүрлү бөрүгин
Суура тарткан бу бойынча,
Тизе јенил чөгөдөп,
Тили јенил алкыш сурап,
Јайнап айдынып отурат.
Чалдар-Јорго ады болзо
База мында једип келген,
Јалын јайып мүргүп ијет.
Чымалы-каан айдынат:
«Алтайымнын ээзинен
Алкыш-бийан сураарымда,
Жер киндиги энегнен ук деген.
Уч-Курбустан кудайым
База онойдо айткан эди.
Јатка берер кызым јок,
Јаныма отурар уулым јок.
Сөзим угар балам јок,
Сөөгим тудар уулым јок.
Өзөр күним астай берди,
Өлөр күним жууктап келди.
Каан болуп бүдеримде
Језелү јуртым јемирилип,
Таш очогым оодылып,

Талкан күлим чачылатан ба?
Эрдин журты эмди
Ээн артып калар ба?» — деп,
Эреп-жайнап сурай берди.
Жер киндиги энези
Эзен-амыр сурап айдат:
«Jobop калган кижиле
Jол бажына не куучын.
Мениле кожо баралык,
Эки күнге амырап ал,
Эрмек-куучын оног болор» — дейт.
Мыны уккан Чымалы-каан
Сүүне бербей канайтты.
Чалдар-Јорго адын бу јединип,
Жер киндиги энезин ээчий
Јенгил базып ийбей канайтты.
Алтын түлкүүрди кончынанг
Суура тарткан бойынча,
Ат үстиненг бу түшпей,
Јылым кайа ак ташка
Јыжа тартып ийерде,
Күнгүрт эмес күнгүрт болды,
Күзүрт эмес күзүрт болды.
Јиги јок јылым кайа
Эки јара јылыжып,
Эжик болуп ачыла берди.
Жер киндиги энези
Эжикке кийдире јорто берерде,
Кезер бүткен Чымалы-каан
Эрјине адын јединип,
Ээчий кирбей канайтты.
Жер киндиги энези
Алтын сүрлү түлкүүриле
Јылым кайаны јыжа тартат.
Јылым кайа таш эмди
Бир јеринде јиги јок
Јабыла бербей канайтты.
Чымалы-каан адына минип,
Жер киндиги энезин ээчий
Эптү јорго јортуп браадат.
Эбире көрөр болгожын,
Алтын-мөнгүн чүмдү таштар
Көс кылбыгар јараш эмтир.
Эбире турган јерлери

Жайы-кыжы билдирбес
Жараш-кеен алтай эмтир.
Эмил агаш болгожын
Бүри саргарбай туратан эмтир,
Эдил куштары болгожын
Ун серитпес јанду эмтир.
Алтан жүзүн чечектери
Ары-бери јайканыжат.
Алты үйеге бу көрбөгөн
Айдары јок кеен Алтайды
Алан кайкап көрүп браадат.
Он үйеге көрбөгөн
Онбос бүткен кеен Алтайды
Ондоп болбой кайкап браадат.
Онон ары барып јатса,
Кеен-јараш јер эмтир,
Кебис ошкош јалан болды.
Јетен жүзүн чечектери
Јердин үстин бүркеп салтыр.
Мындай жараш бу јерде
Алтын бүри элбиреген
Бай теректин јанында
Мөнгүн сүрлү ак өргөө
Мында турбай канайтты.
Јаба јортуп келер болзо,
Өргөө төрин эбире
Мөнгүн чилеп мызылдаган
Аржан-кутук суузы
Агып јаткан бу эмтир.
Јер киндиги энези
Јеерен теке адынан түжүп,
Ээрин алып агыдып ийди.
Алып кезер Чымалы-каан
Чалдар-Јорго адынан түжүп,
Ээрин алып агыдып ийет.
Арчымагын тудунып алып,
Јер киндиги энезин ээчий
Мөнгүн сүрлү өргөөгө
Кирип келбей канайтты.
Јаан өргөөнин ичи болзо
Алтын-мөнгүн чүмдү эмтир.
Айдып болбос јаражын,
Көс кылбыгар сүрлүзин
Сөслө айдар арга јок.

Алтын бөрүгин суура тартып,
Колтыгына кыстап ийет.
Арчымагын бу кодорып,
Аракы, курут, эжегей алып,
Тизе јенгил чөгөдөп ийген
Тили чечен айдып турат:
«Ак быйанымнын сүдинен
Амадап эткен аш эди,
Алзагар» — деп, јайнап сурайт.
Јер киндиги энези
Аракы, курут, эжегейди
Эки колло бу алат,
Алкыш-быйанду сөстөр айдып,
От-јаларга үрүстейле,
Амзап турбай канайтты.
Алтын такта үстине
Алтан жүзүн аш салат,
Јетен жүзүн јиилек салат.
Арып калган бу эмтиринг,
Ажанып ал деп айдып турат.
Алып кезер Чымалы-каан
Кеп-кийимин суурат,
Алтан жүзүн аш-курсактан
Ажанып мында отурат.
Чогуп салган аш-курсак
Короор јаны јок эмтир.
Јери-јуртында јибеген
Ончо аштан амзайла,
Каан кижиге тойо берет.
Кымыс ичип ал деп,
Еза катап урала,
Бажын сыймап мынайда айтты:
«Карыыр јажы јеткен каанга
Отура болужып болбозым.
Коркышту јаан чак болор,
Ончозын түгезе мен
Айдып берер аргам јок.
Ондый да болзо, балам,
Эп-арганы бедреп,
Сананып көрөйин — дейт. —
Сен, балам, бу эмди
Узун-күч јол өдүп,
Арып-чылап бу калган,
Эки күнге уйуктап ал» — дейт.

Алып кезер Чымалы-каан
Таш орынга жадала,
Кырпат торко жуурканды
Жайа тартып жабынып алды.
Өргөө ичин кееркеткен
Жүзүн-жүүр отторды
Соныркап көрүп жадала,
Уйуктай берген бу эмтир.
Түш жеринде көрүп жатса,
Алкыш-быян бу сурап
Жайнаганы чын эмтир.
Жер киндиги энези
Каан болгон уулына
Кыс баланын сузын бериптир.
Кастак кезер баатырына
Уул баланын сузын бериптир.
Онон ары жуу-чакты
Өгдөп болбой бу эмди,
Ойгонып келбей канайтты.
Жер киндиги энези
Алтын такта үстине
Алтан-жетен жүзүн
Аш-курсагын тургузып алган
Сакып мында отурган эмтир.
Алып баатыр Чымалы-каан
Колы-жүзин уужанып,
Өрө турган ла бойынча,
Ары-бери керилип,
Сананып турар болгожын,
Эки күн өдүп калтыр.
Эки күнге ойгонбос
Бу неме аайлу уйку дейт.
Өргөөдөн чыккан бойынча,
Коштой аккан аржан суудан
Амзап ичип, жунунып алала,
Ойто кирип келерде,
Кандый түш көрдин деп,
Жер киндиги энези сурайт.
Кемзинип менен жажырбай
Айдып бер ончозын дейт.
Кезер баатыр Чымалы-каан
Түженген түжин эске алынып,
Төкпөй-чачпай айдып берет.
Алып баатыр Чымалы-каан

Алтан жүзүн аш амзап
Тойо бербей канайтты.
Бу өйдө јер киндиги энези
Баатыр уулына айдып турат:
«Тил билишпес эл-јонын
Одын-суузы јеткил болуп,
Түк танышпас ак быянын
Одор-сугады јеткил болуп
Јада берген бу эмтир.
Ол өйдө сен, балам,
Јетен јылга уйуктаган.
Ол не уйку дезен,
Јүрүминг сенинг астап калган,
Ого сен чугулданба — дейт. —
Қастак кезер баатырын
Албаты-јоннын кереги учун
Өлөр тынын кысканбай
Јенү алган ол учун
Оны ундыыр аргам јок — дейт. —
Азыраган балазы јок то болзо,
Албатыга килеңкей учун
Ого уул баланын сузын берейин.
Ыраак јолды сен күчсинбей
Арып-јобоп једип келдин.
Јетен јылдын уйкузы
Јеткерлү деп билбеген.
Өйинг-үөленг јеткенин
Бойын билбеген эмтиринг — дейт. —
Бојотынын ол јанында
Јети өзөктинг белтиринде,
Эптү јакшы бу алтайда
Ас-мас мал азыраган,
Ас та болзо албатылу,
Ак-боро атка минген
Бодой каан јуртаган.
Мындый јакшы алтайга
Алыс јердинг шулмузы
Қилин-кара атка минген
Алмыс-Шулмус шилемир табылып,
Албаты-јонды үзе јиген,
Ак малын түгезе јуткан.
Бодой кааннын бойын болзо
Андап жүрген јеринде

Калың уйкуга оны кызып,
Өлтүреле жиген эмтир.
Аңды-кушты жигелекте
Сеге ол учураптыр.
Калың уйку уйуктабай
Сергелен жаткан ол учун
Тынду арткан эмтиринг — дейт. —
Алмыс-Шулмусты женгенин учун
Кыс баланын сүлтер сузын
Берип жадым, балам, — дейт. —
Уул баланын сүлтерин сеге
Берер аргам жок — дейт. —
Кыс баланы берип жадым.
Жуу кирбеген журтынга
Жуу киретен эмтир.
Чак түшпеген Алтайында
Чак болотон бу эмтир.
Ак малынга болгожын
Суу калабы түжер,
Албатынга бу болгожын
От калабы түжер — дейт. —
Айдары жок чак болор,
Өчүрип болбос жуу болор.
Оны токтодор эп-арганы
Ондоп бедреп табарың ба?
Ондый да болзо, балам,
Тил билишпес албатын учун,
Түк танышпас малын учун
Жеткерлү жаан жуу-чакта
Өлөр тыныңды кысканбай
Жуулажатан турун — дейт.
Уул бала бу менде
«Болор жаңы жок по?» — деп,
Чымалы-каан жобожынан
Сурап мында бу отурат.
Жер киндиги энези
Уулынын бажын сыймап айдат:
«Санааркаба, балам, — дейт. —
Кыс та болзо бала эмей,
Журтын ээн артпас.
Жаман чак өдө берзе,
Кызаланду ой тужында,
Кызын бир бала азыраар,
Ол кыс бала болор.

Ол ~~мыс~~ бütкен жеен балан
Сениг адынды ададар — дейт. —
Сениг бойыгнын кызыгнын ла
Кастак кезер баатырдыг уулынын
Той-жыргалына бойым барарым.
Эмди сеге мындый jakылта:
Мынан жанган кийнинде
Эки балага ат адазагар
Ыраактагызын ундыбай,
Juуктагызын таштабай,
Бастыра jонды алдыртыгар — дейт. —
Мен сеге, балам,
Уул баланыг сузын берзем,
Эрлик бий билип ийер,
Jаш бала чыдагалакта
Juу-чак башталар — дейт. —
Эрлү бütкен бу бойыг
Эмди де узак жүрүп,
Juу-чакта туружарыг — дейт. —
Эмди, мениг балам, — дейле, —
Алтын кайырчакты ача тартат,
Оног илгин чамча ла штан,
Илгин бөрүк ле меелей алып берет. —
Мыны бойыг juу тушта кийеринг —
дейт. —

Кызынга ла күйүүнге деп
Андый эки кийим база берди.
Эмегенинге бу деп,
Андый ок кийим берет.
Кайырчагыг катап ачып,
База андый кийимди
Кастак кезер баатырга бер деп,
Jakып турбай бу канайтты.
Эрлү бütкен Чымалы-каан
Энези берген кийимдерди
Арчымакка эптеп сугат.
«Акыр, акыр, балам,» — дейле,
Jер киндиги энези
Эки мүркүт ле эки күүле экелип,
Айткан сөзи мындый болды:
«Эки мүркүт болгожын
Алтай үстин аjыктап,
Айыл-jуртыгды корыыр.
Качан-бирде балдарыгнан

Кижиге келгедий болзо,
Бу эки күүле куш
Жол баштаачы болгылаар» — дейт.
Эрлү бүткен Чымалы-каан
Кеп-кийимин кийинип,
Катанчы чүмин чүмденет.
Атанатан ой жетти деп,
Жер киндиги энезиле
Кол тудужып эзендежет.
Жер киндиги энези
Арчымакка бу болгожын
Алтан жүзүн азык сугат.
Эки мүркүт сени Алтайыңа
Чике жолло баштаар дейт.
Алып бүткен Чымалы-каан
Арчымагын тудунып,
Каалгалу алтын эжикти
Кайра ачып чыгат.
Жер киндиги энези
Удежип чыкпай канайтты.
Эрлү бүткен Чымалы-каан
Ат чакызына жеделе,
Алтын үйгөн ала койып,
Ары-бери серпип ийет.
Чалдар-Жорго эржинези
Укпас жерден угуп ийген,
Сеспес жерден сезип ийген,
Жаш өлөңди жайа баспай
Жараш жорго желип келет.
Жетен кулаш мүүстү
Жеерен теке мында кожо
Жедип келбей канайтты.
Алып болгон каан кижиге
Алтын үйгөн болгожын
Ат бажына сугуп ийет.
Күлөр арташ ээрин болзо
Арта салып ээртеп ийет.
Көрөр-угарга жеткелекте
Жер киндиги энези
Жеерен теке адына
Минип алган мында турат.
Алып баатыр Чымалы-каан
Чой үзөгүни чойо тебип,
Уч темденип атанып,

Јер киндиги энезин ээчий
Јортуп ийбей бу кайтты.
Эмди көрүп жүрер болзо
Одорлуда жылкы жүрет,
Ўркип качпас жанду эмтир.
Јадынуда ийнектер јадат,
Ойлоп качпас жанду эмтир.
Кырлан јерде койлор јадат,
Ўркип качпас жанду эмтир.
Қорым ташта эчкилер жүрет,
Ўркибейтен жанду эмтир.
База ла көрүп турар болзо,
Јылым кайа ак ташка
Једип келген турбай канайтты.
Јылым кайа таш мында
Бойы јылыжып ачыла берди.
Чыгып келер болгожын
Күн өксөп калган эмтир.
Кезер бүткен Чымалы-каан
Аттан јенгил бу түжет.
Јер киндиги энези
Эки јаагын болгожын
Элип-селип окшоп айдат:
«Алын јолын ачык болзын,
Кийин јолын ару артсын.
Оору-јобол табарказын,
Омок-јакшы јанып јет!» — дейт.
Мыны уккан Чымалы-каан
Алтын сүрлү бөрүгин
Кулак төскө кептей тартат,
Чой үзенгени чөйө тебип,
Үч темденип атанат.
Ай сулугын јайкай тартып,
Алтайын көстөп јортуп ийди.
Эки кара мүркүт
Эки ийинге отурды,
Эки јараш кудај куш
Эр кажында отурат.
Эрлү бүткен Чымалы-каан
Төрт сүмерлү тайганы төмөн
Казаладып түже берет.

* * *

Кара-Күрен атка минген
Кастак кезер баатырым
Күзүрүмдү күрен тайгага
Жаңы көчкөн албаты-јонды
Айланып көрзө кайдар деп,
Ыраак јолго тергенет.
Кара-Күрен эрјинезин
Ээртеп-јепсеп белетейт.
Ак-Чечек абакайыла
Эзендежип айдып турат:
«Жаңы јерге көчкөн
Жаңы јуртту албатыны
Эбире јортуп не көрбөс.
Аш-курсакка јединбей,
Чучурай берген болбозын.
Эп-арганы бедреп,
Элге-јонго болгожын
Эреетип керектеген болушты
Бис јетирер учурлу» — дейт.
Јуук болзо эки јылдан,
Узак болзо үч јылдан
Эбирип јанып келерим дейле,
Атанып ийбей канайтты.
Айылдаштары јуулып келген
Удежип мында артып калат.
Эрјине атта сооду јок,
Эр бойында амыр јок
Эли-јонын эбирип,
Түндү-түштү барып јадат.
Ак тайгада бу болгожын
Алтан өзөктө јуртаган јоны
Амыр-јакшы јаткан эмтир.
Абылдап салган ажы болзо
Анканынан ажыра бүткен,
Одын-суузы албатыга јеткил,
Одор-тузы малга јеткил,
Эли-јоны эзен-амыр
Јуртап јаткан бу эмтир.
Баатырларга јолыгып, ол
Јакару берип үредет.
Онон ары Кастак баатыр

Күзүрүмдү күрен тайганы көстөп
Көнү жорго жүре бербей канайтты.
Кара-жорго атка минген
Кара-Бөкө бу нөкөрүн
Бойыла кожо айдып алат.
Эки баатыр оноң ары
Коолодо кожондожып,
Комыс согуп соодогылап,
Баргылап жатпай бу канайтты.
Элге-жонго болужар — деп,
Эрмек жаңыс экүнин.
Албатыга болужарга
Арга-сүме шүүшкилейт.
Ай сулукты жайкай тартып,
Торсык камчы жаңый тудуп,
Түрген жорго баргылап жадат.
Эки аттын маңы түңей,
Эки баатырдын сөзи жаңыс,
Эзин-куйун баргылап жадат.
Элестелип кумак чачылат,
Куйун-салкын боло берет,
Кумакту тоозын кайнап артат.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Күзүрүмдү күрен тайганын
Эдегине једип келгилептир.
Албаты-јонды эбиргилеп,
Ай өткөнин озор билгилебейт.
Албаты-јоны көптөп калган,
Ак малы астап калган,
Аш-курсакка јединбей
Чучурай берген эл-јонго
Болужып мында жүргүлейт.
Адып билер анчыларды
Андап-куштап аткаргылайт.
Јеезелү јурттардан
Јетен жүзүн аш экелип,
Јердин ижин башкаргылайт.
Анайып эки баатыр
Арысканду бу тууны
Ары-бери орыктагылайт.
Аннын болзо семизин адып,
Арчымакка толо суккулайт.
Алулардын сүрлүзин талдап адып,
Алын кашка бөктөргилейт.

База көрүп жүрер болзо,
Кара туунын сынына
Чыгып келбей озор канайтты.
Аттарынан түшкүлөп,
Кара туунын ары жанын
Ажыктап мында отургылайт.
Жайтам жараш өзөк эмтир.
Агын суунын жаказында
Ас-мас жылкы мал
Отоп анда жүргүлөйт.
Тергелү журты көрүнбөс
Жылкы кайдан келген дежип,
Эки баатыр кайкажат.
Аттарына озор минип,
Кара тууны бу төмөн
Казаладып түшкүлөп келип,
Орыктай жортуп жүргүлөйт.
Туура капчал өзөктөрдө
Анда-мында журттар турат.
Бистин жоныс болбозын дежип,
Тергелү жонго эки баатыр
Көндүрө жортуп келгилөйт.
Албаты-жон коркып-чочып
Ары-бери жүгүрижет.
Ак башту апшыйак ла
Жажай берген абакай
Аайын таппай айланыжып
Мында турбай канайтты.
Эки баатыр ол каргандарла
Кол тудужып эзендешкилөйт.
Ак сагалду бу өбөгөн
Сагалын сыймай бу тудуп,
Алаканыла тандактап көрүп,
Аланзып мынайда сурады:
«Көзигер слердин чокту эмтир,
Көксигер слердин ойлу эмтир,
Кажы алтайдын баатырлары слер?»
Кастак кезер баатырым айдат:
«Күннин чыгыш жанында
Алтан айры өзөктөрлү
Ак тайганын колтыгында
Түк танышпас мал азыраган,
Тил билишпес жон башкарган

Кезер бүткен Чымалы-кааннын
Албатызынан бис эдибис.
Одорлуга мал айдаарга,
Одындуга јон көчүрерге,
Алтай үстин айланып,
Эптү јакшы јер көрүп
Јортуп јүрген улус эдибис» — дейт.
Мыны уккан эки карган
Эки тизезин чабынгылап,
Јагыс үнле кыйгырыжат:
«Јуу-чак келди деп,
Тегин јерге коркыганыс.
Қалак-кокый, балдарым,
Јажынып тыныгарды корыбай,
Келигер» — деп, тын айдат.
Мындый тын кыйгыга
Алтай-Қагай јагыланат.
Ас-мас албаты-јон
Анаг-мынан јуулып келет.
Эки баатыр аттан түжүп,
Қаргандарла эптү-јөптү
Куучындажа бербей канайтты.
Кижі јүзин көрбөй качар
Кандый укту албаты,
Қажы алтайдын улузы деп,
Қастак кезер баатыр сурайт.
Эмеген-өбөгөн эки карган
Ыйлажып мынайда айдыжат:
«Бис коркып калган улус — дежет. —
Өскөн-чыккан алтайыбыс
Бу тайганын ары јанында
Күрен талайдын јаказында
Күзүрүмдү күрен тайга.
Јайы-кыжы билдирбес
Јараш кеен алтайыбыска
Јаман чак түшкен эди.
Алыс јердин шулмузы
Көк-бука атка минген
Јети башту јеек Јелбеген
Алтайыбысты тоноп јиген.
Бажыбысты билген кааныбыс
Јети башту Јелбегеннин
Қолынан өлгөн эди — дежет. —
Албаты-јон божоп браадарда,

Ас-мас албатыла мен
Ар-јөөжөбисти чачып, бу алтайга
Тыныбыс алып качып келгенис» — деп,
Карган өбөгөн јартап айдат.
Эки баатыр көрөр болзо,
Качып жүрген бу улус
Чобра ла кааза айылдарлу,
Аргазы јок дегендери
Өлөн јапаш јуртту эмтир.
Карган өбөгөн айдат:
«Адым менин болгожын
Ак-боро атка минген
Эр-Монгыс деп кижидим.
Алган эжим болгожын
Арајан деп атту эди».
Кастак кезер баатырым
Јети башту Јелбегенди
Канайып јенип јоголтконун
Төкпөй-чачпай куучындаарда,
Эки карган јаш кижидий
Өрө туруп сүүнгилейт.
Эбире јуулган улус
Қол чабынып уткыгылайт.
Шырадан айрылган албаты
Сүүнгенине аайын таппай
Эки баатырды эбире
Сыр биједе јыргайт,
Қожон-комыс јынгырайт.
Қобы-јиктерде јаткан улус
Қожон-јыргалды угала,
Јуулыжып келбей канайтты.
Эки баатыр арчымактарын алып,
Этти-јууны албатыга
Ончозына теңнен үлегер деп,
Эки карганга јакаргылайт.
Бөктөргөдөги алулар терезин
Экелип база айдыжат:
«Өөн-бөкөн јогынан
Үлежип алыгар» — дешкилейт.
Эки карган чөгөдөп,
Эки баатырды јайнагылайт:
«Ас та болзо малыбысты
Малыгарга кошсогор.

Аскын-тоскын бойыбысты
База кожуп алыгар» — дежет.
Кастак кезер баатыр айдат:
«Аскын-тоскын албатыга
Килебегенче болбос» — дейт. —
Бис мынан јанзабыс
Јетен баатыр ийерибис.
Јурты јок улуска
Јурт тудуп берер олор.
Андап-куштап азыранарга
Ок-саадактар эткилеп берер.
Мыны уккан калык-јон
Бир кижидий сүүнижип,
Баатырларга алкыш айдыжат.
Эки баатыр болгожын
Темир тискин тендей тудуп,
Ай сулугын экчей тартып,
Ары болуп јортордо,
Јыргап турган албаты
Уделикке үдежип артат.
Онон ары олор экү
Түш болгожын амыры јок,
Түн болгожын уйкузы јок
Түндү-түштү баргылап јадат.
Қанча тайга ашкылап турат,
Қамык јаан суулар кечкилейт.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Күзүрүмдү күрен тайганы
Эбирип келгилеген бу эмтир.
База көрүп турар болзо,
Јетен өзөк белтиринде,
Агын суулар бириккенде,
Кеен-јараш бу јерде
Қалын јараш бу јуртка
Јеткилеп келбей канайтты.
Эки баатырдын адын алып,
Ак чылбырдан тударга
Албаты колы бадышпайт,
Јенинен тудуп түжүрерге
Јоннын колы бадышпайт.
Күндү-күрее башталарда
Кастак кезер баатыр айдат:
«Алтан-јетен баатырларга

Ары-бери элчилерди
Түрген-түкей ийигер» — дейт.
Алтан-жетен алыптары
Ананг-мынанг жуулып келет.
Албаты-јоны жууларда,
Қастак кезер баатыр айдат:
«Эркидендү эли-јоным,
Бистин јобол јоболто эмес,
Бистин шыра шыра эмес.
Күзүрүмдү тайганын ары јанында
Аскын-качкын улус артып,
Ас-мас малду,
Ар-јөөжөзи јок,
Чадыр-јапаш јурттарлу
Чын шырада јаткан эмтир.
Ады јарлу ангчы болгон
Эр-Моңыс деп карган киж
Ак башту эмегениле кожо
Арткан-калган албатызын
Јеек-јутпа Јелбегеннен качырып,
Қобы-јик шын јерлерге
Јажырып аргадап алган эмтир.
Қызаланда јаткан албатыга
Болужар аргагар бар ба? — дейт.—
Бастыра калык уксын деп
Алдырткан бу эдим.
Эки күн јыргайла,
Ар-јөөжөгөрд
Јаңыс јерге жуугыгар.
Эки күн өдө берзе,
Қара-Бөкө бу баатыр
Ар-јөөжөни коштоп,
Јетен баатырга јол баштап,
Ол албатыга јетирзин.
Јурты јок албатыга,
Байын-јоктузын ылгабай,
Бастыразына јурт тудуп,
Бар күчиле болушсын дейт.
Эки күн бу болгожын
Элес эдип өдө берди.
Қара-Бөкө баатырым
Јетен баатырды ээчиткен
Қачкын-тоскын албатынын

Јери-јуртын бу көстөп
Атана бербей канайтты.
Анду-јемдү алтай дежип,
Албаты-јоннын кезиги
Ээчий көчүп жүре берди.
Қастак кезер баатырым
Қалык-јонло эзендежип,
Аттын оозын бура тартат,
Эки сулук экчей тартып,
Ак тайгалу Алтайын көстөп
Јортуп ийбей канайтты.

* * *

Таш өргөөдө жагыскан
Қастак кезердин абакайы
Таш очоктын жанында
Көчө ичип бу отурат.
Күрееленип күн чыгарда
Тамыр-тымыр јааш жаады.
Кенетийин аягына онын
Қаа-јаа түжүп турган
Мөндүрден бир болчок тош
Қалбагына келип түжерде,
Ажырганын билбей калат.
Қастак баатырдын абакайы
Қаанның абакайына келет.
Байагы болгон солынды
Қуучындап мында отурат.
Мыны уккан қаанның абакайы
Қолын тажынып катқырат:
«Қалак-кокий, јелем,
Мениң аягыма база
Бир болчок тош түжерде,
Јигенимди билбей калгам.
Қандый түгей учурал бу?
Јакшынын темдеги бе?
Јаманның элчизи бе?».
Эки абакай алаң кайкап,
Қатқырыжып отургылайт.
«Қалак-кокий, үүре-јелем,
Тындуга айтпа, тыныштуга сестирбе.
Мыны уккан албаты-јон
Қоркый-үркий бербезин» — дейт.

Обөгөндөрүн эске алынгылап,
Комыдажып отургылайт.
Айлар бажы айланып өдөт,
Жылдын бажы једип келди.
Көчөлө кожо тош јиген
Эки абакай болгожын
Барлу боло бербей канайтты.
Эки абакай биригип
Алан кайкап куучындажат.
Јаманга ба, јакшыга ба?
Алган эштерис үйде јок,
Албаты нени айткай не?
Ак-јарыктан табылды ба?
Алыс јерден келди бе?
Қарыганда барлу болуп
Қанайткан деп айдар дежет.
Мөндүр тоштон болбой дежип,
Эки абакай јөптөжөт.
Јок эдип салзабыс
Јон-албаты не дежер?
Азырап оморды отурзабыс,
Апшыйактар адылыжар дежип,
Кунукчалду үшкүрижет.
«Қалыкка јаман айттырганча,
Өлүп калза кайдар» — деп,
Қастак кезердин абакайы айдат.
«Қарыктанып санааркаба,
Экү эки болчок тошты
Көчөлө кожо јигенисти
Ундып салдын ба, јелем» — деп,
Қааннын абакайы айдат.
Үрей не сананатан,
Үч-Қурбустан кудайыстан
Јайалталу бүткен болбой деп,
Мекелеп мында отурат.
Онойып куучындажып отурганча,
Эки абакай эмди мында
Озолу-сонду бу эмес
Ооружын бойларынын түп-түңгей
Оорый бергилебей канайтты.
Қаргандар сезип салган,
Эки абакайды көргүлеп,
Јажытту кетешкилеген эмтир.
Эмчи-томчы экелгилеп,

Эмегендер жуулыжып келдилер.
Эли-јоны ак өргөөни
Эбире жуулып мында калган.
Абакай бала тапса
Эрдин журты ээн артпас,
Кааннын журты чачылбас дежип,
Карган улус улуркадат.
Уул беди, кыс беди,
Кааннын ордына каан болор деп,
Калык-јоны сүүнижет.
Эки абакай болгожын
Озозы-соны јогынан
Эки бала таптылар.
Эки бала чангырыжарда
Ак өргөөзи јангыланат.
Эмчи-томчы улузы
Алкыш-бийан сөстөр айдып,
Ајыктап көрөр болгожын,
Каан кижинин абакайы
Кыс бала тапкан эмтир.
Қастак кезердин абакайы
Уул бала тапкан эмтир.
Эки баланы јунуп, аластап,
Ак торкого орогылайт.
Балтыр кежик јаш балдар
Торко чууларын јара тепкилейт.
Баатыр балдар эмтир дежип,
Баштарын јайкап айдыжат.
Менин балам кыс па деп,
Кааннын абакайы кунукчылду
Араай сурап мында јадат.
Эки баланын ый-сыгыдын
Эли-јоны текши угат.
Сүүнген албаты-јоны
Ак өргөөни эбиреде
Ойын-јыргал бу баштайт.
Айга коштой ай чыкты,
Күнге коштой күн чыкты деп,
Карган улус укаа айдыжат.
Онон ары албатызы
Ойноп-јыргап јада берди.

Чалдар-Јорго атка минген
 Чымалы-каан болгожын
 Канча тайга ажып турат,
 Канча сууны кечип жүрет.
 Түш болгожын амыры јок,
 Түн киргенде уйкузы јок
 Түндү-түштү барып јадат.
 Чалдар-Јорго эрјинези
 Јараш јорго барып јадат.
 Эрелген кумакту алтайды
 Элес эдип өдө берет.
 Сай-кумакту чөл-јаланды
 Салкын кептү өдө берди.
 Эмди көрүп жүрер болзо,
 Қилин-кара атка минген
 Алмыс-Шулмус шилемирди
 Өртөп јоголткон одузына
 Једип келген турбай кайтты.
 Айландыра ајыктап көрүп турза,
 Ак јаланда болгожын
 Айгырлу мал отоп жүрет.
 Алтан өзөк белтиринде,
 Кебис ошкош јаланда
 Тергелү јурт көрүнөт.
 Алдында мынайда өдөримде
 Ээн јалан болгон эди.
 Кайдан келген албаты деп,
 Тебеелү малды эбирип,
 Тергелү јуртка кийдире јортуп,
 Телкем јаткан јон-улустан
 Қандый кааннын улузы эдеер деп,
 Сурап угар болгожын,
 Алтай өткөн кин јуртту
 Чымалы-кааннын улузы бис дежет.
 Тергелү јурттын башчызы
 Малчы баатыр эди дежет.
 Онон ары барып јатса,
 Јетен өзөк белтиринде
 Кебис ошкош јаланда
 Јаан таш өргөөлү
 Тергелү јаан јурт турат.
 Каан кижн бу болгожын

Калың журтка кийдире јортуп,
Калык-јонноң сурап јүрет.
Түк танышпас мал азыраган,
Тил билишпес јон башкарган,
Чалдар-Јорго атка минген
Чымалы-каанның јоны дежет.
Одорлуга мал башкарган,
Одын-сууга јон журтаткан
Алып баатыр Ак-Санаш
Албаты-јонды баштаган,
Ак кымыс күндүлү,
Јетен јиит икиличилү,
Јетен келин кожончылу
Каан кижини уткып,
Удура келбей канайтты.
Эр-Монгыс карган баатыр
Эк сагалын сыймай тудат:
«Улу бистинг кааныбыс, — дейт. —
Мынаң озо Јелбеген
Албатыны түгезе јиирге једерде,
Аскын-тоскын албатылу,
Ас-мас мал айдап,
Күзүрүмдү күрен тайганын
Берт кату өзөктөрине
Тыныбысты качырып,
Азып-тозуп јүрерибисте
Слердин Қастак кезер баатырыгар
Кудай болды бистерге.
Курсак јок бойыска
Курсак экелип берген эди.
Кийим јок бойыска
Көбөн-торко кийдирген эди.
Јетен баатыр келеле,
Тергелү јетен журт туткан» — дейт.
Оноң ары күндү-күрее
Баштала бербей бу канайтты.
Комыс, топшуур, икилинин
Коо үни жаңыланат.
Јаңар-кожон чөйилип,
Јараш Алтай жаңыланат.
Чымалы-каан айдып турат:
«Эркитендү албатым,
Јараш чаңкыр Алтайыгарда
Јажына јыргап јадыгар.

Алтайымнан мен атанганым
Удай берген бу эди.
Айлы-јуртым санал болды,
Јанар керек меге» — деп,
Өрө турбай бу канайтты.
Эки баатыр блааш эдип,
Қаанның адын ээртеп ийди.
Эки бойларының аттарын ээртеп,
Қожо барарыс бу дежет.
Эр-Моңыс карган башчы
База кожо барадым деп,
Эрјинелү күрен адын
База ээртеп ийген турат.
Қожулган јонноғ бу болгожын
Бежен јиит икиличи,
Бежен келин кожончы
Қаан өргөөзин көрөтөнис деп,
Қожула бербей бу канайтты.
Алып бүткен Чымалы-каан
Алкыш-быйанду сөстөр айдып,
Алтайын көстөп јортуп ийди.
Албатызы каанын үдежип,
Артып калбай канайтты.
Қара-Күрен атка минген
Қастак кезер баатырым
Ак тайганың колтығында,
Арысканду бу тайгада
Анның болзо семизин талдап,
Алу анның сүрлүзин талдап,
Адып жүрбей канайтты.
Анайып андап жүргенче,
Қожон-јаңар жаңыланып
Қулагына јарт угулды.
Чымалы-каанның коо үнин
Танып ийбей канайтты.
Қааным јанып клееткен деп,
Јол бажына сакып алат.
Анча-мынча болбоды,
Алып бүткен Чымалы-каан
Јаба јортуп бу келген,
Аттаң түшкен бойынча,
Қастак баатырла јакшылажып,
Солын-собырды сурап угат.
Ойноп-јыргап турубис дежет.

Мыны уккан Чымалы-каан ла
Қастак кезер баатыр эмди
Ат үстинен кучактаныжат,
Ат чакызына јеткилеп келет.
Ат алатан алтан алып
Ак чылбырдан туткулайт.
Јен тудатан јетен алып
Јергележип баскылап келет.
Эки мүркүт учуп келип
Ак өргөөнин эжик бажына
Отургылай бербей канайтты.
Эки кудай куштары эмди
Эки мүркүтти эбире учуп,
Ойногылап олорло бу тургулайт.
Чымалы-каан ла Қастак баатыр
Ак өргөө јаар баскылайт.
Эжик ачар эки баатыр
Қаалгалу эжикти кайра ачып,
Сакып мында тургулайт.
Эки абакай болгожын
Эки балазын кучактанган
Удура уткып келгилейт.
Јаңыс јуртта јаңыс күн
Бир өйдө бала таптыбыс дежет.
Мыны көргөн адалар
Сүүнгендерине сыктагылап,
Абакайларын окшогылап,
Эки баланы колго алгылап,
Јүрегибистинг каны дежет,
Јүрүмибистинг оды дежип,
Окшогылап бу тургулайт.
Эки абакай эмди мында
Алама-шикир аш-курсакты
Алтын сүрлү тактага салып,
Апшыйактарын күндүлегилейт.
Чымалы-каан ла Қастак баатыр
Аш бажынан амзагылап,
Арыган сындары сергип,
Аштаган бойлары тойгылайт.
Чымалы-каан эмди айдат:
«Эки балага ат адап
Ойын-јыргал эделик» — дейт.
Қастак кезер кожуп айдат:

«Кабайга салган баланы
Кудалайдым, кааным,» — дейт.
Ат адалган кийинде
Онызын бойың бил деп,
Чымалы-каан каруу берет.
Каан кижиге өргөөзинен чыгып,
Он колын көдүрүп айдат:
«Алтай өткөн албатым,
Эки балага ат адаарга,
Эли-жонум, жуулыгар — дейт. —
Жуук жерге жойу,
Ыраак жерге атту
Элчи түргөн ийигер — дейт.
Булут болгон казылузын
Бүктөй базып сойыгар,
Бура болгон жалдулардан
База талдап сойыгар — дейт.
Эргеги ус баатырлар
Алтын-мөңгүн сүрлү
Эки жараш кабай эткилейт.
Эки баланы кабайлаарга
Эптеп чуулап салгылап ийет.
Албаты-жонуну жуулып келет.
Тайга кептү эт борчыган,
Талай кептү арагы темделген,
Ойун-жыргал баштала берди.
Чымалы-каан өрө туруп:
«Эки балага, албатым,
Жараш ат адаган кижиге
Алтын-мөңгүн берерим.
Жаман ат адаганнын
Жаагын жара тажыырым» — дейт.
Албаты-жонунун ортозынан
Алтын тайак тайанган,
Бажы куудый кажайган,
Тижи куулыдый саргарган
Карган эмеген өрө турат,
Кааннын алдына келип айдат:
«Карыган тужында бу чыккан
Улу кааннын жаңыс кызы
Алтын-Чегедек болзын» — дейле,
Койнынан ак арчуул алып берет.
Албаты-жон мыны жарадып уткыды.
Элдин-жонунун ортозынан

Куулы тайак тайанган
Бажы куудый буурайган,
Тижи куулыдый саргарган,
Азу сагалы кулакка јеткен,
Эк сагалы эмчек өткөн,
Энчейгенче карып калган
Карган апшыйак өрө туруп,
Кааннын алдына келип айдат:
«Албатынын кару башчызы
Қастак кезер баатырдын уулы
Алтын-Отык болзын» — дейт.
Албаты-јоны база јарадып уткыды.
Ат адаган улуска эмди
Алтын сүрлү чөөчөй тудуп,
Алкыш кожон мында чүмдегилейт.
Амыргы, комыс, икили эмди
Ойто катап јынғырай берди.
Қожон-јангар, ойын- јыргал
Қөндүгип көйлөй бербей канайтты.
Албатынын јыргалына
Алтай-Қагай јанғыланат.
Ай канатту куштары
Айлана учуп тындап угат.
Айры туйгакту андары
Айлана базып уккулайт.
Ат адаган каргандарга
Чымалы-каан акту бойы
Эки таардан алтын берет.
Қыстын адын адаган
Ак чачту карган эмеген
Алтын-Чегедек балага деп
Ай судур алып берет.
Эмди көрүп турар болзо,
Қастак кезер баатыры
Бежен јиит комысчылу,
Бежен келин кожончылу,
Бежен тажуур аракылу
Кудалап келген мында турды.
Оп-соп боло берди,
Ойын-јыргал токтой түжет.
Кааннын ла абакайдын алдына
Қастак кезер абакайыла
Алкыш сурап кожондоордо,
Бежен келин јөмөжөт.

Каан кижн абакайыла
Алтын чөөчөйлөрдн туткулап,
Өрө туруп айдыжат:
Кинн бирге кезилген,
К Бирбигн бирге ачылган,
Оды жангыс күйген,
Орыны бирге төжөлгөн,
Жер киндигн энебистен
Жайалталу бүткен омор дежет.
Кем жетсе журтагай деп,
Чөөчөйлөрнн ичкилеп ийет.
Онон ары ойын-жыргал
Ойто катап жангылана берет.
Ондый жаан жыргалды
Ончозын айдып болбозым.

* * *

Албаты-жоны болгожын
Алты жылга жыргай бертнр.
Ойын-жыргал токтой берет,
Ончозы жанар бу дежет.
Алтан жүзүн албатызы
Айлы-журттарына жангылайт.
Жетен жүзүн эли-жоны
Жери-журттарына жангылайт.
Онон ары албаты-жоны
Тергеге толо жөөжөлү,
Тебеге толу малду
Байып жыргап журтай бертнр.
Алып бүткен Чымалы-каан
Түк танышпас мал азырап,
Тил танышпас жон башкарып,
Байып сайрап журтап жатты.
Экн баатырдын балдары
Экн айлуда энем дежет,
Алты айлуда адам дежет.
Айлар бажы айланып өдөт,
Жылдар бажы жылыжып өдөт.
Карый берген Чымалы-каан
Агдап-куштап мында жүрет.
Экн бала өзүп чыдап,
Эне-адазына болушкылайт.
Алтын-Отык жаш баатыр
Агдап-куштап жүрер болды.

Бир күн Қастак кезер баатыр
Абакайыла бу кожо
Жайгы күннинг чогынан
Жалбыракту бай теректин төзинде
Серүүнденип сайрап жаткандар.
Кенетийин эзин-кейле
Койу жараш кожоннын коозы
Алтай-Қаңайга жаңыланат:

Курым менин курлаада,
Кудам качан болгой не?
Тоным менин торсыкта,
Тойым качан болгой не?

Бу кожонды угала,
Уулынын үнин энези
Танып ийбей канайтты.
Қару көөркий Қастак,
Жаңыс уулыбыстын той-жыргалын
Баштап ийзебис кайдар дейт.
Қастак кезер абакайын
Қабыра кучактап окшоп ийет.
Той-жыргалды эдерге
Ой жеткен эмтир дейт.
Айлына кирген ле бойынча,
Абакайы тургуза ла тергенет.
Алтын-мөңгүнле чүмдеп эткен
Эки тажуурга арақы урат.
Қааннан жөп угар дежип,
Эмеген өбөгөн жергележип,
Базып ийбей бу канайтты.
Ақ-өргөөгө жеткилеп келип,
Алтын бозогоны алтап киргилейт.
Қастак кезер абакайыла кожо
Қаан кижинин алдына болгожын
Тизе жеңил чөөдөгилейт,
Тили жеңил айдыжат:
«Эки балабыс бистин эмди
Эр кемине једип калды,
Олордын той-жыргалын эделик» — дежет.
Чымалы-қаан ла Қастак кезер
Қол тудужып жөптөшкилейт.
Ақ өргөөдөн қаан чыгат,
Албаты-јонго јар эдип
Андагы улуска айдып турат:

«Эркидендү эл-јоным,
Эмди слерге јарлап турум,
Кара јангыс кару кызым,
Алтын-Чегедек деген эрке балам,
Кастак кезер баатырымнын
Кара јангыс кару уулы
Алтын-Отык јиит баатырла
Айылду-јуртту болуп јат.
Тил билишпес албатыма
Элчи-мелчи ийигер» — дейт.
Тайгага тундеп эт борчогор,
Талайга тунгей аракы темдегер.
Јарлу јаан той эдедим дейт.
Мыны уккан албаты-јоны
Ары-бери элчи ийет.
Бура болгон јалдуларды
Буктей базып сойгылайт.
Булут болгон казылуларды
Јыга тартып сойгылайт.
Тайга кептү эт тууралды,
Талайга тунгей аракы темделди.
Алтан јүзүн албатызы
Јуулып келген бу эмтир.
Јетен јүзүн эли-јоны
Једип келбей бу канайтты.
Каан кижиге той јарлайт:
«Тил билишпес албатым,
Јарлу тойды баштагар» — дейт.
Кастак кезер баатыры
Мында база кожо турат.
Кеен-јараш јаланда,
Кебис ошкош бу акка,
Јетен јүзүн чечектер ортозына
Јажыл торко јайылат.
Алтан јүзүн чечектер ортозына
Ак торконы јайгылайт.
Ак башту каргандарга
Ак кийистен төжөгилейт.
Эр улузы тепши салат,
Эпши улус көчө урат.
Келин-кечкин јаражайлар
Ак јаланга күреелей
Алтан јүзүн аш салгылайт.
Албаты-јоннын ортозына

Чымалы-каан абакайыла
Алтын-Чегедек шанкылу кызын
Јединип мында экелет.
Алтын-Чегедек бойлунын
Јаражы онын кандый деер.
Ары көрзө, ай кеберлү,
Ай жаркынын акалайт.
Бери көрзө, күн кеберлү,
Күн жаркынын артыктайт.
Тогус айры шанкызы
Курлаазынан өдүп калган.
Араай табылу базыды
Алтын-Тонгыстын базыдындый.
Араай-јобош куучыны
Шылырап аккан суучактый.
Эрү јараш чырайлу
Керсү бүткен бала эмтир.
Кастак кезер абакайыла
Јангыс уулын колтыктап
Элдин-јоннын ортозынча
База мында экелгилейт.
Јаш баатырдын јаражын
Албаты-јоны кайкап көрөт.
Ай кеберлү ак чырайы
Ай жаркынын акалайт.
Кызыл-марал качарлары
Күн жаркынына чагылыжат.
Коо кырландый тумчукту,
Кош аркадый кабакту,
Таг чолмондый көстөрлү,
Қангыл мөштий бу сынду
Эрлу бүткен баатыр эмтир.
Алтын-Отык јаш баатыр
Алтын-Чегедек јараш кыска
Он колын өкөөрип берет,
Эки колдон эзендежип,
Эки јаактан окшоп ийет.
Эрлү бүткен Чымалы-каан
Эмди катап јар эдет:
«Қару менин албатым, — дейт. —
Чалдар-Јорго эрјине адым
Соғымтыкка једе берди,
Қаан болгон бу бойым
Өлүмтикке једе бердим.

Каанның журты коскорылбас,
Кыс та болзо, балам бар.
Эрдин журты ээн артпас,
Эптү-жөптү эки балам бар.
Бүгүңги күннең ары
Јаңыс кызым Алтын-Чегедек
Мениң ордыма каан болор.
Тил билишпес албатым,
Эпши кижии каан болды деп,
Электеп-шоодып айтпагар.
Қадыт кижии каан болды дежиң,
Қарғап јаман айтпагар» — дейт.
Оноң ары той-јыргал
Баштала бербей канайтты.
Эки баланың он јанына
Каан абакайыла отурат.
Қастак кезер абакайыла
Сол јанына отургылайт.
Төр бажында төрөөндөр
Төртөн жүзүн чечектий.
Айландыра тургандары
Алтан жүзүн чечектий.
Арајан ажы урулып турат,
Албаты-јоны јыргай берди.
Маргаан-ойын башталат.
Ат чыйрагы јарышта,
Алыптар бөкөзи күреште,
Јииттер чыйрагы јарыжып,
Ак јаланда жүгүрижет.
Бойлулар ла јииттер
Табыл-тубул камчылу
Адазы сүрлү уулды ойнойт.
База бир бөлүги
Сырга јажырып соодойт.
Айгырлу мал ла бөрүни
Өскө бөлүкте ойногылайт.
Огош балдар кажык согот,
Јаандары шатра ойногылайт.
Кожон, комыс ла икили
Күөлеп мында јаңыланат.
Тил билишпес эл-јоны
Кыймыражып јыргай берет.
Каан кижии айдып турат:

«Алтан укту албатым,
Алты жылга ыргагар.
Јетен укту албатым,
Јети жылга тойлогор» — дейт.
Элдин-јоннын ыргалына
Эмил агаш ээлип турат.
Албатынын ыргалына
Алтай-Қагай жагыланат.
Албаты-јон биригип
Тойдын кожонын чүмдейт.
Јағы туткан таш өргөө
Алтынла чүмдеп салган турат.
Јағы алышкан эки бала
Өргөөзин дөөн баскылайт.
Шак ла бу өйдө болгожын
Тибирт эмес тибирт угулды,
Табыш эмес табыш торгулды.
Бу не атазы болгон дежип,
Эн Алтайды эбире
Эки бала ајыктайт.
Эмди көрүп турар болзо,
Јер киндиги энези
Јетен кулаш мүүстү
Јеерен теке адын минген
Бөктөргөлү эки атты
Јединип алган бу
Қозыр ташту кырланла
Келип јатпай канайтты.
Мыны көргөн эки бала
Ойто кайра бурылып,
Элдин-јоннын ортозында
Эне-адаларына баскылап келет.
Эне-адалары балдарыла кожо
Јер киндиги энезине удур
Эки бала алдынан,
Арчын, кымыс, сүт тудунган,
Ада-энелери олардын кийнинен,
Албаты-јоны оларды ээчий
Улуркадып уткып бараткылайт.
Јер киндиги энези
Једип келген мында турат.
Алтын-мөнгүн кеп-кийимдү,
Айдып болбос јараш эмтир.
Ончолоры эмди мында

Тизе јенил чөөдөгилеп,
Тили чечен алкыш сурап,
Јерге јаба бажыргылайт.
Јер киндиги энези
Эки баланы кучактай алып,
Экилезин окшоп айдат:
«От калаптаң бойыгар бүткенигер,
Суу калаптаң аттарыгар бүткен» —
дейле,

Алтын-Чегедек каан кыска
Јалбыш јалду јеерен ат,
Алтын-Отык баатырга
Ак-боро ат берет.
Бөктөргөдөги кийимдерди
Чечип кийип көригер дейт.
Эки јиит баатыр тургуза ла
Кийингилеп ийбей канайтты.
Экү коштой эмди тургулаарда
Айга коштой ай чалыгандый,
Күнге коштой күн тийгендий,
Айга-күнге мызылдажып
Мында тургулабай канайтты.
Алтын-Чегедек каанга эткен
Керчезиндү кеп-кийими
Көс кылбыгат јаражына.
Алтан жүзүн учук салып,
Солоныдый кееркедиптир.
Јардындагы јаказында
Јетен жүзүн ак таналар
Јергелей јараш тагылыштыр.
Ол јаканы эбире кыйлай
Јетен жүзүн өрү топчы
Айга-күнге мызылдажат.
Сол јанындагы колтыгында
Ак торко арчуулду,
Ийиндери элбек ле учкур,
Эдеги элбек, бели чичке
Эптү јараш кеп эмтир.
Кызыл торко төбөлү
Сүүри кураан бөрүгинин
Алтан жүзүн торко бөстөн
Байрылап эткен чачагы
Ач белине једип калган,
Айдып болбос јараш эмтир.

Јер киндиги энези
Ак арчуулды көргүзип айдат:
Арып-чылап аштаган јеринге
Ак јаланга јайып ийзен,
Алама-шикир аш-курсак
Тура берер јанду дейт.
Алтын јүстүк алып берет.
Куулгазынду јүстүк дейт.
Јыжа тартып ийзен
Өштү сени таныбас.
Куулгазынду кайырчакка
Түлкүүр болор аргалу дейт.
Бу јүстүктинг күчиле
Амадуунга једеринг дейт.
Кандый бир өйдө чак болзо,
Ай судурды алып кычыр,
Тегин өйдө урушпа оныла,
Алтын кайырчакта јатсын дейт.
Јер киндиги энези
Јанар өйим јетти дейт.
Јаандарла эзендежет,
Эки балазын окшоп ийет.
Қин бүткен албаты-јон
Қыйыш-кериш јогынан
Эзен-амыр јадыгар дейле,
Јеерен теке адына минип
Ары болуп элес этти.
Турган изи артып калды,
Барган изи јол болды.
Тойдын јыргалы токтоды,
Қыймырашкан албаты-јон
Тарап-таркап јана берди.
Оног ары Алтын-Чегедек
Түк танышпас мал азырап,
Тил билишпес јон башкарып,
Қаан болуп јуртай берди.
Қару эжи Алтын-Отык
Ак малын одорлуга айдап,
Албатызын одын-сууга баштап,
Андап јүрер јанду эмтир.
Эки тайгыл эжик јанында
Эрлик бийдинг јолын кетеп
Қүнкүлдеде үргүлеп јадат.
Эки мүркүт эжик бажында

Жердин үстин ајыктап,
Отуратан јанду эмтир.
Ак малга болгожын
Азу тиштү ан табарбайт.
Албатызына бу болгожын
Узун јыда тудунып јуу кирбейт.
Алтын чүмдү ак өргөөдө
Келин каан Алтын-Чегедек
Сайрап-јыргап јуртап јадат.
Айлар бажы айланып өдөт,
Амыр-энчү јуртап јадат.
Јылдар бажы јылыжып өдөт,
Јыргап јакшы јуртап јадат.

* * *

Жер алдында Эрлик бий
Судур бичигин ача тартат,
Айлу-күндү Алтайды эмди
Ајыктап көрүп бу турат.
Чымалы-кааннын јуртында
Адазынын ордына каан болуп,
Түк танышпас мал азырап,
Тил билишпес јон башкарып,
Қызарып агар каны јок,
Қыйылып өлөр тыны јок
Келин каан отурган эмтир.
Қару эжи Алтын-Отык
Қызарып агар каны јок,
Қыйылып өлөр тыны јок
Баатыр бүткен бу эмтир.
Мыны көргөн Эрлик бий
Судурын јерге ычкынат.
Мыны сеспей бу мен
Қандый узак уктагам деп,
Семтек бажын силке тартып,
Ачу-корон ол кыйгырат,
Алыс јери торгыла берет.
Қызыл-јеерен атка минген
Јети јеек баатырларым,
Тургуза ла келигер дейт.
Јети јеек баатырлары
Јелбендежип једип келген,
Тизелери тыркыражып,

Сагалдары сарбандажып
Мында тургулабай канайтты.
Эрлик бий кыйгырып айдат:
«Ак-жарыктын үстинде
Ак тайгазын адам деген,
Ак талайын энем деген
Чымалы-каан журтап жат.
Өлөр өйи онын эмди
Једип калган эмтир дейт.
Кааннын сок жагыс балазы
Кызарып агар каны јок,
Кыйылып өлөр тыны јок,
Кайкамчылу жараш бүткен
Алтын-Чегедек кызы онын
Кастак кезердинг уулы
Алтын-Отык баатырла
Айылду болгон эмтир.
Адазынын ордына кызы
Түк танышпас мал азырап,
Тил билишпес јон башкарып,
Сайрап-јыргап јадыры.
Түрген барып јуулагар оны.
Келин каанды өлтүрбей
Тирүге меге экелигер,
Менин эмегеним болзын» — дейт.
Мыны уккан јети јеек,
Јети түнгей карындаштар,
Јерге јаба бажырып айдыжат:
«Айткан сөзигерди бүдүрерибис,
Алтын-Отыкты өлтүреле,
Алган эжи Алтын-Чегедекти
Тирүге экелип берерибис» — дежет.
Канча түмен черүзин,
Алмыс-шулмус алыптарын
Јууга-чакка белетеп эмди
Шакпыража бербей канайтты.
Јети башту Јелбеген јок дежип,
Јер алдында түймежет.
Алмыс-Шулмус шилемир јок деп,
Анда база табыш чыгат.
Олор экү сескилейле мыны,
Ак-жарык јаар ажындырадан
Атангылай берген болбой деп,
Эрлик бий кыйгырат.

Јети јеек баатырлар
Алмыс-шулмус алыптарлу
Қал черүзин баштаган,
Ак-жарыкты көстөгилеп,
Атангылап ийбей канайтты.
Ай өткүрбей шулмустар
Ак-жарыкка чыккылап келет.

* * *

Жайдың жараш ойинде
Тандакталып тан адат,
Талтар деген куш эдет.
Күрееленип күн чыгат,
Күүк деген куш эдет.
Кенетийин эки тайгыл
Улып, үрүп тура берет.
Эжик бажындагы эки мүркүт
Ачу-корон акшып ийет.
Бай теректе күүлелер
База кожо күүлежет.
Бу не атазы болды дежиң,
Алтын-Чегедек каан кижин,
Қару эжи Алтын-Отык
Ак өргөөдөң чыккылап,
Айландыра ајыктагылайт.
Каан келин ойто кирет,
Ай судур бичигин алып,
Қычыра бербей бу канайтты.
Эрлик бийдин јети јеек баатыры
Алмыс-шулмус алыптарлу
Қал черүзин баштаган
Јуулап клееткен эмтир.
Алтын-Отыкты өлтүреле,
Алтын-Чегедек келин каанды
Бос Эрликтин бойына
Қадыт эдерге апарар деп,
Умзанганы јарт көрүнди.
Ак малды камчыбыла,
Албаты-јонды үлдүбиле
Олјолоп апаратан эмтир.
Оноң ары кычырарда,
Јети јеектин тыны болзо
Қичү јеектин айлында,

Коратты

Чой кайырчактын ичинде
Јети сары келескендер эмтир.
Олорды алар арга керек.
Олорды колго албаганча
Јети јеек баатырда
Өлөр салым јок эмтир.
Мыны билген Алтын-Чегедек
Илгин баштык көктөп ийет.
Канду јууга белетенигер деп,
Қаан кижі јақару берет.
Јетен түңей баатырлары
Јергележип јеткилеп келет.
Ак өргөөни қорыған
Алтан түңей баатырлары
База мында белен тургулайт.
Қара ағаштың қал черүзи
Јуулып келбей бу қанайтты.
Алтын-Отық јиит баатыр
Алтын сүрлү эки үйгенди
Ала қойып ак өргөөдөң қығат.
Ат қакызына једеле,
Ары-бери серпип ийет.
Јал-Јеерен ле Ак-Боро
Сеспес јерден сезип ийет,
Уқпас јерден угуп ийген,
Јаш өлөңин јайа баспай
Јараш јорго јелгилеп ийет.
Көк өлөңди көмө баспай
Көңү јорго јеткилеп келет.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отық
Ат бажына үйген сугуп,
Јал-қуйругын сыймай тутқулайт.
Јалан болгон кейим-тоқымды
Јайа тудуп арта салғылайт.
Күлер арташ ээрлерди
Арта салып ээртегилеп ийет.
Үргүлјиге үзүлбейтен
Үч қуйушқанды қатай салғылайт.
Төрт қолонды қоштой тартып,
Күн кеберлү көндүргезин
Ат төжине эптей тутқулап,
Тептиргезин салғылап ийет.
Канду јууга қийетен
Кеп-қийимин қийингилейт.

Кайыш курын курчангылап,
Катанчыларын катангылайт,
Ак болот үлдүлерин
Сол жалмашка тагынгылайт.
Канду кастак окторын
Он жалмашка тагынгылайт.
Ай жааларын жүктенгилеп
Ак өргөөдөн чыккылайт.
Чымалы баатыр адын
База ээртеп салган эмтир.
Эки балам, келигер деп,
Эжик ачып ол кыйгырат.
Кастак кезер баатырым,
База бери кел дейт.
Уч баатыр ээчий-деечий
Кирип келген мында
Не болды, адабыс, дежип
Жаңыс үнле айдыжат.
Чымалы, карган баатыр,
Алтын кайырчакты ача тартат,
Жер киндиги энези берген
Төрт илгин чамчаны,
Төрт илгин штанды,
Төрт илгин бөрүкти,
Төрт эжер илгин меелейди алып,
Төртүгө мында үлештирет.
От-калапту жуу-чакта
Кийер кийим бу болор дейт.
Алтын-Чегедек кызы айдат:
«Карган кижиге, адам,
Артып калзагар кайдар» — дейт.
Мыны уккан Чымалы баатыр
Ачынып мынайда айдат:
«Жакшы аттын сөөгү
Чак жеринде жадатан.
Жакшы эрдин сөөгү
Жуу жеринде жадатан.
Чалдар-Жоргого килебегер,
Карган меге ачынбагар.
Өлгөн жерге кожо өлөрибис,
Өскөн жерге кожо өзөрибис» — дейт.
Ак өргөөдөн чыккылап,
Аттарына эмди мингилейт.
Алтын-Чегедек каан келин

Кайа көрүп кыйгырып айдат:
«Алтай өткөн албатым,
Амыр-жакшы жадыгар.
Ачап-торо јутпалардын
Алмыс-шулмустары келбезин,
Сергелен болуп жадыгар.
Алыс јердин кайучылдарын
Көрүнген јеринде јоголтыгар» — дейт.
Алтын-Чегедек каан келин
Алтан-јетен баатырлу
Кара агаштый черүзин баштап,
Јер тамынын оозын көстөп
Атанып ийбей бу канайтты.
Эки тайгыл алдынан мантайт.
Эки мүркүт ак айасла
Кара булуттарды куркундарыла
Јара согуп баргылап јадат.
Кааннын баатырлары болгожын
Күлер калбан бөрүктерин
Кулак төскө кептей тарткылап,
Канатту куштый брааткылайт.
Јер тоозыны тегериге чыгат,
Тегери булуды јерге түжет,
Тоозын-туман кайнап артат.
Кеен-јараш алтай эмтир,
Кебис ошкош јалан јадат.
Бу јараш ак јаланда
Алтын јалбрактары элбиреген
Алтан-јетен бай теректер
Јол бажында јайканыжат.
Јаба јортуп келер болзо,
Аржан-кутук мөнгүн суу
Толгой аккан бу эмтир.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Мындый јараш јаланга
Токым согуп конолык.
Кара агаштый черүни
Сакып алар керек» — дейт.
Алып-кезер баатырлары
Алты јерге ооду салгылайт.
Аскан казан кайнаарда,
Јер тамынын оозын көстөп
Јортуп ийбей бу канайтты.
Түш болгожын амыры јок,

Түн болгожын уйкузы јок,
Түндү-түштү барып јатты.
База көрүп жүрер болзо,
Үч сүмерлү кара тайга
Јол кечире мында турат.
Каан келинге баштаткан улус
Кара тайганын кырына
Чыккылап келбей канайтты.
Алтын-Чегедек каан келин
Ак кайанын үстинен
Ајыктап көрүп, тура түжет.
Эмди көрүп турар болзо,
Јер алдынын јети јеек баатыры
Јергележип бу келгилеп јатты.
Алмыс-шулмус алыптары
Ээчий келип јаткан эмтир.
Кей-кебизин аттарлу
Кара көрмөс черүзи
Кыймыражып бу келип јатты.
Баатыр бүткен келин каан
Ачу-корон кыйгырып айдат:
«Јер алдынын јелбистери
Анда бисти сакыгар» — дейт.
Канду кастак огын
Кеске салып отура берет.
Эки јарын биригип,
Эки текпе келижерде,
Божодып ийбей бу канайтты.
Ок бажынан от чөйилет,
Эргек төзинен ыш јайылды.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отыктын,
Чымалы ла Кастак баатырлардын,
Кара-Бөкөнин ле Малчы баатырдын
Бир уунда аткан окторы
Алты јеектин күр көксине
Чике тийген бойынча,
Муска тийгендий мыйрылып,
Ташка тийгендий кайый берди.
Алтай-Қагай торгыла берет.
Јети јеек кыйгырыжат:
«Јети баатыр отурыгар,
Күр көксигерди өткүре
Күн чалыда адарыс» — дейт.

Јети баатыр јергелей
Отурып бербей канайтты.
Јети ады болгожын
Илби-тарманын күчиле
Јети баатырдын төштөрине
Куйруктарын јаба туткулайт.
Јети јеек баатыр
Канду огын кеске салып,
Аткылап ийбей канайтты.
Јети јеектин коронду окторы
Јети баатырдын төштөрине
Једип тийген бойынча,
Муска тийгендий мыйрылып,
Ташка тийгендий тайкылып,
Чачыла бербей канайтты.
Алтан-јетен баатырлары
Адыжа бербей бу кайтты.
Канду кастак согоондор
Кажат болуп чогулат.
Алтын-Чегедек келин каан
Канча түмен алыптарын ла
Камык черүзин баштап ийген,
Ак болот үлдүзин
Айга-күнге жаңый тудуп,
Қара тайганын кырынан
Канатту куштый шунуп түжет,
Үлдү мизи шынырап
Чабыжа бербей бу кайтты.
Алтын-Чегедек көрүп турза,
Алыптардын адыжына
Агаштар бүри какталып
Төзине түшкен эмтир.
Јети јеек баатыр
Алтын-Чегедекти чаппай чеберлеп,
Өскө улусты чапкылайт.
Алтын-Чегедек келин кааным
Јети јеектин черүзин
Ары өтсө, алтан муннан,
Бери өтсө, бежен муннан
Бүрте чаба бербей канайтты.
Өлөн кептү чабып турат,
Өкпө чилеп кезип жүрет.
База көрүп жүрер болзо,
Јети јеек баатыр

Жетүлези үлдү жок,
Үлдүлери сынгылап калган,
Ат үстинен жыдалар суургылайт.
Чымалы-каан баатырым
Жаан јеекти адынан түжүре тартып,
Оныла күреже бербей бу канайтты.
Энеден чыккан эки эргек
Бойлоры билгилегей база деп,
Қарган Чымалы кыйгырат.
Мыны көргөн баатырлар
Ончолоры колдомдожо бербей канайтты.
Айдып болбос јуу-согуш
Атыйланып көндүге берет.
Агаш-тажы сынып оодылат,
Алтай-Қаңай жаңыланат.
База көрүп јүрер болзо,
Қичинек јеек баатыр көкип,
Баатырларды баатырларла согот.
Алтын-Чегедек каан келин
Јүгүрип келген бойынча,
Қичинек јеек баатырдың јаагына
Алаканла талайып келип тажыырда,
Онызы тоголоно бербей канайтты.
Қичинек јеек өрө турат,
Қалып келген бойынча,
Келин каанла күреже берет.
Қичинек јеек айдып турат:
«Кезерлерле күрешкен эдим,
Қадыттарла јуулашпагам.
Сен јуу-согушка киришпей отур,
Јуу-чак божой ло берзе,
Сени бис өлтүрбей апарарыс.
Эрлик бийдинг эмегени болуп
Эркиденде отурарын» — дейт.
Мыны уккан Алтын-Чегедек айдат:
«Эрлик бийге мен бойым
Эмеген болбозым качан да.
Эри јок кадыт аларга,
Ээзи јок мал айдаарга
Алыс јердинг шулмустары
Ак-јарыкка не чыкканыгар?
Өлбөс бүткен бу бойын
Менин колымнанг өлөринг» — дейт,
Алтын-Чегедек баатырдың колы

Какпы чылап бек тудат.
Баскан буды мукрылбайт,
Көргөн көзи тип этпейт.
Кичинек јеек шулмусты
Анда-мында согултып турат.
Кичинек јеек кыйгырат:
«Алмыс-шулмус баатырларым,
Меге келип болужыгар.
Бу кадытты јыгала,
Тескери темир кижен сугыгар.
Тургуза ла эзен-амыр
Эрлик бийге апарыгар.
Өскөлөрин от-јалбышла тынып,
Өртөп өлтүрип саларыбыс дейт.
Алмыс-шулмус баатырлары
Алтын-Чегедекти тударга,
Эки јанынан калыгылап келет.
Алтын-Чегедек баатырым
Араай деп тепкени
Алты кырды ажа берет,
Ал-сагыжын ычкынып,
Азып-тозуп базып јүрет.
Тын деп тепкени
Тогус тууны ажа берет,
Тыны арай ла үзүлбей,
Тытпактанып јылып анда јүрет.
Алтын-Чегедек көрүп јүрзе,
Алтын-Отык өбөгөнин
Үч баатыр арадап турат.
Ачына берген келин каан
Кичинек јеек баатырды
Быргай тудуп чачарда,
Онызы агын сууга барып түжет.
Алып бүткен келин каан
Арчымагын ача тартат,
Јер киндиги энези берген
Илгин кийимдерин кийеле,
Үч јеек баатырла
Тудужа бербей канайтты.
Алтын-Отык баатырым
Үч јеек баатырдын
Изү јалбыш тыныжына
Бастыра бойы терлеп калган,
Кеп-кийими күйерге јеткен,

Баатыр бойынын күчи чыгып,
Жер кармаары көптөй бертир.
Алтын-Чегедек кыйгырат:
«Жер киндиги энег берген
Илгин кийиминг кийзен» — дейт.
Ары-бери көргөлөктө
Алтын-Отык баатырым
Кийинип ийбей канайтты.
Келин каан айдып турат:
«Адамга ла Қастак баатырга
Түрген түкей болушсан,
Илгин кийимдерин кийингилезин» —

дейт.

Алтын-Отык көрүп турза,
Қайын адазы изү тынышка
Қара сууга түжүп калган,
Терлеп-бурлап арып калган,
Кеп-кийими күйерге жеткен,
Жер кармаары көптөп,
Једип тудары астай бертир.
Алтын-Отык баатырым
Јаан јеек баатырды
Қайын адазынан айра тартып,
Ачый-мечий тудужа берди.
Жер киндиги энебис берген
Илгин кебигерди кийзегер дейт.
Чымалы баатыр арчымактан
Илгин кийимин ала койып,
Кийинип ийбей канайтты.
Ак кымыстан ичигер деп,
Алтын-Отык кыйгырат.
Чымалы баатыр арчымактан
Бир тажуур кымыс алып,
Јангыс тынып ичип ијет.
Арыган сыны сергип,
Аштаган бойы тойо берет.
Акыр, балам, мен бойым деп,
Јаан јеекле күреже берет.
Қастак кезер баатырым
Изү јалбышту тынышка
Терлеп-бурлап күчи чыгып,
Једип тудары астай берген,
Жер кармаары көптөп калган,

Кеп-кийими јыртылып,
Күйерге једе берген эмтир.
Алтын-Отык баатырым
Ортон јеекти айра тартып,
Ачый-мечийден күрежет.
Јер киндиги энем берген
Илгин кийиминг кийип ал,
Ак кымыстанг ич дейт.
Қастак кезер баатырым
Илгин кийимди кийген бойынча,
Бир тажуур кымысты
Јаңыс тынып ичип ийет.
Арыган сыны сергий берди,
Аштаган бойы тойо берет.
Қичинек јеек кыйгы-кышкыла
Алтын-Чегедекке једип келген:
Изү тынышла өртөбөгөр,
Қызыл тынын кыйбай оны
Эрлик бийге јетиригер дейт.
Эки мүркүт мында ок
Ары-бери өткөндө
Төрт баатырдың баштарына тепкилейт.
Эки тайгыл эки јандап
Төрт баатырдың јалмаштарын
Јара тартып тургулайт.
Алтын-Отык баатырым
Абакайына болужарга келет.
Алтын-Чегедек ого айдат:
Үч баатырла согушсан,
Мен бойымның санаам јеткен
Қичинек јеекле күрежейин дейт.
Эки эбирип быргаарда
Јеек баатыр тоголоно берет.
Қелин каан болгожын
Арчымактан тажуур алып,
Андагы толо кымысты
Јаңыс тынып ичип ийет.
Арыган сыны сергип,
Аштаган бойы тойо берет.
Қичинек јеек баатырла
Қатап ойто күрежип турат.
Јетинчи јеек баатырды
Эки тайгыл арадайт.

Бир мүркүт учуп келип,
Кичинек жеекти тебип,
Эки көзин ойо чокуйт.
Алтын-Чегедек келин каан
Кичү жеек баатырды
Кажык чылап экчеп турат,
Кайыш кептү эреп келет,
Уч темденип көдүреле,
Ак айаска алып чыгат,
Көк айаска көдүрип келет.
Ак булутты араладып,
Кара булутка көмө тудуп,
Уй-кара кайа ташка
Туда бербей канайтты.
Меге белетеген киженинги
Бойунг кий деп айдала,
Темир киженди кийдирип берет.
Алтын-Чегедек келин каан
Ачу терин арчынып,
Ары-бери аыктанып турза,
Жер алдынын черүзи
Кожулып турган эмтир.
Ак-жарыктын жуучылдары
Жен жастанып жыгылгылайт.
Акыр неден бу болды деп,
Айландыра эмди аыктайт.
Тенери булуды жерге түшкен,
Жердин тоозыны тенериге чыккан,
Аайлап неме көрүнбесте
Алтын жүстүгин жыжа тартып,
Ары-бери жагып ийет.
Эмди көрүп турар болзо,
Жес тумчукту эмеген
Жалан жерден жалбырт эдип,
Ээн жерден элбирт эткен,
Ары-бери секирип, улусты
Кызу жес тумчугыла
Өртөп өлтүрип турган эмтир.
Бу кадыттын ичинде
Сары корон жылан бар.
Шулмустардын тынын туткан
Эмеген шак бу эмтир.
Оозынан онын жылан чыкса,
Эрлик бийге элчиге барар.

Эрлик бийге ол јетсе,
Јеткерлү чак токтобойтон эмтир.
Мыны билген Алтын-Чегедек
Ок-јаазын ала койот,
Јес тумчукту кадытка
Чике тий деп огын
Алтын јүстүкле јыжа тартып,
Шыпшап кеске салып,
Адып ийбей бу канайтты.
Ок бажынан от чөйилет,
Эргек төстөнг ыш јайылды.
Јаан-јаан тайгалары
Јайканыжып тура калат,
Јаан талай Тойбодым
Јарадынан ажа берет.
Јес тумчукту эмеген
Јалбас эдип јыгылат.
Алтын-Чегедек келин каан
Эки казалап учуп барат,
Илгин баштыкты кодорып,
Јес тумчукту эмегеннин
Оозына јаба бу тудат.
Анча-мынча болбоды,
Сары корон јылан
Илгин баштыкка киреле,
Чыгып болбой чачылат.
Алтын-Чегедек келин каан
Сары корон јыланды
Баштык ичине уужай тудуп,
Өлтүрип ийбей канайтты.
Јалбышту отты салала,
Јес тумчукту эмегенди ле
Сары корон јыланды кожо
Кок јок эдип өртөп ийет.
Јер алдынын кыймырашкан
Алмыс - шулмус черүзи
Јалбышту отко күйген чилеп,
Кырыла бербей бу канайтты.
Ойто кайра базып келип,
Эбиреде көрүп турар болзо,
Алты јеек баатыр эмди
Көстөри јок мында тургулайт.
Олордын көстөрин мүркүттер
Ойо чокып салган эмтир.

Эки тайгыл өштүлөрдү
Эки жандап арадагылайт.
Кичинек жеек кыйгырат:
«Алтын-Чегедек кадыт каан,
Жендим деп көкибе,
Бистинг эмегендерис келзе,
Бистинг жөнү болор.
Ол тужында сени бис
Эрлик бийге кадыт эдип
Апарып берерибис» — дейт.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Амырап мында жат,
Мен удабас келерим,
Ол тужында бис экү
Жаңы өргөө мында тудуп,
Той-жыргал эдерис» — дейт.
Мыны уккан кичү жеек:
«Өчөп-ченеп турун ба?
Өлүминди мененг аларын» — деп,
Күркүреде кайлап жадат.
Алтын-Чегедек айдат:
«Азыраган менин адам,
Кару эжим Алтын-Отук,
Қастак ака баатырым,
Көстөри жок баатырларла
Соодоп мында согужыгар — дейт. —
Мен жети жеектинг журтына жедип,
Олордын тындарын экелейин.
Олордын эмегендери озо келзе,
Бистинг шорыс болор» — дейт.
Онойып айткан кийнинде,
Жаан жеек баатырды
Житкезинен кайра тартат,
Келтей колыла белинен тудуп,
Үч темденип көдүреле,
Уй-кара жылым ташка
Туда бербей канайтты.
Талып онызы жада берерде,
Темир киженди тескери сугат,
Туйук киженди катай кийдирди,
Жаан жеектинг жыдазыла
Жүрек төзин өткүре сайат,
Жердинг жети кадын өткүре
Желим ташка бадай кадайт.

«Ада, эмеш амыранып,
Бу экүни каруулдагар» — дейт.
Ары-бери бойы силкинет,
Сары адару боло берип,
Жер тамынын оозын көстөп
Уча бербей бу канайтты.
Анча-мынча болбой жүрүп
Жер тамынын оозына
Жедип келбей бу канайтты.
Кайа-таштардын ортозыла
Казылып калган жол жадат.
Жер алдынын жылбистеринин
Жолы турбай бу деп,
Бойында сананып браадат.
Жердин оозын эбиреде
Жаан тошту мөңкүлөр турат.
Жер тамынын оозына токтоп,
Ары-бери силкинип,
Бүдүки бойы тура түжет.
Жалбышту отты салала,
Арчын агаштан сындырып,
Жаларлу отко күйдүрүп,
Алтайдан алкыш сурап,
Эки тулунун сыймай туткан
Канча катап жерге жаба
Бажырып турбай канайтты.
Ойто катап силкинеде,
Сары адару боло берип,
Жер тамынын оозына
Учуп кирбей канайтты.
Алыс жер жаар адару
Ажыктанып барып жатты.
Кайа көрүп ийгежин,
Жер тамынын оозы
Казан оозынча көрүнөт.
Ойто катап көрөрдө —
Айак оозынча көрүнөт.
Оноң ары түргөн учат.
Ойто кайа көрөрдө,
Жер тамынын бу оозы
Темене үйдинче көрүнөт.
Оноң түргөн барып жадат.
Ойто кайа көрөрдө,
Ак-жарык көрүнбейт.

Анча-мынча барып јатканча,
Ай-карануй ол алтай
Бозомтык болуп јарый берет.
Эмди көрүп јүрер болзо,
Јажыл бүрлү агаштар јок,
Эдил куштар этпейтен,
Элик-сыгын андары јок
Ээн јалан јер эмтир.
Јаан кайа таштарлу
Кырлар мында көрүнөт.
Кара балкаш көбүктү суулар
Ары-бери чайпалыжып,
Агар-акпас агып јадат.
Баткак үлји састары
База көп јер эмтир.
Барар јолдын алдында
Эки кара кускун
Ачу-корон акшып учат.
Адару болгон Алтын-Чегедекти
Сеспей олар жүргүлөйт.
Сары адару јаан јолло
Кыгылада кожондоп
Барып јатпай бу канайтты.
Түнин-түжин ондобой
Амыры јок барып јадат.
Эрлик бийдин элчилери
Ак-јарыкты бу көстөп
Кыймыражып брааткылайт.
Онон ары барып јатса,
Эки төө огырыжып,
Ташка-талга сөйкөнижип,
Мында жүргүлөбөй бу канайтты.
Адару болуп кубулган
Алтын-Чегедекти эки төө
Сеспей мында арткылап калат.
Онон ары барып јатса,
Јети сары келин
Көктөнөтөн учук јок дежет.
Ак-јарыктын улузын экелзе,
Учук јеткил болор дежип,
Карсылдада каткырыжып,
Чыгырыжып ойногылайт.
Алтын-Чегедек сананып турза,
Эки кускунга көстөр керек,

Эки төөго чакы керек,
Жети келинге учук керек.
Ак-жарыктын ак малын ла
Албаты-жонун сакыгылап,
Көкип-көөрөп жүргүлеген
Эрлик бийдинг бу эмди
Үчинчи буудагы эмтир деп,
Бойында сананып браадат.
Эрлик бийдинг бойына жетире
Эмди де төрт буудак арткан.
Онойып ол барып жатканча,
Жети айры жол жадат.
Кажы жолло баратанын
Айлап болбой мында жүрет.
Алтын жүстүгин жыжа тартып,
Ажыктап мында бу жүрет.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Чике барган бу жол
Эрлик бийдинг жолы эмтир.
Туура он жаны жаар барган жол
Теңистинг каанынын жолы болуптыр.
Сол жаны жаар барган жол
Жети жеектинг журтына
Баратан жолы бу эмтир.
Ак-жарыктаг экелген
Ар-жөөжөни болгожын
Жер алдынын желбистери
Үлежетен жери мында эмтир.
Сары адару кыгылап
Жети жеектинг журтын көстөп,
Уча бербей бу канайтты.
База көрүп жүрерде,
Көс жедердинг алдында
Көбүктү кара көл көрүнөт.
Ол көлдинг жаказында
Жети кара межелик турат.
Жаба жууктап келерде,
Жети батпак чой өргөө
Мында турбай канайтты.
Жазап көрүп турар болзо,
Жети жеек баатырдын
Журтаган журттары бу эмтир.
Сары адару эмди мында
Жети өргөөнинг ортозыла

Куучын-кубырт угарга
Ары-бери учуп жүрет.
Көл жаказындагы өргөөдө
Табыш-тал угулат.
Төрт көстү көспөкчи ийттери
Сары адару болуп кубулган
Алтын-Чегедек каанды сеспей
Сайрап мында уйуктап жаткылайт.
Адару жанынча да учарда
Жети ийди сеспей калды.
Сары адару араайынан
Өргөөгө түндүгинен кирип келет.
Көжөгө ажыра жажынып,
Чой өргөөнүн бу ичин
Ажыктап мында отурат.
Тындаланып отурар болзо,
Кичү жеектин өргөөзи бу эмтир.
Жети жеектин эмегендери
Желим кара чырайлулар,
Желбер кара чачтулар эмтир.
Элши жанында жергелей жаткылап,
Белге тудуп көзөр салгылайт.
Кериш-блааш бу өргөөдө
Боло бербей бу канайтты.
Жаан жеектин эмегени айдат:
«Ак-жарыкта жети жеек
Кыйын-шырада жаткылары.
Түрген-түкей бараактар,
Бир болужысты жетиреектер» — дейт.
Кичү жеектин эмегени айдат:
«Слер түрген-түкей барыгар,
Ак-жарыкка капшай чыгыгар,
Жети баатырдын тындарын
Сондотпой түрген апарыгар — дейт. —
Бос Эрлик адамга
Бойым мен барала,
База болуш сурайын.
Тенис ээзи жаңыс көстү
Кара каанды берзин.
Оны берген кийнинде,
Бистин жеңү болор» — дейт.
Ортон жеектин эмегени айдат:
«Кара-Таажы сыйным, сен
Жол-жорыкты тутатпазан.

Түрген-түкей кожо баралык.
Теңистин Кара кааны жогынан да
Женип ийбей бис оморды» — дейт.
Блааш-тартыш башталды,
Тытпактажып јада бердилер.
«Бистин тыныбыс кайда?» — деп,
Ортон јеектин эмегени сурайт.
«Оны сен кайдарга турун?
Ол эмди сеге не керек болды?
Бистин өргөөдө эмей база,
Јес кайырчактын ичинде
Камдунын јети балазын
Кече ле эркелеткен эдим» — дейт.
Эрлик бийдин кыстары бу деп,
Алтын-Чегедек каан мында
Јартын эмди билип ийди.
Алтын јүстүгин јыжа тартат,
Акыр мыны удатпас деп,
Илби-тарма тартынып,
Јети келиннин көстөрине
Сары адару улай-телей
Чагып турбай бу канайтты.
Ой! Адаруны тут дежип,
Ары-бери атпандажат.
Сары адару мында
Јети эмегеннин колдорына
Учурабай эбуре учуп,
Јети келиннин көстөрүн
Туй чагып ийбей канайтты.
Јети эмеген көрүп болбой,
Умаланып бой-бойлорын
Атпактажып мында јаткылайт.
Сары адару силкинеле,
Бүдүки бойы болуп
Тура түшкен бойынча
Јети эмегеннин тулундарын
Јаңыс колго орой тудат,
Ат камчызын карызынан
Јылдыра тартып ийеле,
Јети јелбер эмегеннин
Јарын-јалмаш эттерин
Јара согуп ийген турат.
Јети эмеген талымзырап
Јаткылай бербей канайтты.

Төрдин бажын эбирип,
Јети темир кижен табат.
Јети эмегенди ончозын
Темир киженле кижендейт.
Тал-табыш чыгаргылабазын деп
Олордын оосторына толтырадан
Тобрактаң тыктап урат.
Јети јеектин јети эмегени
Ун јогынан јаткылап калды.
Алтын-Чегедек келин каан
Чой өргөөдөң чыга базып,
Јер алдынын јеек баатырларынын
Алмыс-шулмус јелбистерин
Ак болот үлдүзиле
Қыра бербей бу канайтты.
Элес эдер неме јок
Эн јалан артып калат.
Јаан јеектин өргөөзине кирип,
Чой кайырчакты ача тартат,
Алтын јүстүктин күчиле
Темир кайырчагын түлкүүр јокко
Ачып ийбей канайтты.
Андагы камдунын јети балазын
Илгин баштыкка сугуп алат.
Қичү јеектин өргөөзине
Кирип келер болгожын
Јети эмеген туруп болбой
Тестендежип мында јаткылайт.
Қаан келин болгожын
Қамдунын јети балазын
Илгин баштыктын ичине
Былча тудуп өлтүрет.
Јети эмеген кугарып,
Өлө бербей бу канайтты.
Алтын јүстүктин күчиле
Чой кайырчакты ача тартып,
Онын ичиндеги темир кайырчакты
База ачып ийбей канайтты.
Јети јажыл келескенди
Илгин баштыкка сугуп алат.
Чой өргөөдөң чыгарда
Төр бажында сайрап јаткан
Төрт көстү көспөкчи јети ийт
Санаазына кирип келет.

Чой өргөөни эбире базат.
Казанча кара ташты алала,
Алтын жүстүктин болужыла
Олорго жууктап келбей кайтты.
Жаныс жерде сайрап жаткан ийттерди
Былча согуп ийет.
Өлгөн ийттердин сөөктөрүн
Көрнөө отко чачып ийет.
Ары-бери силкинеле,
Сары адару боло берет.
Келескендерлү кичинек баштыкты
Онон ары кичинектедип,
Канат алдына кыстанып,
Айлу-күндү Алтайын көстөп
Жанып ийбей бу канайтты.

* * *

Чымалы баатыр эки жеекти
Кетеп көрүп базып жүрет.
Алтын-Отук ла Кастак кезер
Арткан беш жеек шулмусла
Согушканча мында турдылар.
Эки мүркүт ле эки тайгыл
Олорго база болушкылайт.
Алтыгы орооннын шулмустары
Жер тамынын оозынан чыккылап,
Көптөй бербей бу канайтты.
«Айлу-күндү тегерим,
Агаш-ташту Алтайым,
Жер киндиги энем,
Бир болужыгарды жетиригер» — деп,
Чымалы баатыр кыйгырат.
Анча-мынча болбоды,
Козыр кара булуттар
Кайнап чыкпай канайтты.
Кенетийин ургун жаш
Мөндүрлөп жаап келет.
Күзүрт эмес күзүрт болды,
Жалкын эмес жалкын сокты.
Жердин үсти торгылат,
Жалкын түшкөн жерлерден
Жалбышту оттор чөйилип күйет.

Жер алдынын жеек шулмустары
Изү жалкынга кырылгылайт.
Арткан-калган шулмустары
Жер тамынын оозын көстөп,
Тынын алып качкылайт.
Эмди көрүп турар болзо,
Беш карындаш жеек баатырлар
Кызыл жыланаш артып калтыр.
Эки мүркүт ле эки ийт
Олордын кийимдерин жырткылап,
Учук-тамырларын үзе тарткылайт.
Беш карындаш жеек баатырлар
Өрө тургулап болбой жаттылар.
Мөндүрлү жааш токтой берет.
Алтын-Отык ла Кастак кезер
Чымалы баатырла кожо
Беш карындаш жеектерге
Тескери темир кижен сугуп,
Туйук киженди катай кийдирип,
Жаңыс жерге чогул ийгилейт.
Карган баатыр Чымалы
Жети жеек баатырды
Каруулап кетеп көрүп турат.
Алтын-Отык ла Кастак кезер
Алыптарды баштагылап,
Арткан-калган шулмустарды
Өлөң кептү чапкылап,
Өкпө кептү кескилейт.

* * *

Адару болуп кубулган
Алтын-Чегедек каан келин
Алыс жерден ак-жарыкка
Аткан октый учуп
Келип жатпай канайтты.
База көрүп жүрер болзо,
Жети сары келинге
Једижип келген эмтир.
Жети келиннин кийнине
Једип келген бойынча айдат:
«Тегин жерге телчибей,
Жети жеекке болужыгар — дейт. —
Ак-жарыктын албатызын

Ак малыла кожо
Айдагылап болбой жадылар» — дейт.
Јети келин чочыйла,
Қайа көрөр болгожын,
Тынду ла неме көрүнбеди.
«Қанайып көрбөй турыгар» — дейле,
Келиндердин жаактарына чагып ийет.
Јети келин алгырыжып,
Јер башка жүгүрижет.
Сары адару оларды сүрүжип,
Тумчуктарына чагып турат.
Јети келин ачузына чыдашпай
Јерге жыгылып андангылайт.
Менин берген сыйымды
Ургүлјиге ундыбагар дейле,
Јердин оозын көстөп
Сары адару учуп ийди.
Јети сары келин мында
Бистин кортон адару
Бисти не чакты дежип,
Бой-бойлорын сыймажып,
Отургылай бербей канайтты.
Анча-мынча болбой жүрүп,
Эки төөгө једип келет.
Эди-каныгар эмди кычыбас деп,
Эки төөнин кулактарына чагат.
Эки төө кулактары тунуп,
Қара јерге тоголонгылайт.
Онон ары уча берди.
Анча-мынча болбой жүрүп,
Эки кускунга једип келет.
Эки кускун болгожын
Куу талдын будагында
Јергележип алган отурдылар.
Сары адару араайынан
Эки кускуннын ортозына отурып,
Электеп-өчөп айдып турат:
«Не үргелеп отурыгар,
Улустын көстөри слерге
Эмди керек болды эмеш пе?
Ак-јарыктын албатызын
Ак малыла эмди кожо
Јети јеек баатыр
Айдап бажына чыгып болбой,

Шыралап јаткан эмтир» — дейт.
Эрлик бийдинг эки кускуны
Кандый кижн бу болотон,
Кайдан ол куучындайт дежип,
Эбире јерди текши ајыктап,
Экү бой-бойлары јаар көрүшкилейт.
Сары адару эки кускуннын
Кызыл-чий буттарына
Чагып ийбей канайтты.
Кускундар чочыгандарына
Тал будагынан антарылгылап,
Кату јерге келип түшкүлейт.
Ачузына чыдашкылабай
Текпиленишкилеп мында јаткылайт.
Эки кускун тоголоныжып,
Бой-бойларынан суражат:
Эрлик бийдинг бу кортоны
Биске не ачынган болотон?
Бийибис биске чугулданды ба дежип,
Калактажып арткылап калат.
Онон ары сары адару
Јер тамынын оозын көстөп
Учуп ийбей канайтты.
Айландыра көрүп барып јатса,
Алыс јердинг кал черүзи,
Јылан-бака шулмустары
Айы-бажы јок чачылыжып,
Качып јангылап јаткан эмтир.
Адару болуп кубулган
Алтын-Чегедек олардон сурайт:
«Албаты-јонды олјолобой,
Ак малдан айдашпай,
Не јангылап браадыгар» — дейт.
«Калак-кокый, кортон,
Сен неге браадырын?
Өлбөгөн бойын өлөринг,
Базылбаган бойын базыларын.
Ойто кайра јан — дежет. —
Айлу-күндү Алтайда
Түндү-түштү мөндүрлү
Ургун јааш јааган.
Үч Курбустан күзүреп,
Көп јалкын түжүрген.
Агаш-таштар оодылып,

Жалбыш болуп күйүп турган,
Бистинг көп баатырларыбыс
Ол күнде кырылгылаган.
Ак-жарыкка күйгенче,
Алыс жерге жанадыс» — дежет.
Слердий коркынчак эмезим деп,
Сары адару оног ары
Ак-жарыкты бу көстөп
Учуп ийбей канайтты.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Жер тамынын оозы эмди
Темене үйдинче көрүнөт.
Анча-мынча болбой жүрүп,
Ак-жарыкка чыгып келет.
Ары-бери силкинип,
Бүдүки бойы боло берди.
Агын суула жунунат,
Аржан суудан амзап ичет.
Ак жаланга от салып,
Арчын өртөп аластанып,
Айга-күнге, Алтай-Кагайга
Алкыш-бийан сурап мүргүйт.
Тенери түби кара булут,
Тамыр-тымыр жаш жаайт,
Күкүрт-жалкын күзүрөп,
Улай-телей чыдырт эдет.
Алтын-Чегедек каан келин
Туура баскан бойынча,
Жылым кайа таштарлу
Межелик тууны кодоро тартып,
Үч темденип көдүрип экелеле,
Жер тамынын кара оозын
Бектеп ийбей бу канайтты.
Жуу болгон жерди көстөп
Мендеп эмди базып ийди.
Эрлик бийдинг кал черүзининг
Аскын-тоскын арткандарын
Ак болот үлдүзиле
Бүрте чабып барып жадат.
База көрүп жүргежин,
Канду жуунынг жерине
Једип келбей канайтты.
Эмди көрөр болгожын,
Карган адазы Чымалы

Јети јеекти чогуу алган,
Устинде амыранып отурды.
Алтын-Отык ла Кастак кезер
Алтан-јетен алыптарыла кожо
Алыс јердин шулмустарын
Арка-туулардан бедрегилеп,
Алтай-Қағай ағару јерин
Алмыс-шулмус јеек өштүлерден
Арутагылап тургандар эмтир.
Айландыра ајыктанып турза,
Табыш эмес табыш угулды,
Тибирт эмес тибирт болды.
Бу не атазы болды деп,
Келин каан ајыктанат.
Айлык јерде төрт эрјине
Јети јеек баатырдын
Јети адын сүрүжип,
Келип јатпай бу канайтты.
Мыны көргөн Алтын-Чегедек
Ок-јаазын ала койот,
Канду кастак огын
Кеске салып сакый берет.
Јети кара атты от өртөзин дейле,
Алтын жүстүкле огын жыжа тартат.
Эки текпе келижип,
Эки јарын биригерде
Адып ийбей канайтты.
Ок бажынан от чөйилет,
Эргек төстөнг ыш јайылды,
Алтай-Қағай торгылат.
Јаан-јаан тайгалары
Јайканыжып тура калат.
Тойбодымнын бу талайы
Јараттарынан ажынып,
Јалаң јерге јайылат.
Аткан огы болгожын
Илби-тарма күчиле
Јети кара аттын
Өкпө-јүрегин өткүре өртөйт,
Јети кара ат мында
Јал јастанып јыгылат.
Јети јеек баатыр эмди
Онтоп-сыктап јаткылайт,
Јайнап-јалынып сурагылайт:

«Бистин тыныбысты кыйбай
Божодып ийзен, улу каан,
Адынды бис адабайлы,
Адынды бис кечпейлик,
Алыс јерден ак-јарыкка
Қачан да ойто чыкпазыбыс» — дежет.
Алтын-Чегедек каан келин
Јети јеекти силкип турат.
«Јети катыгар өлүп калган,
Јердин оозын бөктөп салгам» — дейле,
Ак јаланга чыгара базат,
Илгин баштык ичиндеги
Јети јажыл келескенди
Былчара тудуп өлтүрип ийет.
Табыш эмес табыш болды,
Күзүрт эмес күзүрт угулды.
Алтай-Қанай торгылат,
Агын суулар чайбалыжат.
Бу не атазы болды деп
Айландыра ајыктанат.
Эмди көрүп турар болзо,
Јети јеек баатыр
Темир кижендерди үзе тебип,
Јаткан јерлеринен чачылгылап,
Јанына келин түшкүлептир.
Јети кара ады база мында
Олордын јанында јатты.
Алып-кезер баатырлары
Јуулып келген мында турдылар.
Бүркелип келген тегери
Айаза бербей канайтты.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Алып-кезер баатырларым,
Јер алдынын јелбистеринин
Сөөктөрин јангыс јерге јууйла,
Јескимчилү јети јеегиле кожо
Јаларлу отко өртөп салыгар — дейт. —
Јеек-јутпалардын сөөктөри
Ару сынду Алтайыбысты
Быјарзыткылабазын мында» — дейт.
Мыны уккан баатырлары
Қобы-јиктерди эбиргилеп,
Қорогон өштүлердин сөөктөрин
Јети јеек баатырдын үстине

Жууп чоґо салгылайла,
 Оодылган аґаштан жууп экелип,
 Курт тиштенип јерге кирбес,
 Куш тиштенип өрө чыкпас эдип
 Өртөгилеп ийбей канайтты.
 Алтын-Чегедек каан айдат:
 «Канча түмен алыптарым,
 Кара аґаштый ал-черүүм,
 Јер алдынын јелбистеринин
 Јыды-танынан арутаныгар,
 Агын сууга јунунала,
 Арчын өртөп аластаныгар» — дейт.
 Алып-кезер баатырлары
 Тойбодымнын јарадында
 Эжинери эжингилейт,
 Јунунары јунунгылайт.
 Эрјине болґоґ аттарын
 Эрлериле кожо јунгулайт,
 Ак јаланга от салгылап,
 Арчын-кырчынла аластангылайт.
 Алып-кезер баатырлар
 Ак јаланга оду салгылайт,
 Мыны көргөн каан айдат:
 «Акыр, акыр, баатырларым,
 Алыптардан алыптар
 Јен јастанып јыгылгандар,
 Эрјинелү аттары олоордын
 Јал јастанып јыгылгандар.
 Камык черүнин кезиги
 Кара јерге јыгылган.
 Канча баатыр, канча жуучыл јогын
 Јоктоп тоозына чыгыгар» — дейт.
 Кастак баатыр айдат:
 «Алтан баатырдын јирмези короґон,
 Јетеп кезердин одузы јыгылган,
 Кара аґаштый черүнин
 Ұчинчи үлүзи божоґон» — дейт.
 Алтын-Чегедек каан айдат:
 «Кеен јараш бу јаланда
 Јаан оро эмди казыгар,
 Јеткерлү жууда короґон
 Карындаштардын сөөктөрин
 Ого экелип салыгар» — дейт.
 Жуучылдар ла баатырлар

Азы-көби жогынан
Эки башка бөлінет.
Бир бөлүги оро казат,
Экинчи бөлүк бу болгожын
Жууда өлгөн улустын сөөгин
Жуунада бербей бу канайтты.
Жалаң жерди кечире
Жаан оро казылды.
Жана баспай жуулажып,
Жен жастанып жыгылгандарды
Жергелей салып көмгүлейт.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Козыр таштарла үстинен
Жазап туруп корымдагар.
Кайа ташты кодороло,
Онын үстине тургузыгар,
Кереес темдек эдигер» — дейт.
Каан кижининг жакылтазын
Канча түмен баатырлары,
Кара агаштый черүзи
Ого-бого жетирбей
Бүдүргилеп ийбей канайтты.
Чымалы баатыр бойы мында
Кереес эдип темдектерди
Жылым кайа бу ташка
Журап баштай бу берет.
Алтын-Отык ла Кастак кезер
База кожо журагылайт,
Жылым кайа бу ташка
Кеен-жараш кереес журук
Чүмделе бербей канайтты.
Алып баатырлар ла жуучылдар
Бөрүктерин суургылап алган
Кереес мөңкүни эбиреде туруп,
Калапту жууда жен жастангандарды
Калганчы жолына карыкчалду
үдешкилейт.
Карган Чымалы ичкери базып,
Карыкчалду бу үдежүннн
Калганчы сөзин айдып турат:
«Жакшы аттардын сөөктөри
Чактын жеринде жадып калды,
Жакшы эрлердин сөөктөри
Жуунын жеринде артып жады.

Албаты учун тынын берген
Ак сагышту жуучылдарым,
Албаты слерди үргүлжиге ундыбай
Чөрчөк эдип чүмдеп жүрер.
Бала-баркагар ырысту чыдаар,
Албаты-жоң амыр жадар» — дейт.
Канду жуунын кату жаңын
Калак-сыгыт жогынан жагдайла,
Алтын-Чегедек келин каан
Алтан жерге оду салып,
Алгыйларга курсак аскан,
Ак арчуулын ары-бери жайып,
Алама-шикир аш-курсакты
Чогуп ийген бу эмтир.
Канча түмен алыптары,
Кара агаштый черүзи
Колы-жүзин жунгулап,
Ажангылап бу отургылайт.
Ак арчуулдан жайалган
Алама-шикир аш-курсак
Түгенбейтен жаңду эмтир.
Өлгөндөрдүн кереези дежиң,
Карыкчалду куучындашкылайт.
Баргандар үдежилген,
Карык жаңдар жаңдалган кийнинде
Алып-кезер баатырларым
Жер киндиги энези берген
Илгин кеп-кийимдерин суургылап,
Арчымактарына жазап суккулайт.
Алтын-Чегедек келин каан
Чүмдү жараш кебин кийет.
Ай жаркыны жарый түжет,
Күн жаркыны изий берет.
Алып-кезер баатырлар ла ал-черү
Ончолоры бир кижидий атаңгылап,
Түни-түжи билдирбес
Түш кеберлү Алтайына ууланып,
Жайы-кыжы билдирбес
Жай кеберлү жерин көстөп
Жаңгылап ийбей бу канайтты.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Кара агаштый ал-черүүм,
Көндүрө өткөн жолыбысла
Түндү-түштү барыгар,

Одуланган јерлерибиске
Конуп-амырап јүригер.
Алтайыгарга эзен-амыр једигер.
Бис канатту куштый учарыбыс» — дейт.
Эки мүркүт ак айасла
Ээлгир күчтү куркундарыла
Калын булуттарды јара согуп,
Учуп мында брааткылайт.
Эки тайгыл аттар алдынан
Јол бантагылап мантагылайт.
Канча тайганы ашкылай бердилер,
Камык сууны кечкилеп келдилер.
База көрүп турар болзо,
Алтайына јеткилеп келген
Мында жүргүлебей канайтты.
Эдил куштар үн серитпей
Јынкылдада эткилеп турат.
Амыргы үндү сыгындары
Алтайын торгылта сыбыскылайт.
Алып-кезер баатырлар мында
Тебеелү малды эбирип,
Тергелү јонго киргилейт.

* * *

Чымалы баатырдын абакайы
Одорлуга мал айдап,
Одын-суулуга јон башкарып,
Алтай үстин айланып,
Јанып келип јуртында
Ажанып отурган бу өйдө
Кенетийин јылу-јылу эзин сокты,
Тамыр-тымыр јааш јаады.
Јуудан-чактан балдарым
Јангылап клееткен болбой деп,
Сананып мында отурганча
Салкын-куйун сыылап келди.
Өрө көрөр болгожын,
Эки кара мүркүди
Түндүк бойго отургылап,
Акшып-акшып эткилеп ийет.
Јерден өрө тургалакта,
Эки тайгылдын үрген үни
Кулагына јарт угулды.

Қарған абакай јеринен
Јаш кижидий тура жүгүрет.
Ак өргөөнин эжигин
Ача тартып чыгып келет.
Эки тайгыл эки јанында
Јалканчып мында тургулайт.
Анча-мынча болбоды
Адалу-кыстунын үни угулды.
Јолой улус кожулып калган,
Қожон-јаңар жаңыланат.
Айылдаштары јуулып келген,
Ак сүтти тудунганча
Удура уткып баргылайт.
Төрөөн-туған төрт баатырды
Албаты-јон курчап алган
Сыр кожонло келгилеп јатты.
Улу-јаан туштажуга
Улус мында кыймыражат.
Эки баланын энелери
Јергележип баскылап келет.
Эки бала аттарынан түжүп,
Энелерин кучактай алып,
Эки јаактарын олардын
Элип-селип окшогылап,
Эзен-амырын сурашкылайт.
Эки ада оларды ээчий
Абакайларын кучактагылап,
Эки јаактарынан окшогылап,
Эзен-јакшы сурагылайт.
Ак кымыстан амзагылап,
Албаты-јонло эзендешкилейт.
Јажы јаан каргандарла
Қол тудужып эзендежедилер,
Эбиреде јуулган улусла
Эрмектежип јакшылашкылайт.
«Албаты-јон амыр ба?» — деп,
Алтын-Чегедек энезинен сурайт.
Қарған абакай каруузына айдат:
«Сенин ордына каан болгом,
Түк танышпас малыбысты
Одорлуга айдаткан эдим,
Тил билишпес јоныбысты
Одын-суулуга баштап салгам».

Уткуул туштажу божоордо,
Ак өргөөгө озор келдилер.
Айдып болбос күндү-күрее
Анда болбой бу канайтты.
Түндүк бойдо эки мүркүт
Акшып ийеле, уча берет.
Эки тайгыл үрүп ийеле,
Ээчий озорды мантап браадат.
Эки кудай куш база
Озорды ээчиде учкулайт.
Ак өргөөдөң албаты,
Кыймыражып чыгып келет.
Анча-мынча болбоды
Канча түмен баатырлары
Камык черүзин баштаган
Келгилеп жатпай бу канайтты.
Алтын-Чегедек каан келин
Карган ада-энелериле,
Кару эжи Алтын-Отык кожо
Ак сүт күндүлү,
Эли-жонун ээчиткен
Канча түмен баатырларын ла
Кара агаштый ал-черүзин
Уткып удур базып барат.
Кебис кеберлү кеен јаланда
Албатынын ла черүнин
Айдып болбос туштажузы башталды.
Эзен-амырын суражып,
Кымыс-чегеннен амзажат.
Калык-јон ло камык черү
Кожулыжып кыймыражат.
Кемизи тирү јанганын,
Кем јер јастанып јыгылганын
Бой-бойларынан суражып,
Кыймыражып мында түймежет.
Эзен-амыр јангандардын
Эне-адалары, бала-барказы сүүнгилеп,
Каткы-јыргалда тургулайт.
Өлүп калган көөркийлердин
Ада-энелери ле алган эштери
Ачу-коронго бастыргылап,
Айдары јок кородогылайт.
Албаты-јон ло ал-черү
Ак өргөө јаар ууланат.

Ак өргөөнүнг жанында
Күндү-күрее башталат.
Ыраак жаткан улузы
Атту жедип келгилейт.
Жуук жаткан улузы
Жүгүрүккө келгилейт.
Жуудан келген жуучылдар ла
Журттардан келген улус туштажып,
Төрөөн-тугандарын сурулажат.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Алтай өткөн албатым,
Кара агаштый ал-черүүм,
Женү алганыбыс учун
Жети күнгө жыргагар.
Куууккан сагыш чечилзин,
Кутустанып ойногор.
Карыккан сагыш ундылзын,
Каткырыжып жыргагар — дейт. —
Аракы-кымыс темдегер,
Ак малдан сойыгар,
Кара агаштый черүни
Карамдаш жоктон азырагар.
Эскизин эмди элтертип
Эптү-жакшы жыргагар.
Озогызын ойто ойгортып,
Онон артык ойногор» — дейт.
Кара агаштый черүле
Калык-жоны кожулып,
Түндү-түштү жыргай берет.
Албатынын жагарына
Алтай-Кагай жагыланат.
Айланып көрөр болгожын,
Алты күн өдө бертир.
Жыргал-ойын токтогончо
Жети күнгө жедип калтыр.
Алтын-Чегедек каан жакарат:
«Эркидендү эл-жонум,
Кара агаштый ал-черүүм,
Ойын-жыргалды токтодыгар.
Одорго малыбыс жединбейт,
Одын-суудан жоныбыс түрейт.
Алтын-Отык баатырым,
Бежен баатырыңды баштап,

Албаты-јоннын бир бөлүгин
Бистин конгон алтайга
Ак малыла кожо
Көчүрип сал» — деп жакарат.
Алтын-Чегедек каан эмди
Ак тайгада ла Күренг тайгада журтаган
Тил билишпес элди-јонды
Эбиреде јортуп көрөтөм дейт.
Кару эжи Алтын-Отыкла
Алакан јайып эзендежет.
Јуук болзо эки јылдан,
Узак салза үч јылдан
Эбирип ойто јанарым,
Эзен-амыр отурыгар деп,
Эне-адазыла эзендежет.
Ак чылбырын түре тудуп,
Темир тискинин тендей тудуп,
Атанып ийбей канайтты.
Эки мүркүт мында артсын,
Эки тайгыл кожо барзын дейт.
Ай сулугын јайкай тартып,
Ары болуп јелип ийет.
Тебеелү малын ајыктап көрүп,
Тергелү јуртка түжүп конуп,
Алтайдын үстин өдө берди.
Канча јаан тайга ажып,
Канча јаан суу кечип,
Күзүрүмдү күренг тайгага
Једип келген јүрбей канайтты.
Калын јуртка киргенде,
Күндү-күрее көрүп јүрет.
Кезек јуртка келгенде,
Јадын-јүрүмди сурап угат.
Каан кижии онон ары
Јака јуртты өдө берет.
Шуурганду тайгалар ажып,
Шуурмакту суулар кечет.
Эмди көрүп јүрер болзо,
Кайыкту кеме токтобос,
Канатту ат кечип болбос
Кара талай аңданып,
Толкуланып јатпай канайтты.
Бу талайды јакалай

Бай терек ажыра учуп,
Араайынан јерге түжеле,
Кижиге бойы боло берет.
Алтан кулаш армакчызын
Быжулап шыпшап түрүп алат.
Эки чымылды экчеп ийет,
Эки тайгыл эмди мында
Бүдүки бойлоры болгылай берди.
«Мен чалмадап ийзем,
Слер эки јандап оны
Арадап тудыгар» — деп,
Алтын-Чегедек каан айдала,
Алтан кулаш армакчызын
Кара-куланын мойнына
Кийдире чачып бу ийет.
Кара-кула чочыган бойынча,
Казырланып өрө турат.
Эки ийт оны тудалап,
Эки јанынан калыгылап келет.
Андар кааны ачурканып,
Ары болуп мантап јада,
Армакчыга буулып кайра јыгылат.
Алтын-Чегедек баатыр каан
Казыр кара-куланы болгожын
Бай терекке јаба тартып,
Армакчызыла ороп ийет.
Кара-кула деген казыр ан
Көстөринин јажын агызып,
Эреп-јайнап сурап турат:
«Өлтүрбезен бого сен мени.
Өлбөй жүрзем сеге мен
Бир болужымды јетирерим» — дейт.
Алтын-Чегедек армакчызын бождодып,
Эки тайгылын токтодоло;
«Сен мында јангыскан ба?» — деп,
Кара-куладан сурайт.
«Мен андардын кааны эдим.
Айлымнан чыкканым удай берди.
Андардын јадын-јүрүмин көрүп,
Алтайга келген эдим мен.
Өлтүрер болзон, капшай өлтүр,
Өскүрер болзон, јартын айт» — дейт.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Айткан сөзинге турар болзон,

Өлтүрбезим сени мен.
Өлөр күүнүң жок болзо,
Чертенип сөзүң айт» — дейт.
Кара-кула айдып жадат:
«Айткан сөзүмө турарым.
Өскөн жерге кожо өзөөлик,
Өлгөн жерге кожо өлөөлик.
Сеге жеткер болгодый болзо,
Мениң адымды адап кыйгырзан,
Укпас жерден мен угарым,
Сеспес жерден сезип ийерим,
Кызыл тынымды кысканбай
Сен учун согу жарым — дейт. —
Колыңды бер, жалайын» — деп,
Кара-кула айдып жадат.
Алтын-Чегедек жалтанбай
Он колун туду берет.
Кара-кула оның алаканын
Эки катап жалайла,
Бойының он колун араай
Каанның алаканына салып ийет.
«Ак малга сен база катап
Шок эмди эдерин бе?» — деп,
Алтын-Чегедек сурап турат.
Кара-кула мында жалынат:
«Жаландагы малга тийбезим,
Корып көрүп жүрерим» — дейт.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Андый болзо, мениле кожо
Мениң журтыма баралык» — дейт.
«Мойнымнан жедекти айры.
Бойум сениң кийинген ээчип,
Айлы-журтыңа барарым» — деп,
Андардың кааны айдып турат.
Мыны уккан Алтын-Чегедек
Кара-куланың он колун
Каруузып мында окшойло,
Жоон мойнын сыймап,
Армакчызын алып ийет.
Алтын-Чегедек каан эмди
Кобы жерди бу төмөн
Базып ийбей канайтты.
Эки каан эмди мында
Эптү-жөптү куучындажат.

Эки тайгыл болгожын
Сыр јелиште баргылап јадат.
Онойып одорлу јерге келгилегенде,
Одордогы мал үрkip,
Одорын таштап мантажат.
Тебеелү мал үрkip,
Тебеезин таштап мантажат.
Тергелү јуртка једин келгежин,
Калык-јоны коркып,
Јуртын таштап качат.
Јажы јаан каргандар
Эжиктерин ичинен теектегилеп,
Орыннын алдына киргилейт.
Таш өргөөнин эжигиндеги улус
Туш-башка жүгүргилейт.
Малчы баатыр эжиктин јанында
Качар-качпазын аайлабай,
Калтыражып мында турат.
«Кыймыктанбай не турун, баатыр,
Бас бери — деп, каан кыйгырат. —
Сен, баатыр бүткен кижини,
Өштүлерле јуулажар тужында
База мынайып туратан ба?» — дейт.
Малчы баатыр коркыганына
Эрмек айдып болбой туктурулат.
Сагыш алынып ийеле,
Мендештү түрген чөгөдөп,
Баш ла болзын, улу кааным, деп
Бажырып мында отурат.
Алтын-Чегедек келин каан
Малчы баатырдын колынан јединип,
Бу англа таныш дейт.
Андардын каанын эмди
Алтан жүзүн аш-курсакла
Күндүле деп јакарат.
Мыны уккан Малчы баатыр
Таш өргөөзи јаар жүгүрет.
Абакайыла мында кожо
Алтан жүзүн курсак экелип,
Эки кааннын алдына
Эптү тургузып ийбей канайтты.
Күндү-күрее божогон кийнинде,
Алтын-Чегедек каан өрө турат.

Јанар өйим јетти деп,
Ыраак јолго тергенет.
Шыйду-шыбырт бүдерде,
Ат чакызына базып келет.
Албаты-јонло эзендежип,
Атанып ийбей канайтты.
Алкыш-бийанду сөстөр айдып,
Ары болуп јортуп ийет.
Эки тайгыл эки јанында,
Кара-кула ортозында
Каанды ээчий јелгилеп ийди.
Эли-јоны оморды үдежип,
Уделикке једип артып калат.
Албатынын кааны Алтын-Чегедек,
Андардын кааны Кара-кула,
Эзер-сезер эки тайгыл
Эртен-энгирин сеспей
Эзин-куйундый баргылап јатты.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Алты бийик мөңкү сүмерлү
Ада болгон Ак тайга алтайына
Айланып ойто једип келген
Мында жүрбей бу канайтты.
Алтын-Отык баатырым
Ада-энелериле кожо
Эжиктен түрген чыккылайт.
Алтын-Чегедек кааннын
Амыргыдый јараш үни
Айлык јерден угулат.
Албаты-јоны јуулып келет.
Ада-энези ле кару эжи
Албаты-јонын ээчиткилеп,
Улу каанын уткып эмди
Удура баргылап јатты.
Алтын-Чегедек каан келин
Калын јуртка кире јортот.
Калык-јоны эмди мында
Кара-куланы көргүлеп,
Коркып-үрkip качкылайт.
Мыны көргөн каан кыйгырат:
«Қалак-кокый, албатым,
Кара-кула деген бу ан
Қамык андардын кааны эди,
Алтай түбинен кожо келген

Антыгарлу менин најым эди,
Оног коркып качпагар» — дейт.
Ада-энези ле төрөөн-тугандары,
Кару эжи ле калык-јоны
Каан кижининг бу кыйгызын
Уккан бойынча токынай берет.
Алтын-Чегедек баатыр каан
Айга коштой ай чалыгандый,
Једип келген мында турды.
Алтын-Отык баатырым
Абакайына једип келип,
Аттан оны түжүрип,
Эки јаагынан окшоп ийет.
Алтын-Чегедек каан кижини
Ада-энезин кучактай алып,
Экилезин окшоп турат.
Төрөөн-туган улустап
Эзен-амырын сурап угат.
Кара-кула, андар кааны,
Кижини үниле куучындап,
Калык-јонног јакшы сурап,
Каргандарга колын берип,
Эзендешип базып жүрет.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Төргөбиске айылчы кирди,
Төрбөлјиге најыбыс болор.
Тайга кептү эт туурагар,
Талай кептү аракы темдегер,
Алтан жүзүн аш белетеп
Айылчы каанды күндүлегер.
Ары-бери элчи ийигер,
Албаты-јоным жуулзын» — дейт.
Аш-курсагы белетелерде,
Албаты-јоны жуулып келет.
Андардын каанын улуркадып
Алтын-Чегедек каанла коштой
Күндүлү јерге отургыскылайт.
Мындый јаан күндүни
Кара-кула каан бу жүрүминде
Качан да көрбөгөнни айдала,
Улу-јаан најы кааным,
Күндү-күрее учун слерге
Алкыш-бийан болзын дейт.
Тепши бажын баштап,

Алтан жүзүн аш-курсактан
Ажанып мында отурат.
Калык-јон ууртаарда
Қара-кула кожо ичет.
Күндү-күрөө оноң ары
Көндүге бербей канайтты.
Қара-кула казыр аннын
Қаланғызы јаандап жүрет.
Айактагы аш-курсакты
Айагыла катай чайнап јийт,
Борбыйдагы кымысты
Борбыйыла кожо јийт.
Тепшидеги эттерди
Эки колдоп кармадайт.
Аркыттагы аракыны
Ала койып јудуп ийет.
Эзириги јаандап келет,
Эдер немезин таппай турат.
Ары-бери баскындап,
Айактарын чача берет.
Тажуурдагы аракыны
Јара тартып ичип ийет.
Ал-санаазын ычкынып,
Алгырып ийбей канайтты.
Агаш-тажы оодылып,
Көчкөлөнип јада берет.
Алтай-Қаңай жаңыланат.
Ай канатту куштары
Уйазын таштап качкылайт.
Балалу андар балазын таштап,
База кожо качкылайт.
Эли-јоны эрик јокто
Эңмектежип эмди качкылайт.
Аргазы чыккан албатызы
Арал сайын јажынат.
Казыр бүткен Қара-кула
Арка јерге једеле,
Агаш-ташты оодо берет.
Јаан-јаан тайгалар
Јайканыжып тура калат.
Қоројонго эдреген Қара-кула
Қайа таштан ажала,
Балкашту көлгө келип түжүп,
Болгонып болбой уйуктап калат.

Албаты-јон эмди мында
Айлана базып ајыктайт.
Ойгозорынан озор коркып,
Ойто кайра јангылайт,
Қалык-јонго јар эткилейт:
Қара-кула казыр каан
Балкашту кӧлгӧ бадалып калган
Уйуктап сайрап јадыры.
Јанына јууктаар арга јок.
Кӱркӱреде козырыктап јат,
Қайа таштарда јангыланат.
Тумчугынан чыккан тыныжы
Туман болуп јайылып јадат,
Оозынан чыккан тыныжы
От-јалбыш болуп чӧйилет дежет.
Қара-кула казыр каан
Јети кӱнге уйуктайла,
Ойгонып келбей канайтты.
Қандый јымжак тӧжӧк деп,
Қармай алып сыймап ијет,
Кӧбӧн тӧжӧк бу дезем,
Қара балкаш эмтир дейт.
Бу не атазы болотон деп,
Ӧрӧ туруп келер болзо,
Қалын тӱги кыймыктабас
Қалын балкашка шыбалган,
Қирлӱ суузы шаркырап
Агып турбай канайтты.
Ачу-коронды ичеле,
Ашканын эмди сезип ијет.
Јӱк арайдан балкашту кӧлдӧн
Эжинип чыгып бу келет.
Базып болбой Қара-кула
Бастыра бойы тыркырайт.
Қорон ичип канайттым деп,
Қаргап бойын арбанат.
Кӧнкӧрӧ јылып барала,
Аржан суудан амзап ичет.
Агын сууга албаданып једип,
Қара балкажын бу јунат.
Ак јаланга чыгала,
Алтын тӱгин кургадат.
Амыранып бу алала,

Ак өргөөни көстөп
Араай-жобош базып ийет.
Анча-мынча болбой жүрүп,
Ак өргөөгө једип келет.
Алтын-Чегедек баатыр каан
Ада-энезиле, алыптарыла кожо
Удура уткып бу келгилейт.
Мыны көргөн Кара-кула:
«Ачу-корон ажынды
База катап ичпезим — дейт. —
Айак-казан, айыл-јурт
Не оодылган бу?» — деп,
Кара-кула кааннан сурайт.
«Слердин ижигер ийне ол» — деп,
Алтын-Чегедек каан айдат.
«Мен ажа берип тургамда,
Қижн ажа беретени чын эмтир.
Јаман ичсе, јеткерге кирер,
Артык ичсе, ажа берер,
Өлөр-барарын ондобос эдер
Кереги јок аш турбай.
Кара јерге киргенчем
Қачан да амзабазым мыны — дейт. —
Јемирилген јуртыгарды јазайын,
Оодылган јөөжө учун төлөйин,
Бир јаманымды таштагар» — деп,
Кара-кула јайнап бажырат.
Алтын-Чегедек каан келин
Кара-куланы сыймап айдат:
«Өштөп ооткон эмезигер,
Ачинбазым ого мен.
Қалык-јонго бу тийбей
Қара јангыскан јуулангангар.
Айлы-јуртын, ар-јөөжөзин
Албаты бойы јазап албай» — дейт.
Кара-кула каан айдат:
«Уйаттузын канайдайын.
Алтан кулаш армакчынгла
Мени бууп не өлтүрбедин» — дейт.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Антыгарлу најымнын
Бир јаманын таштайын» — дейт.
«Айтканына алкыш болзын» — деп,
Кара-кула бажырып айдат.

Өлүм-жеткердин бу ажын
Амзабазым эмди качан да деп,
Кара-кула казыр каан
Айга-күнге бажырып,
Чертенип турбай бу канайтты.
Адалу-кысту эки баатыр
Кара-кула казыр каанды
Ак өргөөгө кийдирип,
Алама-шикир аш-курсакла
Азырагылап турбай канайтты.
Кара-кула тамзыктанып тойоло,
Жанадым деп өрө турат.
Эки каан эмди мында
Кол тудужып жөптөшкилейт.
Кара-кула айдып турат:
«Антыгарлу најым менин,
Өлүм-жеткерге учуразан,
Менин адымды адап кыйгырзан,
Укпас жерден угуп ийерим,
Тынымды кысканбай болужарым.
Төгүндөп туру деп бодобо,
Ай өткүрбей бу тергенге
Эки айу ийерим мен.
Ак өргөөндү ол экү
Үргүлжиге корызын.
Аракы деп ажынгла
Күндүлебе оморды дейт.
Алтын-Чегедек үлдү алып,
Кара-кула најызына айдат:
Калганчы күндерибиске жетире
Бой-бойыбыска болужарыс деп,
Үлдү мизин эмди жалап,
Экү мында чертенелик дейт.
Эки каан эмди мында
Үлдү мизин жалагылап,
Эки башка айрылыжат.
Алтын-Чегедек кааным
Кара-кула каанды
Уделикке бу үдежет.
Кара-кула казыр каан
Анду-кушту алтайына
Жана бербей бу канайтты.
Алтын-Чегедек келин кааным
Калык-жонун башкарып,

Ада-энезин азырап,
Амыр-энчү јада берди.
Јайдын кеен бир күнинде,
Күн өксөп келер киреде,
Эжик баштагы эки мүркүт
Акшып-акшып уча берет.
Эки кудайкужы күлүрежип,
Ээчий оморды база учкулайт.
Эжик јанындагы эки тайгыл,
Үрүп-үрүп мантагылай берет.
Бу не атазын көрүп ийди деп,
Ак өргөөдөн каан чыгат.
Ада-энези оны ээчиде чыккылайт.
Алтай үстин айландыра
Ајыктап мында тургулайт.
Эки мүркүт једип барган,
Эки өгүс айуны анда
Сооро-маара тепкилеп турат.
Эки тайгыл оморго једишкен,
Эки јанынан торсыктап үргүлейт.
Мыны көргөн Алтын-Чегедек
Ама-томо сыгырып ийет,
Ачу-корон кыйгырып ајдат:
«Ај канатту мүркүттерим,
Азу тиштү ийттерим,
Айылдап клееткен андарга
Тийбегер слер» — дейт.
Алтай-Кагај жаңыланат,
Агын суулары чайбалыжат.
Эки айу чочыйла,
Тура түшкүлебей канайтты.
«Айылчыларды экелигер бери» — деп,
База катап каан кыйгырат.
Эки мүркүт ле эки тайгыл
Ээзинин сөзин угуп јобожып,
Эки айула эмди мында
Эрмек-куучын баштагылайт.
Каан кижии ада-энезиле,
Қару эжи Алтын-Отыкла кожо
Эки айуны удурат уткыйт.
Эки айу улусла эзендежип:
«Қара-кула кааныбыс бисти
Слердин өргөөгөрди корызын деп,
Јақару берип ийген эди» — дежет.

Алтын-Чегедек каан эш-нөкөриле,
Чымалы баатыр абакайыла кожо
Эки өгүс күренг айуны
Эки жандап эркеледип сыймагылап:
«Албаты-јон јиген аш-курсакла
Ангылап слерди азыраарыбыс» — дежет.
Эки күренг айу айдып тургулайт:
«Аракы деп корон ашты
Амзап слер ичпегер» — деп,
Кааныбыс кату јакыган дежет.
Төрөөн-тугандар каткырыжып,
Бой-бойлары јаар көрүшкилеп:
«Андый јеткерлү корон ашты
Слерге бис бербезибис» — дешти.
Эки айу эмди мында,
Ак өргөөни корып,
Сайрап-јыргап јада берет.
Айлар бажы айланып өдөт.
Јылдар бажы јылыжып өдөт.
Ак малынын одоры јеткил,
Албаты-јоны одын-суулу
Амыр-јакшы јада берди.
Алтын-Чегедек каан эмди
Эш-нөкөриле бу кожо
Ак өргөөдө сайрап-јыргап
Јуртай бербей канайтты.
Ак малына болгожын
Азу тиштү ан табарбайт,
Албаты-јонына болгожын
Јыда мизи јылтырап,
Јуу јеткери табарбайт.

* * *

Эрлик бий эмди мында
Калын уйкудан ойгонот.
Ак-јарыктын үстинде
Түк танышпас мал азыраган,
Тил билишпес јон башкарган,
Қин калын јуртту јаткан
Чымалы кааннын кызын
Қызарып агар каны јок,
Қыйылып өлөр тыны јок
Јети јеек күйүлерим
Олјолоп экелгиледи бе деп,

Өргөөнүн ичин ајыктайт.
Эш ле неме көрүнбейт.
Төгүн түш түжендим бе деп,
Жегес алдынан судурын
Ала койып ајыктайт.
Чымалы-кааннын јуртында
Онын сок јангыс јараш кызы
Адазынын ордына каан болуп,
Алтын-Отык өбөгөниле кожо
Амыр-јакшы јуртап јаткан эмтир.
Јети јакшы күйүзи
Ак-јарыкта өлүптир.
Јети кызын Алтын-Чегедек
Алыс јерде өлтүреле,
Айлы-јуртын өртөп салтыр.
Кал черүзин кырып јоголтоло,
Јердин оозын бөктөп салган эмтир.
Мыны көргөн Эрлик бий
Судур бичигин јерге чачат.
Ачынганына эмди чыдашпай
Азу сагалын јайкай тартып,
Эк сагалын экчей тартып,
Семтек бажын атпактап,
Јерге јыгылып тоголонот.
«Алтын-Чегедек каан келин
Менин катым болор учурлу.
Ак-јарыкты ла алыс јерди
Мен бийлеер учурлу» — деп,
Атпас эдип туруп келет.
Ары-бери жүгүрип,
Анда-мында согулат.
Чой өргөөзи торгыланып
Алыс јери јаныланат.
Алмыс-шулмус абакайы
Аайлап болбой отурат.
Бос Эрлик отура түжүп,
Арга-корго бедреп,
Анча-мынча сананат.
Сол куркуным јоголзо до,
Он куркуным артып калган,
Түгей ле мен јенгерим дейле,
Чой эжигин кайра ачат,
Бажын чыгарып алгырып айдат:
«Кей-шулмус элчим,

Кел бери түрген» — дейт.
Копшык-куу элчизи эмди
Куукас эдип једип келет.
Эрлик бий кизирт эдет:
«Түрген-түкей эмди сен
Тымык тенгистин ээзине,
Јангыс көстү Кара каанга, бар,
Ого мынайда јартап айт:
Ак-јарыктын үстинде
Түк танышпас мал азыраган,
Тил билишпес кин јонду
Кары-јажы једе берген
Чымалы каан јуртап јат.
Эмди онын ордына каан болуп
Онын сок јангыс эрке кызы
Алтын-Чегедек туруп алган.
Үч-Курбустан кудайынан
Јайалталу бүдүп калган,
Кызарып агар каны јок,
Кыйылып өлөр тыны јок,
Јеткерлү кадыт табылган.
Алыс јерде јуртаган
Јети јеек күйүүмди
Ак-јарыкта өлтүрген.
Јети јараш кызымды
Алыс јерде кырала,
Айлы-јуртын өртөп салган.
Ак-јарыкка мени чыкпазын деп,
Јердин оозын бөктөп салган.
Тымык тенгисти башкарган
Јангыс көстү Кара-каан
Чымалы-кааннын тергезин
Јуулап алгадый болзо,
Ак-јарыкты ла алыс јерди
Экү теннен башкарып,
Сайрап-јыргап јадарыс де.
Алтын-Чегедек эмеген каанды
Тынын кыйып өлтүрбезин,
Ол менин эмегеним болор учурлу.
Кей-салкынла барала,
Менин јакылтамды ого јетир.
Онын айтканын төкпөй-чачпай
Меге келип айдарын» — дейт.
Кей-шулмус элчизи

Салкын чылап уча берет.
Канча өй өткөн болбогой,
Салкын-куйун элчизи
Тымык тенгистин ээзи болгон
Жаныс көстү бүдүп калган
Кара-кааннын журтына
Дедип келбей канайтты.
Ары куукас, бери куукас,
Кара тарманын күчиле
Алтын өргөөнүн эжигин
Ачып кирген бойынча
Жаныс көстү кааннын алдына
Жада түжүп бажырып айдат:
«Эрлик адай ийген эди.
Айлу-күндү ак-жарыкта
Түк танышпас малду,
Тил билишпес кин албатылу
Чымалы кааннын баатыр кызы
Айдып болбос жараш бүткен
Алтын-Чегедек адазынын ордына
Каан болуп турган эмтир.
Ол Алтын-Отук өбөгөниле экү
Жер алдында журтаган
Жети жеек баатырды
Ак-жарыкта өлтүргөн.
Жети жараш эмеенин омордын
Жер алдында өлтүреле,
Жеезелү журтын өртөгөн.
Жердин оозын туй бөктөйлө,
Эмди сайрап-жыргап жадыры.
Эрлик адай ак-жарыкка
Чыгар аргазы жок учун
Слерди болушсын деп сураган.
Кин журтту Чымалы-каанды
Калапту жууда женип ийзегер,
Ак-жарыкты ла алыс жерди
Тен бийлеп башкарарыс деген.
Алтын-Чегедек каан эмегенди
Тынын кыйып анда өлтүрбей,
Тындуга ого экелзин деген.
Андый жараш каан эмегенди
Экинчи эмеген эдетем деген».
Кара каан мыны угала,
Эки колло бажын тудуп,

Эмеш сананып, мынайда айдат:
«Эрлик адайдын айтканын бүдүрерим.
Слерден болуш жогынан
Женип ийер аргам бар деп,
Эрлик адайга айдып бар» — дейт.
Эрликтин эзин-кей элчизи
Элбес эдип эжик ачып,
Элес эдип уча берет.
Эдү бүткен Кара-каан
Эмди мында сананат:
Ак-жарыкты жуулап алзам,
Олжолоп алган жараш эмегенди
Эрликке мен не беретем,
Бойыма эмеген эдип аларым.
Эрлик бийдин келер жонун
Элен-чакка бөктөп саларым.
Анайып санаып алала,
Кер-балыктарга жакару берет:
«Эрлик бийдин келер жолун
Туй бектеп салыгар — дейт. —
Алтан алты баатырым,
Кал черүгерди белетегер.
Кара-кулага ла ак айуга,
Тогус башту жеек жыланга
Капшай элчилер ийигер.
Канду жууга атанарыбыс,
Капшай түрген жуулыгар» — дейт.
Алтан алты баатыры
Кал черүзин жууп ийет.
Тогус башту жеек жылан
Жыландарын кыймыраткан
Једип келбей бу канайтты.
Тегистин эки кара-кулазы ла
Соок тегистин эки ак айузы
Ээчий база једип келдилер.
Бака-жылан черүлери
База мында кыймыражат.
Тымык тегистин кааны айдат:
«Айлу-күндү ак-жарыкта
Јажы једип карый берген
Чымалы-кааннын жаңыс кызы
Адазынын ордына каан болуп
Алтын-Отык өбөгөниле кожо ол
Албаты-јонун башкарып јат.

Алтын-Отык баатырды өлтүреле,
Ак-жарыкта жараш бүткен
Алтын-Чегедек каан эмегенди
Эрлик адай бойына эмди
Экинчи эмеген эдип аларга
Бистен болуш сураптыр.
Алтан алты баатырым,
Ады жарлу кара-кулалар,
Атту-чуулу ак айулар,
Жеек-жутпа жыландар,
Ак-жарыкка чыгалыктар,
Жер үстинин алыптарыла
Жана баспай жуулажалыктар.
Алтын-Отык баатырды өлтүреле,
Айдары жок жараш эмегенин
Өлтүрбей чебер экелзебис,
Меге эмеген болор эди.
Тайгага толо ак малы
Биске курсак болор эди.
Алтай өткөн кин албатызы
Бистин кулдарыбыс болор.
Тенгис түбин ле ак-жарыкты
Мен башкарар учурлу дейт.
Канду жуудан качпазыбыс деп,
Жыда мизин жытагар,
Өлүмдү жуудан жалтанбазыбыс деп,
Үлдү мизин жалагар» — дейт.
Жуулган жуучылдары эмди мында
Жыда мизин жытагылап,
Жалтанбазын көргүскилейт,
Үлдү мизин жалагылап,
Женерибис деп чертенгилейт.
Кара-каан сүүнип айдат:
«Арткан-калган алыптарым,
Эрлик бий бистин жерге
Өдүп болбос эдип онын жолун
Быжулап жазап бектегер» — дейт.
Артып калган алыптары
Кер-балыктарга болужып,
Эрликтин жолун туй бектеерге
Жүргүлей бербей канайтты.
Казыр бүткен Кара-каан
Ак-боро адына минеле,
Ак болот үлдүзин жагып,

Атаныгар деп кыйгырарда,
Тымык тенгис чайпалып,
Толкулана бербей кайтты.
Тенгис толкузыла бу кожо
Тенгис үстине чыгарга
Көндүгип ийдилер чөркөлижип.
Кара-каан эмди мында
Кал черүзин баштап алып,
Тенгис үстине чыгып келет.
Суу тынышту күлүктери
Күннинг изү чогына
Чыдажып болбой чынгырыжып,
Сууга кирип эжингилейт.
Кара-каан мыны көрүп,
Илби тармазын тартынат,
Эргегинен кан чыгарып,
Айга-күнге уулай тудат.
Күннинг көзи бөктөлип,
Куу булут тартылат.
Айдын жүзи бөктөлип,
Ак булут жайылат.
Тенгис-талай үстинен
Куу булут кайнап чыгат,
Терс соок салкын согот,
Түндү-түштү токтобос
Жыду жаман жаңмыр башталат.
Суу тынышту күлүктерге
Жарамыкту боло берет.

* * *

Жайы-кыжы билдирбес
Жай кеберлү Алтайда,
Түни-түжи билдирбес
Түш кеберлү Алтайда
Жараш жайдын күни болгон.
Алтын-Чегедек келин каан
Алтын чүмдү тактага
Алама-шикир аш салат,
Айыл ээлери эмди мында
Айылчыларыла бу кожо
Азыйгызын куучындажып,
Ак кымыстан уруп ичкилейт.

Эскизин эске алынгылап,
Этти јууга кожуп јигилейт.
Онойып јыргап отургылаганча,
Күннин көзин куу булут
Бөктөп ийбей канайтты.
Түндүк бойдо эки мүркүт
Акшып-акшып эткилей берет.
Эзер-сезер эки ийди
Улып-кынзып үргүлей берди.
Эки кудайкужы
Күлүрежип учкулап турат.
Өргөө ичинде отургандар
Бу не атазы болды дежип,
Эжиктен чыгып келгилейт.
Ай жаркыны астай бертир.
Күн жаркынын бөктөгилеп,
Тенери түбинде булуттар
Тоқынабай жылыжып турдылар.
Алтын-Чегедек келин кааным
Ак өргөөгө ойто кирет,
Алтын кайырчакты ача тартат,
Айлаткыш судур бичигин алып,
Айга-күнге јайа тудуп,
Кычыра бербей бу канайтты.
Эмди көрүп турар болзо,
Бос Эрлик бойы мында
Јети јеек күйүлери,
Јети түгей кыстары,
Қанча түмен алыптары
Јенү алып болбой
Јен јастанып өлгүлегенин
Ойгонып келип көргөн эмтир.
Ак-јарыкка болгожын,
Онын чыгар аргазы база јок.
Алтын-Чегедек келин каанды
Эмеген эдип болбогонына кородоп,
Алгырып-огырып отурала,
Санаа алынып, чертениптир:
«Өчөшкөндө мен болбойын,
Алтын-Чегедек јараш келин
Менин абакайым болор.
Ай кеберлү јаражы
Алыс јеримди јарыдар.
Күн кеберлү јаражы

Карагуй журтымды жарыдар» — деп,
Ижемчилү мык сананыптыр.
Кей-шулмус элчизин
Тымык тенистин тындуларынын ээзине,
Калжу бүткен Кара-каанга ийиптир.
Чымалы-кааннын тергезин
Жуулап алар тужында
Алтын-Чегедекти өлтүрбей,
Бос Эрликтин бойына
Эмеген эдип отургызатан,
Кару эжи Алтын-Отыкты
Канай-кунайып өлтүреле,
Ээзи жок мал мензинип,
Башчызы жок жон олжолоп,
Эри жок эмеген алып,
Эрлик бий ле Кара-каан
Алыс жерди ле ак-жарыкты
Бийлеп жадарга умзанып,
Кара-каанды сүмелептир.
Мындый жөпкө Кара-каан
Жөпсинеле, Эрликтин элчизине
Ижемчилү каруу бериптир:
«Эрлик адайдан болуш жокко
Чымалы-каанды женерим,
Алтын-Отык баатырдын
Кара бажын кезеле,
Айак эдип берерим,
Кару эжи Алтын-Чегедекти
Кадыт эдерге жетирерим» — деп,
Элчибиле айттырыптыр.
Мыны уккан Эрлик бий
Сүүнгенине оозын ачып эстейле,
Женес төжөктү таш орынга
Жада түжүп уйуктай берттир.
Элчи шулмус жүре берерде,
Кара-кааннын санаазы кубулыптыр.
Алтын-Чегедек келин каанды
Эрлик бийге бербезим,
Андый жараш эмегенди
Бойыма эмеген эдерим деп,
Кара санаазын сананып,
Ак-жарыкка чыкпай жадып,
Жараш кадытту жадарга иженип,
Артып калган алыптарына

Эрлик бийдинг келер јолын
Быжулап бектеп салзын деп,
Кату јакару бериптир.
Қара-каан тенгистинг толкузыла
Јер үстине чыгыптыр.
Онон ары көрөр болзо,
Тенгис ээзи Қара-кааннын ла
Тогус башту јыланнын
Тындары болгон тындулар
Тогус башту јеек јыланнын
Таш өргөөзининг төринде турган
Алтын кайырчактынг ичинде эмтир.
Қара-кааннын тыны болгожын
Күрен камдунын балазы,
Јеек јыланнын тыны дегежин
Боро јыланнын балазы эмтир.
Эдүлердинг тындарын онон
Эне јыланга сестирбей
Эптеп алар керек эмтир.
Мыны көргөн Алтын-Чегедек
Алтан түмен баатырларын ла
Қара ағаштый черүзин
Қалапту јууга белетей берди.
Эки күрен айу ла
Эзер-сезер эки ийди
Бис кожо барадыс дежет.
Эки мүркүт айдыжат:
«Уур шыркалу улусты
Тергебиске тажыырыбыс» — дежет.
Алтын-Чегедек катап айдат:
«Қары јажы једе берген
Эки адам мында артыгар» — дейт.
Мыны уккан адазы ачынып:
«Өштүлерле јуулашпаска
Өлүп калган эмезим.
Қарып калган мен дейле,
Қайа көрүп јадатам ба?
Өзөр болзо кожо өзөрим,
Өлөр болзо кожо өлөрим» — дейт.
Қастак кезер база айдат:
«Менин артар аргам јок,
Чымалы-кааным өлгөн јерге
Мен кожо өлөдим.
Өзөр салым бар болзо,

Кожо өзүп жыргайдым» — дейт.
Эки баатыр аттарын ээртегилейт.
Улдү-жыдазын алгылап,
Јууга атанарга шыйдынгылайт.
Чымалы баатыр айдат:
«Јер киндиги энебис берген
Илгин кепти кийелик» — дейт.
Төрөөн-туган төрт баатыр
Илгин кептерин кийгилейт.
Алтын-Чегедек кааным
Аттын оозын бура тартып,
Канча түмен алыптарын,
Кара агаштый черүзин баштап,
Күннинг чыгыжын бу көстөп,
Көндүрө јелип ийбей канайтты.
Кыймырашкан кин албатызы
Камык черүни үдежип,
Алкыш-быйанду сөстөр айдып,
Артып калбай канайтты.
Төрөөн-туган төрт баатыр
Камык черүзин баштап алып,
Ажузы јок тайгалар ажып,
Кечүзи јок талайлар кечип,
Түш болгондо амыры јок,
Түн киргежин уйкузы јок
Түндү-түштү баргылап јадат.
Јердин тоозыны куйулып
Тенери түбине көдүрилет.
Тенеринин булуды кайнап
Јерге түжүп јайылат.
Анайып олор браатканча,
Алдында олордын эмди мында
Кайыкту кеме бу токтобос
Чакпынду талай ангданып јатты.
Ол талайдын ол јанында
Ажузы јок тайга турды.
Мыны канайып кечер дежип,
Төрт баатырым тура түшти.
Кара-кула кайда не деп,
Каан кижн айдып турат.
Мен байадан слерди сакып,
Мында сайрап јадым деп,
Кара-кула талай јарадынан
Чыгып келген мында турат.

Алтын-Чегедек келин каан
Адынан түжүре калып,
Андар кааны Кара-куланын
Колынан тудуп эзендежет,
Карындажын көргөндий кучактанат.
Эки каан эмди мында
Бу талайды кечерин шүүжет.
Кара-кула каан айдат:
«Кара агаштый камык черүни
Бу талайдан кечиретенин ле
Жышту тайгадан ажыратанын
Эки мүркүт ле эки айу,
Эки ийт ле мен башкарарыбыс.
Алып-кезер баатырлар слер
Андый органы бойыгар табыгар»—дейт.
Төрөөн-туган төрт баатыр
Күндүк јерге кайра барып,
Анданып јаткан талайды
Канатту куштый кечкилей берет.
Кара-кула ла эки мүркүт
Болушчыларыбыла бу кожо
Канча түмен алыптарды ла
Кара агаштый черүни баштап,
Кайнап јаткан талайды
Кечкилей бербей канайтты.
Канча түмен алыптар ла
Кара агаштый ал-черү
Канча јерге оду салып,
Кийимдерин кургаткылайт.
Кара-кула казыр ан
Кара жышту тайгала
Камык черүни өткүрерге
Калын агашка озо кирип,
Joон деген агаштарды
Қодоро тартып чача берди.
Эки айу ла эки ийт ого болужып,
Агаш-ташты кодоргылайт.
Алып-кезер баатырлар
Ал-черү јайым өткөдий
Ару јолды јазагылайт.
Жылан өтпөс жышту тайганы
Жылгыр ажып өдөтөн
Јараш телкем јол мында
Јада бербей канайтты.

Канча түмен алыптар ла
Кара агаштый ал-черү
Кара жышту тайганы
Буудагы жок ажа берет.
Онон ары көрөр болзо,
Тымык тенгистин жаказы
Көс жетпестен тандакталып
Көрүнип анда ол жадат.
Онын бери жанында
Кара каан алдынан,
Оны ээчиде болгожын
Тогус башту жеек жылан
Канча түмен алыптарлу
Кал черүзин баштаган
Кыймыражып келгилеп жатты.
Алтын-Чегедек кааным
Коо-жараш кожон чөйөт.
Канча түмен алыптары,
Кара агаштый черүзи
Ун биригип кожондожот.
Амыргы үнидий коо кожонго
Алтай-Кагай жангыланат.
Жаан тайга жайканып,
Тымык тенгис чайбалат.
Кара-каан адыжарын ундып,
Өрө көрүп каткырат,
Төмөн көрүп ыйлап турат.
Кыл мойнына үлдү тийерде
Атпас эдип ондонот.
Атту-чуулу баатырлар
Кара кааннын черүзин
Ары өтсө алтан мунган,
Бери өтсө бежен мунган
Кыра бербей бу канайтты.
Кара-каан эмди мында
Алтын-Чегедек каан келиннин
Ай кеберлү чырайын көрүп,
Жуу-чакты чек ундып,
Тура калган бу эмтир.
Алтын-Чегедек каан
Он баатырды айрып алып,
Алтан жүзүн эм берет,
Аржан-кутук суу берип,
Шыркалу болгон улусты

Јуу јеринен чыгарып,
Эмдеп-тустап турыгар,
Эмдеп јазып болбогоныгарды
Эки мүркүтле Алтайга
Ылтам-түрген аткарыгар дейт.
Алтын-Отык адазыла,
Чымалы баатырла үчү кожо
Тогус башту јеек јыланла
Согужа бергилебей канайтты.
Өскө јеек јыландарла
Қанча түмен алыптар согушкылайт.
Эмди көрүп турар болзо,
Тымык тенгистин үстинде
Эки јерде оттор көрүнөт.
Алтын-Чегедек кааным
Ајыктап лаптап көрүп турза,
Сегис ле јети башту јыландар
Келгилеп јаткан бу эмтир.
Эки көстөри болгожын
От чылап көрүнген эмтир.
Баатыр бүткен келин каан
Ок-јаазын ала койып,
Қанду огын кеске салып,
Адып ийбей бу канайтты.
Алтай-Қаңай јангылана берет.
Тымык тенгис толкуланып,
Јарадынан ажа берди.
Аткан огы болгожын
Эки јеек јыланның
Јүрек төзин үзе тийет.
Тымык тенгистин бу үсти
Қызыл канла чакпындалып
Јада бербей бу канайтты.
Мыны көргөн Қара-каан
Буура болуп огыра салып,
Бука чылап бустап ийди.
Ак-боро адын эмди
Алтын-Чегедек јаар бурып,
Қазаладып мантадып ийди.
Алтын-Чегедек кааным мында
Ушпа болот јыдазын
Удура тудуп айдып турат:
«Алыжарга келген бе?
Өлүжерге турун ба?»

Ак-боро ат јана чарчайт,
Агаш-ташка табарып,
Ээзи бойыла јыгылат.
Эки каан эмди мында
Колдомдожып тудушкылайт.
Алтын-Чегедек келин каан
Кара-кааннын јиткезинен тудуп,
Быргай согуп мергедеп ийет.
Онызы тогус кулаш тоголонып,
Ойто туруп тудужа берет.
Каан кижиге көрүп турза,
Тогус башту јеек јылан
Үч баатырла согушканча эмтир.
Ак-јарыктын аттары дезе
Тенгис алдынын аттарын
Тымык тенгиске божотпой,
Алтай үстин айланып
Сүрүшкилей берген эмтир.
Эки күрен айузы
Эки ак айуны
Тымык тенгиске божотпой
Тынына согушкылап тургулайт.
Кара-кула казыр ан
Тенгистин кара-кулаларыла
Тенгиске түшсе тен түжүп,
Јаратка чыкса јалтаныш јок
Јангыскандыра согужып турды.
Канча түмен алыптары ла
Кара агаштый черүзи
Тенгис алдынын алыптарыла,
Талай алдынын кал черүзиле
Кыймыражып јуулашкылайт.
Јер үстинин тоозыны
Тенгери түбин кууп чыгат,
Тенгеринин куу булуды
Јерге түжүп јайылат.
Айдын-күннин жаркыны
Бу алтайда көрүнбейт.
Туманду бүркү күн болуп
Тура бербей канайтты.
Алтын-Чегедек кааным
Кара каанды өчөп-ченеп,
Алаканла туда берет.

Онызы талымзырап таралжып,
Ойто катап ондонып келет.
Онын кийнинде калаптанып,
Өлөр тынын кысканбай
Тудужа бербей канайтты.
Сендий кадыт керек жок.
Кыл өөчинди үзерим,
Кызыл тынынды кыйарым дейт.
Эки каан эмди мында
Ачий-мечийден күрешкилеп,
Ары-бери чачышкылайт.
Эки мүркүт шунгуп келип,
Элип-селип Кара-каанды
Тепкилей бербей канайтты.
Кара-каан олордон айрыларга
Жада түжүп тоголонот.
Эки тайгыл мантап келет,
Эки будынан тиштейле,
Эки жара тарткылап турат.
Алтын-Чегедек кааным
Кара-кааннын кайыш курын
Чече тарткан бойынча,
Эки колын күлүп ийет.
Алтын-Чегедекти кижендеерге
Кара-кааннын экелген
Тескери темир киженин алып,
Тенистин ээзин бойын
Кижендеп салбай канайтты.
Эки мүркүт эмди мында
Тогус башту жеек жыланнын
Тогус бажын тоолой тепкилейт.
Жеек жылан тоголонып,
Тымык тениске кире конот.
Үч баатыр оны сүрүжип
Тенис түбине кожо түшкүлейт.
Эки тайгыл оорды ээчий
Тенис түбине түшкүлейле,
Жеек жыланнын тогус бажын
Тоолой искегилеп тура берет.
Тенистин жеек жыланы
Тенис үстине жүзүп чыгат.
Эки мүркүт учуп барат,

Эки узун армакчы түжүргилеп,
 Жыланды көксинен буулагар дежет.
 Эки баатыр жыланла согу жарда,
 Чымалы баатыр жыланнын
 Токус бажынын белтиринен
 Эки узун армакчыла
 Эптеп буулап ийбей кайтты.
 Эки мүркүт токус башту жеекти
 Үч баатырла бу кожо
 Жаратка чыгара тарткылап келет.
 Алтын-Чегедек жүгүрип келип,
 Үч баатырга мында болужат.
 Төрт баатыр ла эки мүркүт,
 Эки тайгыл база кожо
 Токус башту жеек жыланды
 Сүүретеп келгилеген бойынча
 Сүүри башту кайа ташка
 Жаба буулагылап салдылар.
 Токус башту жеек жылан
 Толголып-эрелип кекенет:
 «Өлөр тынымды таппазыгар.
 Эмегеним келзе, мени
 Ойто тиргизип алар.
 Ол тужында бис слерди
 Ончогорды кырарыбыс» — дейт.
 Кара-каан анда јаланда
 Огырып-калактап база
 Онойып ок кекенет.
 Алтын-Чегедек көрөр болзо,
 Шыркалаткан баатырлары
 Жирме кижиге једе бертир.
 Мыны көргөн каан айдат:
 «Эмчи-томчы он баатырым,
 Эки кара мүркүт эмди
 Шырказы јаан баатырларды ла
 Шыркалу ончо улусты арттырбай,
 Алтайыбыска јетиргилезин.
 Эки тайгыл кожо јанзын,
 Шыркалу улусты эмдеерге
 Јери-јуртыста болушсын» — дейт.
 Эки мүркүт ле эки тайгыл
 Кааннын јакылтазын бүдүрерге
 Элес эдип жүргүлей бердилер.
 Алтын-Чегедек каан айдат:

«Эки карган адаларыбыс
Кара-каанды каруулдазын.
Мен тенгис түбине түжеле,
Тенгис ээзи Кара-кааннын ла
Тогус башту јеек жыланнын
Тындарын табып экелейин» — дейт.
Тенгис јарадына базып барып,
Ары-бери силкинип ийеле,
Јаңыс көстү балык болуп
Кубулып ийбей канайтты.
Тенгис суузына кийдире калып,
Түбин көстөп јүзе берди.

Кара-кула казыр ан
Тенгистин эки кара-кулазын
Јиткелеринен тиштенип алган,
Јаратка чыгара сүүртеп келип,
Түрген-түкей өртөгөр дейт.
Базып келген бойынча,
Тогус башту жыланнын
Тогус бажына болгожын
Эки колло алакандап,
Элип-селип согуп ийет.
Тогус башту јеек јылан
Өлүп болбой тыйрындап,
Јада бербей канайтты.
Кара-каанды база мында
Олдоп-солдоп тажыйла,
Ачу-корон огырып ийет.
Оны уккан күренг айулар
Агаш аразында огырыжат.
Кара-кула ологго болужарга
Элес эдип мантай берет.
Уч баатыр тургуза ла
Тенгистин эки кара-кулазын
Көк-көмүри јок эдип
Өртөгилеп ийбей канайтты.
Эмди көрүп турар болзо,
Кара-кула ла эки күренг айу.
Эки ак айуны ары-бери бастырбай
Айдап алган келгилеп јатты.

Эки ак айу түги быртып саргарган,
Каны-јини аккан јеткилеп келди.
Кара-кула ак айуны
Кабыра тудуп ноолой берет.
Олдоп-солдоп тажып,
Үйе-сөөгин үзе согот.
Эки күренг айу база мында
Экинчи ак айуны туткулап,
Омыртказын оодо соккылайт.
Эки ак айу өлө берет.
«Өртөгөр бу экүни» — деп,
Кара-кула айдала,
Эки ак айуны чокту отко чачат.
Эмди көрүп турар болзо,
Тымык тенистин үстиле
Үч јеек јылан келип јатты.
Алтын-Отык адазыла,
Чымалы-каан олорло кожо
Канду кастак окторын алгылап,
Үч јеек јыланды аткылайт.
Үч баатырдын аткан окторы
Үч јыланнын өкпө-јүректерин
Өткүре тийгилеп јүре бергилейт.
Тымык тенистин бу үсти
Кызыл канла кайнай берет.
Андардын кааны Кара-кула ла
Эки күренг айу Кара-кааннын
Канча түмен алыптарыла
Согушкылай бербей канайтты.
Алтын-Отык баатырым
Канду јууга кирижип,
Кара кааннын алыптарын
Ак болот үлдүзиле
Кыра чабып бу јүрет.
Кара-кула казыр ан
Кара кааннын алыптарын
Ады бойыла катай
Уужай тудуп јара тартат.
Эки күренг айу база мында
Алыптарды антара тарткылап,
Уужай тудуп тепсегилейт.

* * *

Балык болгон Алтын-Чегедек
Тенгис түбине жеткенче
Тоолоп болбос тындулар көрөт,
Айлап болбос андарга туштайт.
Канча жүзүн балыктары
Ары-бери кыймыражып өткүлейт.
От жаркынду таштары
Тенгис түбин жарыткылайт.
Жажыл жараш өзүмдер
Тенгис түбинде көп эмтир.
Еек жыланнын журтын таппай
Алтын-Чегедек кааным
Мында жүзүп бу жүрет.
База көрүп жүргежин,
Жылым кайа таш турат.
Алтын жүстүкти тиштенип,
Кайа ташка жыжып ийет
Жылым кайа жиктелип ачылат.
Кире конуп баргажын,
Суу жок кургак жер
Боло бербей канайтты.
Мынанг өдүп барарга
Өскө болуп кубулар керек.
Эбире көрүп турар болзо,
Тогус боро жылан
Ары-бери чачылыжып,
Ойногылап турган эмтир.
Бир жыланды тудала,
Былча тудуп бу ийет.
Алтын жүстүктинг болужыла
Боро жыланнын балазы болуп
Кубула бербей канайтты.
Жыландарла кожо ойноп,
Бу өргөөнинг ичин ажыктайт,
Айдып болбос жаражын көрөт.
Эмди көрүп турар болзо,
Онон арыгы эжикти
Ачар арга жок эмтир.
Эжик алдында тежик көрүнөт.
Жыланнын балдары оноор киргилеп,
Ойто чыгып келип ойногылайт.
Анча-мынча ой өдөрдө,

Жылан болгон Алтын-Чегедек
Ол тежиктен өдөлө
Болчок ташла бөктөп ийет.
Эбире көрөр болгожын
Еек-јутпа эне јылан
Јараш јенестин үстінде
Уйуктап јаткан эмтир.
Ойгоно бербезин бу деп,
Алтын јүстүктин күчиле
Илби-тарма салып ийет.
Эне јылан кыймык јок
Уйуктай бербей канайтты.
Алтын-Чегедек каан мында
Ары-бери силкинип,
Бүткүл бойы боло берет.
Алтын јүстүктин күчиле
Чой кайырчакты ачып ийет.
Чой кайырчактын ичинде
Алтын кайырчак бар эмтир.
Ол кайырчакты ачып ийерде,
Боро јыланннн балазы анда
Чел кабыкту јымыртканын ичинде
Чачылып јадар јанду эмтир.
Каан келин ол јымыртканы
Илгин меелейле чебер тудуп,
Илгин баштыкка сугуп алат.
Күрен камдунын балазын
База кожо сугуп алат.
Эне јыланла урушсам,
Узак ой өдөр болор деп,
Бойында бу сананып,
Жыланннн балазы болуп кубулып,
Жылып барган бойынча,
Болчок ташты јылдырып,
Тежиктен чыгып бу келет.
Сегис бала јылан
Бу тежикке киргилейт.
Боро јылан болуп кубулган
Каан келин болчок ташты алып,
Бу тежикти туй бөктөйт.
Ары-бери силкинип,
Јаңыс көстү балык болуп
Кубула берген бойынча,

Таш өргөөнүн эжигин ачып,
Араайынан чыга берет.
Таш эжикти ачылбас эдип
Таштарбыла корымдап ийет.
Тенгис үстине түргөн чыгарга
Мендеп жүзе бу берет.
Анча-мынча болбой жүрүп,
Тенгистин жарадына чыгып келет.
Ары-бери силкинип ийеле,
Бүдүки бойы боло берет.
Жуу болгон бу жерде
Агаш-таштар оодылып чачылыптыр.
Алтын-Отык өбөгөни мында
Андар кааны Кара-кулала,
Эки күрөң айузыла кожо
Кара-кааннын алыптарын ла
Кал черүзин кыргылап салган,
Арткан-калган жуучылдарын
Анан-мынан бедрегилеп,
Агаш-ташты арутагылап жүрдилер.
Чымалы баатыр ла Кастак кезер
Тенгистин ээзи болгон Кара-каанды,
Тогус башту жеек жыланды
Каруулдап мында тургулаган эмтир.
Эмди угуп турар болзо,
Жалбыш-Жеереннин үни угулат:
Алтын-Чегедек не турун,
Кара-кааннын ак-боро адын
Капшай жыга атсан дейт.
Алтын-Чегедек баатыр келин
Ок-жаазын ала койот.
Канду кастак огын
Кеске салып адып ийет.
Аткан огы барала,
Ак-боро бу аттын
Жүрөк төскө чике тийип,
Өдө бербей канайтты.
Ак-боро ат болгожын
Жал жастанып жыгылат.
Алтын-Чегедек кааным
Кара-каанга базып келет.
Кару эжи Алтын-Отык,
Кара-кула казыр каан

Эки күрен айула кожо
Jetкилеп келген тургулайт.
Чымалы баатыр ла Кастак кезер
Эки кара мүркүтле кожо
База jetкилеп келдилер.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Кайран менин төрөөндөрүм,
Канча түмен алыптарым,
Кара агаштый жуучылдарым,
Ончогор келип көригер» — деп,
Илгин баштыктын ичиндеги
Камдунын балазын көргүзүп,
Кара-кааннын тыны бу дейт.
Кара-каан оны угала,
Күркүреде ыйлап жадат.
Баатыр бүткен келин каан
Чел жымыртканы алып көргүзөт:
«Мынын ичиндеги жыланнын балазы
Тогус башту жеек жыланнын
Тенис түбинде жажырган тыны» — дейт.
Тогус башту жеек жылан оны угуп,
Койрындап мында ыйлап жадат.
Ажыктанып турыгар дейле,
Алтын-Чегедек каан кижини
Илгин баштыктын оозун
Бектеп буулай тартып,
Ташка салып тепсеп ийет.
Күзүрт эмес күзүрт болды,
Табыш эмес табыш угулды.
Агаш-таштар жаңыланып,
Алтай-Кагай торгыланат.
Тенистин суузы чайбалып,
Олорго жетире жайылала,
Ойто тартыла бу берет.
Эмди көрөр болгожын,
Кара-каан киженин
Үзе тарткан бойынча,
Алтын-Чегедек кааннын жанына
Алчазынан келип түжүптүр.
Ак-боро ады жеринен чачылып,
Онын үстине түжүптүр.
Тогус башту жеек жылан
Канча кат армакчыны үзе согуп,
Олордын үстине келип түшкөн жатты.

Алтын-Чегедек каан айдат:
Алтайдын үстин быјарзытпаска,
Оштүлердин сөөктөрүн
Ончозын бого јууйла,
Куш тиштенип өрө чыкпас,
Курт тиштенип јерге кирбес эдип
Көрнөө отко өртөп салыгар дейт.
Мыны уккан алыптары ла
Кара агаштый ал-черүзи
Кааннын јакарузын бүдүргилейт.
Кара санаалу умзанып келген
Кара-кааннын черүзинин сөөгин
Көрнөө от јоголткон согында
Канча түмен алыптар ла
Кара агаштый ал-черү
Агын јаан сууга киргилеп,
Ады бойларыла јунунгылайт.
Алтын-Чегедек баатыр каан
База катап јакару берет:
«Јунунып алган болзогор
Канча кижн эзен арткан,
Канча кижн корогон эмтир,
Ончозын тоолоп јартагар» — дейт.
Алтын-Отык баатыр кыйгырат:
«Канча түмен алыптарым,
Кара агаштый черүүм,
Катай-катай јергелей туруп
Карыкчалду тооны јартагар» — дейт.
Бөлүк-бөлүкле турган јуучылдардын
Тоозын сурап өткүре базып,
Кааннын алдына келип айдат:
«Бежен баатыр эзен эмтир,
Јирме баатыр шыркалу,
Одус баатыр өлүптир,
Кара агаштый черүнин
Кабортозы кырылыптыр» — дейт.
Мыны уккан каан айдат:
«Тирү арткан алыптар ла јуучылдар
Калапту јууда корогондордын сөөгин
Кереестеп јазап јуугылап салзын.
Канча түмен алыптары ла
Кара агаштый черүзи
Канду јууда өлгөн јуучылдарды

Жаныс орого жуугылап,
Чактар туркунына ундылбас эдип,
Жаан корым чогул ийдилер.
Канча түмен алыптар
Кайа ташты кодороло,
Мөнкү сөөктинг үстине
Кереес эдип тургустылар.
Чымалы баатыр кызыла кожо,
Кастак кезер уулыла кожо
Улдү-жыданынг мистериле
Кереес темдек журагылайт.
Алыптардын ла андардын сүрлерин
Анда база журагылайт.
Карыкчалду үдежүнннг кийнинде,
Аржан сууга жеткилеп келип,
Ажанып, амырагылап отургылайт.
Аштаган бойлоры тойгылап,
Арыган сындары сергий берет.
Алтын-Чегедек баатыр мында
Аттарыгарды ээртегер дейт.
Алып-кезер баатырлар ла
Ал-черү эмди мында
Аттарын бир кижидий
Ээртеп ийбей канайтты.
Алып-кезер баатырларым
Кумдус бөрүктерин суургылап,
Кереес сөзин айдыжат:
«Эне болгон Алтайыбыска
Эмди жуу табарбазын.
Эркидендү эл-жоныбыс
Элен-чакка жыргап жатсын.
Камчы сынду Алтайыбыска
Катап чак түшпезин.
Кин журтаган албатыбыстын
Каны катап төгүлбезин.
Айлу-күндү тенгерибис,
Агаш-ташту Алтайыбыс,
Алкыш-бийан беригер» — дежип,
Бажыргылайла атангылайт.
Жылан өтпөс жышту тайганы
Казаладып түшкүлеп келет,
Жайканып жаткан талайды
Куйрук тийгиспей кечкилеп,

Жаан-жаан тууларды
Туйгак тийгиспей ашкылап,
Кеен-жараш Алтайда
Кебис ошкош јаланда
Сыр јелекте баргылап јадат.
Јайы-кыжы билдирбес
Жараш чанкыр Алтайга једеле,
Амырап алалык бого бис,
Алып-кезер баатырларды ла
Ал-черүни сакып алалык деп,
Алтын-Чегедек каан айдат.
Алтын сүрлү алгыйларга
Аржан суудан суза тартып,
Азып-кайнадып турганча,
Канча түмен алыптары
Камык черүзин баштаган
Јеткилеп келбей канайтты.
Келген улус амырап,
Казан аскылап турганча,
Кенетийин Қастак кезер
Қалактап, будын көргүзет:
«Сол будыма ок тийген,
Сынык эмес болордо,
Јазылып калбай ол деп,
Қичеобегем ийне» — дейт.
Эмчи-томчы он баатыр
Октын ордын арутап,
Аржан суула јунгулап,
Алтан жүзүн эм салып,
Қөбөн бөслө тангылап ийет.
Онойып шакпырап турганча,
Чымалы баатыр онтоп:
«Сол колым оорыйт дейт.
Қалай тийген октын ордынан
Қан акпаста, керексибей,
Ундып салган эмтирим» — дейт.
Эмчи-томчы баатырлар
Қарган баатырга келгилейт.
Туйукталган шырказын ачала,
Аржан суула јунгулап,
Алтан жүзүн эм салгылап,
Эптеп жазап тангылайт.
Эки карган баатыр мында

Атка минер аргалары јок
Јада бербей канайтты.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отык
Эки мүркүттин айткан сөзиле
Эки карган баатырды
Эки мүркүттин үстине
Эки башка јаттыргызып,
Эптеп јазап тангылап ийет.
Эки мүркүт эмди мында
Эки канадын талбыгылап,
Ак айаска көдүрилип,
Алтай јерин бу көстөп
Учкулай бербей бу канайтты.
Алтын-Чегедек каан мында
Аттарыгар ээртегер деп јакарат.
Алтын-Отык баатырым
Эки атты ээртеп ийет.
Кара-кула каан айдат:
«Јол ортодон јанбайдым,
Јайалталу Чымалы баатырдын
Јери-јуртына једип,
Јер үстинде јарлу баатырга
Јолыгала јанарым» — дейт.
Каан алыптарына айдат:
«Канча түмен алыптарым,
Камык черүни ээчидип,
Конуп-түнөп кожо јаныгар.
Бис канатту куштый учуп
Түрген-түкей јанарыс» — дейт.
Ак чылбырын ала койот,
Темир тискинин тендей тудуп,
Чой үзенгени чөйө тебип,
Атанып ийбей бу канайтты.
Ай сулугын јайкай тартып,
Ары болуп элес этти.
Кара-кула, андар кааны,
Эки атла тен мантайт.
Эки күрен айузы
Олорды ээчиде баргылап јадат.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Алтай түбин өткөн албатызы
Јети јеекле јуулашкан јерге
Једип калган јуртап јатты.
Канду јуудан јанып јаткан

Каан кижини удурат уткып,
Күндү-күрөө эткилейт.
Алтын-Чегедек каан албатызыла
Эзен-амырын угужып,
Ак сүттен амзап ичип,
Мендеп жүрген эдибис деп,
Онон ары учуртып ийет.
Тебеелү малды эбирип,
Тергелү журтты өдүп,
Түндү-түштү барып жатты.
База көрүп жүрер болзо,
Сагыскан учуп учына жетпес
Сары чөлгө жеткилеп келтир.
Сайрап жаткан эли-жоной
Сары чөлгө толо бертир.
Кыймырашкан кин албатызы
Куба чөлди өдө бертир.
Эмди көрүп турар болзо,
Ак чечеги жайылган
Алтан айры өзөктү
Ак тайганын үч сүмери
Айга-күнге мызылдап
Анда турбай канайтты.
Ак малы болгожын
Кобы-жикке толо өскөн,
Албаты-жоной болгожын
Алтай үстин бүркей өскөн
Сайрап-жыргап жаткан эмтир.

* * *

Чымалы баатырдын абакайы
Айылдаштарыла бу кожо
Албаты-жон керегинде куучындажып,
Ак өргөөдө отурганча,
Эзин эмес эзин сокты,
Салкын эмес салкын келди.
Терек агаш телбиреп,
Шуулажа бергени угулат.
Бу не атазы болды дежиб,
Абакай айылчыларыла кожо
Ак өргөөдөн чыгып келет.
Айландыра аяктап турар болзо,

Кара мүркүттөрдүн бирүзи
Ак өргөөни эбине учуп
Араайынан жерге отурат.
Шыркалу кижини алыгар деп,
Мүркүт абакайга айдат.
Чымалы баатырдын эмегени
Апшыйагын танып ийеле,
Ыйлай бербей канайтты.
Эмчи алыптар келгилеп
Шыркалу баатырды алгылайт.
Ак ширдекке чебер салып,
Ак өргөөгө кийдиргилейт.
Экинчи кара мүркүт
Кастак кезерди экелиптир.
Эмчи-томчы улустары оны
Ак кебиске чебер салып,
Таш өргөөгө кийдиргилейт.
Эмчи алыптар эмди мында
Шыркалу эки баатырды эмдеп,
Шакпыража бербей канайтты.
Ол шакпырттын ортозында
Түндүктө отурган эки мүркүт
Акшып-акшып уча берет.
Эзер-сезер эки тайгыл
Үрүп-үрүп мантай берет.
Жылу-жылу эзин согуп,
Тамыр-тымыр жааш жаайт.
Эки балам клееткен эмтир дежиң,
Эки өргөөдөн эки абакай
Эжик ачып тең чыккылайт.
Анча-мынча болбоды
Алтын-Чегедек каан ла
Алтын-Отык баатырым
Аңдар кааны Кара-кулала кожо
Келгилеп жатпай канайтты.
Ат чакызына келип түшкүлөп,
Ак өргөөгө түргөн киргилейт.
Адазынын айалгазын көргүлөп,
Аргадап жазарын шүүшкилейт.
Эки кудайкужы мында
Ак өргөөгө кирип келет.
Карган Чымалы баатырдын
Будына келип отуруп,
Кижини үниле айдыжат:

«Күзүрүмдү күрөң тайгада
Кары жажы једе берген
Эр-Моңыс журтап јат.
Эмеген-өбөгөн эки бойы
Экилези эмчи-томчы улус.
Ол экүге элчи болуп
Эки мүркүт ле бис баралык,
Самара бичип беригер.
Эмди дезе ол экүнің шырказын
Болот бычакты кызыдала,
Қаарып салыгар» — дежет.
Алтын-Чегедек каан келин
Самара бичик бичип ийет.
Оны алган күүле куштар
Эжиктен чыгара учкулай берет.
Эки мүркүт учуп келип,
Эптү јенил кабайды
Ак ајаска алып чыгат.
Каан кижинин элчилери
Күзүрүмдү күрөң тайганы көстөп,
Көндүгип учкулай бербей канайтты.

* * *

Эки мүркүт болгожын
Эки күчтү куркуныла
Қара булуттарды кезе согуп,
Аткан октый баргылап јадат.
Тенеринин булуттары кийнинен
Тескинип кайнап арткылап калат.
База көрүп јүрер болзо,
Күзүрүмдү күрөң тайгага
Јеткилеп келген јүргүлейт.
Тергелү јурттын үстинче
Эки мүркүт кайып учат.
Қалын јурттын ортозында
Јараш өргөөгө јеткилеп келет.
Қаргандардын өргөөзи бу дежип,
Эки күүле озолодо учуп,
Самара бичикти түндүктен
Қаргандар үстине түжүргилейт.
Эр-Моңыс бичикти алган бойынча,
Ача тартып кычырала, ајдат:
«Алтын-Чегедек келин каан

Бис экүни түрген келзин деп,
Алдыртып турган эмтир.
Карган Чымалы баатыр ла
Кастак кезер баатыр
Кара-каанла жуулажып тура,
Коронду окторло шыркалаткылаптыр.
Олорды эмдеп-томдоп жазарга
Бисти болушсын» — деп жакарыптыр
дейт.

Эки карган эмин-томын
Анан-мынан жуунаткылап,
Ак арчуулга орогылайт.
Кудай сагышту баатырларга
Канайып бис болушпайтаныс дежип,
Эжикти ачып чыгып келгилеерде,
Эки мүркүт мында отурат.
Эки карган олордон чочыйт.
Кижини үниле мүркүт айдат:
«Коркыбагар бистен, каргандар,
Керектү слерге келген эдибис.
Слерди түрген экелзин деп,
Каан биске жакарган эди.
Бу кабайга отурыгар,
Слерди бис жетирерибис» — дейт.
Айландыра айылдаштары
Жуулыжып келген эмди мында
Эки мүркүттү ле эки күүлени
Ажыктап көрүп кайкажат.
Эр-Монгыс өрөкөн айдат:
«Өргөө журтты көрүп турыгар.
Каан кижини алдырткан бисти,
Керектү барып жадыбыс» — дейт.
Эки күүле алдынан учат.
Эки мүркүт талбынып,
Көк аяска көдүрилип,
Кааннын журтын бу көстөп,
Учкулай бербей канайтты.

* * *

Карган Чымалыны эбиреде
Кызы-күйүзи ле абакайы,
Кара-кула — андар кааны —
Куучындажып мында отургылайт.
Карган баатыр өрө турбай:

«Шыркалу јирме баатыр эзен бе?»—деп,
Эмегинен араай сурайт.
Эмегени отурган улусты
Эбире көрүп, мынайда айдат:
«Он үч баатыр жыгылган.
Јети баатыр эзен арткан,
Эмчилерибис эмдегилеп јат».
«Јети баатыр эмди кайда?» — деп,
Баатыр база катап сурайт.
Таш шибеенин ичинде деп,
Абакайы айдып берет.
«Балам, тургуза ла мени
Қастак кезер баатырла кожо
Таш шибееге апарыгар» — деп,
Шыркалу баатыр јакарат.
Арга јокто эрик јок,
Апарбаганча болбос болды.
Қарган баатыр айдып јадат:
«Ол јети баатырла бис
Өлө берзебис сөөк јаныс,
Ол шибееде сөөгис јатсын.
Өлбөй артып калзабыс
Јуртыбыска келип јуртаарыбыс.
Түрген мени апарыгар» — деп,
База катап айдып јатты.
Қарыкчалду сагышка
Қалык-јоны кунугат.
Күн жаркыны көрүнбей
Қара туман тура берет.
Ай жаркыны көрүнбей
Ак туман кайнап турат.
Албаты-јондо јыргал јок.
Ан-куштары үнденбейт.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отык
Ак ширдектин үстине
Адазын чебер салгылап
Ак өргөөдөн чыгаргылайт.
Мыны көргөн албатызы
Јуулып келбей бу канайтты.
Қарыккан ай чылап,
Қалык-јоны кунугат.
Қайа таштагы шибеезин көстөп,
Қалык-јоны кожо барат.
Таш шибееге келгилеерде,

Шыркалу јаткан јети баатыр
Алтын-Чегедек кааны
Шыркалу адазын экелгенин
Көрүп танып ийгилейт.
Өрө турар аргалары јок
Туруп болбой јаткылайт.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отык
Таш ширеенин үстине
Јетен кат төжөк салып,
Адазын чебер јаттыргылайт.
Онон ойто келген бойынча,
Таш өргөөгө келип киргилейт.
«Таш шибееге адамды экелигер деп,
Қайным јакарган биске» — деп,
Алтын-Отык энезине айдат.
«Қарган улу кааныбыстын
Айткан сөзин бүдүригер» — деп,
Энези балдарына јакарат.
Қастак кезер көзин ачып:
«Ада-јаштан ала кожо өскөн
Қару каанымнын јанына
Қапшай мени апарыгар» — дейт.
Алтын-Отык ла Алтын-Чегедек
Қастак кезер баатырды
Ак кебиске чебер салып,
Таш өргөөдөн чыгарып,
Таш шибееге апаргылайт.
Қастак кезердин абакайы
Олорды үдежип кожо барат.
Эки күрен айу ла эки ийт
Олорды ээчий кожо барат.
Алтын-Отык јнит баатыр
Таш шибееенин эжигин ачып,
Қастак кезерди кийдирип,
Қарган Чымалыга коштой јаттырат.
Эки нөкөр коштой јадып алган,
Бой-бойларына килежип,
Араайынан куучындашкылайт.
Анча-мынча болбоды,
Эзин-куйун шуулап келди,
Салкын эмес салкын болды.
Эки күүле эмди мында
Јеткилеп келген бойынча,
Ак өргөөнин эжик бажында

Ары-бери јорголоп турат.
Эки кара мўркўт оморды ээчий
Једип келген бойынча,
Ак өргөөни эки эбирип,
Араайынан јабызап,
Өргөө эжигине отургылайт.
Эр-Монгыс эмегениле экў
Эптў кабайдан өрө тургулап,
Бистин улу кааныбыс дежип,
Јерге јаба бажыргылап айдыжат:
«Кара бажыбыс буурайганча
Канатту кушпыла качан да
Јорыктабаган бу эдибис.
Кара булуттын ўстинче учуп,
Кайкамчылу јол өттибис.
Ак булуттын ўстинче учуп,
Айды-кўнди де кўрдибис.
Ўч-Курбустан кудайдан
Јайалталу бўткен мўркўттер
Салкын-кейле экелген бисти».
Алтын-Чегедек кааным
Каргандарды мында токтодот:
«Мен кудай эмезим,
Слерге мен бажырайын.
Адам ла кайным шыркалу,
Јети кезер баатырым
База уур шыркалу,
Эмдеп-томдоп аргадагар» — деп,
Чөгөдөй тўжўп бажырат.
Қалак, кааныбыс, бажырбагар.
Шыркалу улус кайда деп,
Эки карган эмчи айдыжат.
Алтын-Чегедек баатырым
Эки карганды баштап алып,
Таш шибееге једип келип,
Эжикти кайра ачып ийерде,
Эки карганнын бу алдында
Эр-јажына качан да кўрбөгөн
Кайкамчылу јараш јер кўрўнди.
Ады јарлу эмчи-томчылар айдыжат:
«Алкыш-болуш биске јетирген
Бистин улу кааныбыска ла
Қастак кезер киленкей баатырга
Кўч јеткенче болужарыбыс» — дежет.

Сууны капшай кайнаткылап,
Эмин-томын жазагылайт.
Чымалы баатырды ла Қастак кезерди
Эмдеп мында жүгүрижет.
Јети баатырды база кожо
Эмдеп-томдоп кичеегилейт.
Андардын кааны Қара-кула
Ајыктап ончозын көрүп айдат:
«Ан јийтен тазыл мында
Эмдер ортозында јок эмтир.
Мен барып экелейин» — деп,
Таш шибееден чыгара мантайт.
Анча-мынча өй өдөрдө,
Өлөнгинг тазылдарын ол экелет.
Қарган эмчилер тазылдарды јунуп,
Јаткан улуска үлеп бергилейт.
Тазылдар јиген баатырлар
Көстөрин ачып куучындажып јадат.
Албаты-јоны тоқынап эмди
Тарап-таркап јангылай берет.
Алтын-Чегедек эс алынып,
Јер киндиги энезине
Кудайкуштарын ийип јакарат:
«Адам ла Қастак кезер,
Олорго үзеери јети баатыр
Уур шыркадан шыралап јадылар дегер.
Қандый бир эм бергедий болзо,
Көндүре түрген келигер» — дейт.
Эки күүле кужы болгожын
Ай канаттарын јайа тудуп,
Јер киндиги энезинин јерин көстөп
Мендеп түрген уча берет.
Эмеген-өбөгөн эки эмчи
Шыркалу улусты эмдегилеп артат.
Тоолу күндердин бажында үч баатыр
Отурар болуп ондоло берди.
Қарган Чымалы баатыр өңдөйип,
Отура түжүп, ажанар боло берди.
Қастак кезер ле төрт баатыр
Јазылып болбой јаткылаар болды.

* * *

Айдын бажы айланып өткөлөктө
Эки күүле јер киндиги эненин јерине

Жеткилеп келген мында жүргүлейт.
Кайа тажы ачыларда
Жер киндиги энези
Чыгып келген мында турат.
Эки кудайкуш айдат:
«Карган Чымалы ла Кастак кезер
Кара-каанла жуулажар тушта
Коронду окло шыркалаткандар,
Жазылып болбой шыралап жадылар.
Ол ло жууда шыркалаткан
Олордын жети баатыры
База кыйналып жадылар,
Олорды жазатан эм-том бар болзо,
Слерден сурап экелзин» — деп,
Алтын-Чегедек кааныбыс бисти
Алтай түбине ийген эди дежет.
Мыны уккан жер киндиги энези
Удура көрүп каткырат,
Кайа көрүп ыйлап ийет.
Эки күүлени өргөөзине апарып,
Аш жүзүниле азырайт.
Тынду суу бу деп, эки тажуурды
Эки күүлеге үлеп берет,
Кайа таштан чыгара үдежет.
Эки күүле эмди мында
Жер киндиги энезиле
Эптү-жакшы эзендежип,
Ак тайгалу Алтайын көстөп
Жангылап ийбей канайтты.
Ай болуп эки күүле
Ак өргөөлү жери-журтына
Айланып ойто жеткилеп келет.
Алтын-Чегедек келин каан
Ак өргөөдөн чыгып келзе,
Эки күүле једип келтир.
Жер киндиги энебистин
Берген эми бу дежип,
Эки тажуурды каанга берип:
«Тынду суу деген эди,
Эртен-энгир бир чөөчөйдөн
Берип турзын деген» — дешти.
«База нени айтты?» — деп,
Каан кижини Алтын-Чегедек
Күүлелерин сыймап сурайт.

«Артык неме айтпады.
Бис јаар көрүп каткырала,
Кайа көрүп ыйлаган» — дешти.
Мыны уккан каан кижини
Укканынын учурын шүүп сананат:
Јеек өштүлерибисти јенгеле,
Јердин эки оозын бектеп салганыбыс.
Јеткер эмди кайдаг келетен деп,
Эки күүлезин сыймап отурат.
Адазын сананып ийеле,
Эки тажуур сууны тудунып,
Таш шибееге кирип барат.
Тажуурлардагы тынду суудан,
Јер киндиги энезинин айтканыла,
Эки карган адазына ла
Шыркалу јети баатырга
Бир чөөчөйдөнг уруп берет.
Ол күннен ары Кастак кезердин ле
Шыркалу төрт баатырдын ооружи
Оног тыг уурлай берет.
Үч күн өткөн согында
Кастак кезер баатырым
Өлө бербей бу канайтты.
Албаты-јоны ыйлажат,
Ийттери болзо улыжат.
«База јаман чак болотон бо?» — деп,
Карган кааннын абакайы
Карыкчалду куучынданат.
Кастак кезердин сөөгин
Таш шибееден чыгаргалакта
Төрт баатыр база өлө берет.
Ачу-коронды бадырып болбой
Албаты-јоны ыйлажат.
Ол кородоштын ортозында
Кастак кезердин абакайы
Өксөп ыйлап турала,
Өлө бербей бу канайтты.
Өлүмге үзеери өлүм болды,
Коронго үзеери корон болды.
Анайып кородожып турганча,
Тандакталып тан адат,
Такалу јеерен куш эдет.
Күрееленип күн чыгат,
Күүк деген куш эдет.

Төрт баатырдын абакайлары
Таш шибееге јеткилеп келет.—
Төрт абакай кородоп,
Өксөп ыйлап тургулайла,
Өлгүлей бербей бу канайтты.
Анча-мынча болбой туруп
Кастак кезер баатырдын
Кара-Күрең ады мында
Өлгөн төрт баатырдын аттарын
Баштап алган једип келет.
Таш шибееинг эжигине
Бежүлези ачу-корон киштейле,
Јагыс аттый бежүлези
Јал јастанып өлгүлей берет.
Ачуга үзеери ачу кожулды,
Коронго үзеери корон кожулды.
Кородош көрбөгөн албаты-јоны
Кородоп эмди мында турат.
Чаксыраш көрбөгөн эл-јоны
Чаксырай бербей канайтты.
Јыргап јаткан албаты-јоны
Јайнап ыйлаар ой келди.
Кожондошкон эл-јонго
Комыдайтан ой келди.
Кара-кула — андар кааны —
База мында кородоп ыйлайт.
Эки мүркүт ачу акшып эдет.
Эки айу огырып ыйлайт.
Эки ийт өткүн улыйт.
Ачу-корон Алтайга түжүп,
Албаты-јонын сыктада берди.
Айы-күни карыгып
Ай-карануй боло берди.
Албаты-јоны болгожын
Аайын таппай тура берди.
Экинчи түнде ай јарыды,
Учинчи түште күн чалыды.
Он кижі јылыјарда
Ойын-јыргал кайдан келзин.
Беш эрјине ат өлөрдө
Белен јыргал кайдан болзын.
Қарган Чымалы баатырым
Өрө өңдөйип мынайда айдат:
«Ак өргөөни корыйтан

Алтан баатырдын башчызы
 Ак-Бөкө баатырым,
 Айалганын аайы-бажына чыгып,
 Албаты-јонды башкар — дейт. —
 Атту-чуулу баатырларга ла
 Абакайларына олордын база
 Алтын-мөнгүнле сүрлеп чүмдеген
 Мөнгү межиктер этсин деп јакар.
 Үч баатырды ла мени мынан
 Ак өргөөгө ойто апарыгар.
 Өлгөн улусты мында јазап
 Аржан суула јунала,
 Арчынбыла аластап салыгар.
 Беш аттын сөөктөрүн база
 Бу шибееге кийдирип салыгар.
 Өргөөлөринде арткан ар-јөөжөлөрүн
 База бого кийдирип салыгар.
 Октоң өлгөн баатырларла
 Қалганчы туштажуны албаты-јон
 Бу шибееини ичинде өткүрзин.
 Қалганчы үдежү божогон соңында
 Бу шибееини бастыразын корымдап
 салыгар.
 Үргүлјиге ундылбас кереес темдекти
 Јуу-чакта болгон баатырлар
 Бойлоры билип чүмдегилезин» — дейт.
 Қарган Чымалыны ла үч баатырды
 Ак өргөөгө ойто көчүргилейт.
 Эки карган эмчини
 База олорло кожо апаргылайт.
 Қарган Чымалы эмчилерге айдат:
 «Аштап калар балдарыгар јок
 Айлы-јуртыгарга јанбагар слер.
 Салым-бычу бүткенче бисле
 Ак өргөөдө кожо јуртагар.
 Јуртыгарда арткан јөөжөгөрдү
 Эртен келген улуска
 Үлежип алыгар деп јартагар.
 Ар-јөөжө лө алтын-мөнгүн
 Ак өргөөдө толтыра јадыры.
 Аш-курсак ла алама-шикир
 Артыгынча једер слерге» — дейт.
 Мыны уккап эки карган
 Айтканыгарга алкыш болзын дежип,

Ак өргөөдө арткылап калды.
Кыймырашкан албатызы
Уч күннин туркунына
Калганчы кереес туштажуны
Карыкчалду өткүрет.
Өлгөндөрдүн сөөктөрүн корымдап,
Кереес темдек тургускылайт.
Тоолоп болбос мал сойып,
Жети күннн өткүргилейт.
Алтын-Чегедек келин каан
Кереес учурлу сөс айдат:
«Амыр жаткан бойыбыска
Жети жеек табарган.
Канча түмен баатырларым,
Кара агаштый ал-черүүм
Кайра баспай жуулажып,
Женү алганы бир кайрал.
Ат жакшызы ол жууда
Жал жастанып жыгылган.
Эр жакшызы жалтанбай
Жен жастанып жыгылган.
Кара каанла жуулажып,
Канча түмен алыптарыс
Жен жастанып жыгылды.
Аргымак жүгүрүк аттары
Жал жастанып жыгылды.
Кара агаштый ал-черүүннн
Кабортозы кырылды.
Жууда өлгөн жуучылдарысты
Ургүлжиге ундыбагар.
Чактан-чакка албаты-жон
Чөрчөк эдип чүмдеп жүрзин.
Өлгөндөрлө кожо өлбөйтөн,
Чактан артканы жыргалду.
Барды-жокты үлежип,
Бастырагар жакшы жадыгар.
Ак тегери айас турзын,
Албаты-жоныбыс амыр жатсын.
Кан-Алтайым чечектелзин,
Кин албатым байызын» — дейт.
Күндер ээчий күндер өдүп
Кунукчалдын сызы жылыят.
Жайналганда болгон албатызы
Жыргалбыла иштей берет.

Карыкчалда болгон албатызы
Каткыбыла иштей берет.
Алтын-Чегедек кааным ойто ло
Түк танышпас мал ээлеп,
Тил билишпес јон башкарып,
Амыр-энчү бу Алтайында
Сайрап-јыргап јуртай берди.

* * *

Тенгис түбинде јуртаган
Кара-каанның эмегени
Кара Нама абакай
Өткүре узак уйуктаптыр.
Ойгонып келер болгожын,
Өбөгөни эмдиге јанбаган эмтир.
Эмди көрүп јадар болзо,
Төртөн јылга уйуктап калтыр.
Төртөн јылга уйуктайтан
Кандый мындый уйку болды,
Качан да мынайып уйуктабагам дейт.
Өрө турган бойынча,
Ары-бери керилет.
Өргөозинен бу чыгып,
Өрө-төмөн баскындайт.
Канча түмен алыптары
Ол алтайда көрүнбейт.
Кал черүзи база мында јок,
Ары-бери жүгүртетен
Азыраган балазы јок эмтир.
Айландыра ајыктанып көрөт,
Аайын таппай мында турат.
Арга јокто өргөөгө кирип,
Сары балкаш шатразын
Сайлу јерге јайа салып
Белге-төлгө көрө берет.
Эмди көрөр болгожын,
Кара баатыр өбөгөни
Ак-јарыктын үстинде јуртаган
Алтын-Чегедек каан келинди
Қадыт эдип болбогон эмтир.
Ак-боро ады болгожын
Јал јастанып өлүптир.
Кара-каан бойы дезе
Јен јастанып өлүптир.

Канча түмен алыптары ла
Кыймырашкан кал-черүзи
Элес эдер немези јок
Кырылып калган бу эмтир.
Тогус башту јылан мында
Јылан-бака черүзиле кожо
База кырылган эмтир.
Кырылган черүнинг сөөктөрүн
Курт тиштенип төмөн түшпес,
Куш тиштенип өрө чыкпас эдип
Өртөп салганы көрүнөт.
Алтын-Чегедек келин каан
Тил билишпес јон башкарып,
Түк танышпас мал ээлеп,
Сайрап-јыргап јаткан эмтир.
Кара-кааннын абакайы мында
Семтек чачын јула тартып,
Огырып-сыктап отура берди.
Эп-арганы бедреп эмди
Эбиреде сананып турат.
Эмди сананып отурала,
Тошту тегистин алдында
Кызарып агар каны јок,
Кыйылып өлөр тыны јок,
Көк-боро атка минген
Эки Тош эки карындаш
Јуртап јатканын эске алынат.
Ак-јарыктын үстин омор
Тошту тегиске чөндирип ийзе,
Тил билишпес јоны да,
Түк танышпас малы да
Корон соокко кырыла берер.
Ол тушта бистин мөр болор.
Алтын-Чегедек јараш келинди
Эки Тоштын бирүзи алгай.
Алтын-Отык јиит баатыр
Менин өбөгөним болор деп,
Ижемчилү сананып ийет.
Төрт тажуур аракыны ала койып
Таш өргөозинен түрген чыгат.
Эки Тоштын јуртын көстөп
Јүре бербей бу канайтты.
Түни-түжи билдирбес
Бозомтык јерле мендеп

Барып јатпай бу канайтты.
База көрүп жүрер болзо,
Эки Тоштын бу журтына
Једип келген мында жүрет.
Таш өргөөнин бирүзине келет.
Эжик ачар јалчылар
Солун айылчы келди дежип,
Кол бадышпай эжик ачкылайт.
Тымык тегистин айылчызы
Таш өргөөгө кирип келет.
Кичинек Тоштын эмегени
Камык балыктын эдинен
Алтан жүзүн курсак эдип,
Соодоп отурган эмтир.
Эзен-амыр суражып,
Куучындажып отурганча,
Кичү Тош ойгонып келет.
Өрө турган бойынча,
Өргөө ичин ајыктап көрөт.
Кайкамчылу түш көргөм,
Солун айылчы келген турбай деп,
Карсылдада каткырып ийет.
Төр бажында чогуп салган
Јенес төжөгине отура берет.
Кара Нама абакай
Тизе јенил чөгөдөп,
Тили чечен куучындайт:
«Айлу-күндү Алтайда
Чымалы деп кааннын
Јангыс кызы Алтын-Чегедек
Адазынын ордына каан болуп
Түк танышпас мал ээлеп,
Тил билишпес јон башкарып,
Сайрап јыргап јадыры.
Кара-кула казыр ан
База онын колында.
Ак-јарыкта ла алтыгы ороондо
Онон јараш кижии јок.
Алтын-Чегедек каан эмди
Алтын-Отык баатырла
Јуртап јаткан эмтир.
Алыс јерде јуртаган
Эрлик адайдын јети кызын ла
Јети јеек күйүзин өлтүреле,

Өргөөлөрүн өртөп салган.
Менин эжим Кара-каанды ла
Тогус башту жыланды
Канча түмөн алыптарыла,
Кыймырашкан черүзиле кожо
База ол кырала, өртөп салган.
Тогус башту жыланнын эжигин
Ташла корымдап салган.
Тогус башту жыланнын эмегени
Торолоп өлгөн болор дейт.
Кургак жердеги жердин оозын
Эрлик адай чыкпас эдип
Бектеп салган эмтир дейт.
Бистин жерден Эрлик бийге өдөтөн
Өткүш жолды база тундуруп,
Өтпөс эдип бектеген деп,
Тыныш тынбай куучындайт.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отык
Өрө турган кудайынан
Өлөр салымы жок болуп
Бүдүп калган улус эмтир.
Ат өлтүрүп амтажыган,
Эр өлтүрүп эремжиген
Жеткерлү бүткөн танмалар эмтир.
Жагыскан эмди артып калдым,
Арга-корго неде болор,
Слер сананып көрзөгөр.
Алыс жерде журтаган
Слердин жолыгар ачык эмтир.
Олор жуулап келгелекте,
Удура жуулап барар керек.
Эп-аргала жуулап алзагар,
Алтын-Отык баатырды өлтүрбей
Темир кынжыла сүүретеп экелигер,
Меге өбөгөн болзын дейт.
Мыны уккан Кичү Тош айдат:
«Кара-каан сүүген эмегенди
Мен канайып сүүбейтем.
Алтын-Чегедек каан келинди
Өлтүрбей чеберлеп экелеле,
Экинчи эмеген эдерим» — деп,
Карсылдада каткырарда
Кайа өргөөзи жагыланат.
Эки тажуур корон аракызын

Кабыра тудуп ала койот,
Бир тажуурын жагыс тынып
Ичип ийбей бу канайтты.
Кара Нама кадыт, мында
Сүүнгенине бу каткырат.
Кичү Тоштын абакайы
Таш тактага курсак салат,
Кара Нама эмегенди
Изү курсакла күндүлейт.
Төртөн жылга уйуктайла,
Торолоп калган эмеген
Салган курсакты сооро тудуп жийт,
Изү курсакты үзеери-дезеери јудат.
Кичү Тош, эди-каны изип,
Сананып отурала, куучындайт:
«Кааннын јолы кату јол,
Ойын-јыргал эмес эмей.
Јагыскан јартын айтпазым,
Акамга кожо баралык» — дейт.
Кара Нама абакай
Эки тажуур аракызын
Энчес эдип ала койот.
Кичү Тош каан дезе
Јагыс тажуур аракызын алып,
Ээчижип эжиктен чыгарда,
Эмегени эчий айдат:
«Кыс учун јуулажар деп туруп,
Кызыл тынын кыйылбазын,
Кадыт блаажып барала,
Кара бажынды јылайттын» — дейт.
Кичү Тош кизирт эдет:
«Каан кижинин јолына
Кадыт кижиги киришпе» — дейт.
Кичү Тош ло Кара Нама ээчижип,
Јаан Тоштын таш өргөөзине
Јаан удабай јеткилеп келет.
Солун айылчы келген дежип,
Јетен алып јегненг тудат,
Алтан алып эжик ачат.
Јаан Тош аказы дезе
Јагы уйкудан туруптыр.
Көзи-јүзин уужанып,
Солун эмегенди ајыктап көрөт,
Эзен-амыр суражып,

Эрмек-куучын угужат.
Кара Нама шулмус кадыт
Тизе јенил чөгөдөп,
Тили чечен куучындап,
Јаан Тоштын алдына
Эки тажуур аракы тургузат.
Кандый керек болды деп,
Каан кижн сурап угат.
Кара Нама эмеген
Алтын-Чегедек каан келинди
Эрлик адай аларга умзанганын,
Јагыс көстү Кара-каан
Экинчи эмеген эдерге сананганын,
Онон улам не болгонын ончозын
Куучындайла айдат:
«Айылдаш јаткан каандардан
Јагыс слер артып калдыгар.
Слерди де ол јуулайла,
Тергелү өргөөгөрдн бузуп,
Ар-јөөжөгөрдн өртөөр болор.
Өргөөлү јуртка оны божотпой,
Озолодо јуулап не барбас» — дейт.
Јаан Тош энчес эдип
Эки тажуур аракыны
Эки колдоп ала койот.
Бир тажуурдын бөгин ачып,
Јагыс тынып ичип ийет,
Эди-каны изип келет.
Эрмек куучыны көптөй берет.
Јарлу јараш эмегенди
Јууда олјолоп алзабыс,
Экинчи эмеен эдерим дейт.
Абакайы туура көрүп айдат:
«Уч-Курбустан кудайынан
Куулгазынду болуп јайалган
Алып-кезер баатырла
Не качажарга турун?
Қадыт кижн каан деп
Не ченеп турыгар оны?
Өлбөс бойын өлөргө бө,
Барбас бойын базыларга ба?» — дейт.
Кичинек Тош мында айдат:
«Ырыс болуп јуулап алзабыс,
Ондый јараш эмегенди

Эрлик адайдан болуш суразагар
Слердинг јенү болор дейт.
Эки Тош эки карындаш
Улу тынып үшкүрип,
Отура бербей бу канайтты.
Јаан Тош үргүлөп айдат:
«Эрлик адайдын јолын ачсабыс,
Јараш јаш абакайды ол
Биске бербей бойы алар» — дейт.
Кичү Тош мында айдат:
«Эрлик адай јогынанг бис
Бойыбыстынг сүмебисле јензебис,
Үч маргаан эдерибис.
Кем үч маргаанда јенге,
Јараш каан келин онын болор» — дейт.
Јаан Тош оны јөмөп айдат:
«Бала таппас кадыттарды кайдар,
Ак-јарыктын үстинде
База јараш эмеген табылза,
Кожо экелип албас па?
Маргаанда алдырган кижини
Ол эмегенди алзын» — дейт.
«Ол айтканыгар јолду» — деп,
Кичү Тош каткырат.

Јаан Тош токтодып айдат:
«Акыр, акыр, карындажым,
Мында мендеерге јарабас.
Эбире шүүп сананарга
Төртөн күнге уйуктайла,
Белгелү түш көрөр керек.
Төртөн коноктын кийнинде
Сенинг јуртыга јуулып,
Кемнинг түжи белгелү,
Ол аайынча эдерис» — дейт.
Қара Нама эмеген мында
Јаан Тоштын абакайына чугулдап,
Қичинек Тошло кожо барат.
Таш өргөөгө јеткилеп келип,
Кандый јөп болгонын
Қичинек Тош төкпөй-чачпай
Эмегенине куучындап берип,
Үч маргаанды сананарга,
Эмегеним, меге болуш дейт.

Мыны уккан эмегени
Туура көрүп мынайда айдат:
«Жок балага кабайды
Тегин јерге не эдер?
Ийт јибеген ашка умзанар деген,
Онызы слер экүге келижет.
Слер экүни ээчий мен
Белге-төлгө тудуп көргөм.
Жараш кадыт таппазыгар,
Јол-јорыгаар тегин болор,
Торолоп, тонуп јанарыгар,
Алкы-јөөжө албазыгар,
Тегин јерге, көөркийлер,
Теке терезин уужабагар» — дейт.
Қара Нама келин чончып,
Тыртас эткен бойынча,
Эпши јанына корчойып,
Јада бербей канайтты.
Қичү Тош ачынып айдат:
«Бала таппас субай кадыт,
Өскө эмеген албазын деп,
Эр кижининг јол-јорыгына
Не киришип турун?» — дейт.
Өрө турган бойынча,
Јымжак јенес төжөгине
Јадып уйуктай бу берет.
Төртөн коноктын ордына
Төрт јылга уйуктай бертир.
Қара Нама озо ойгонып,
Эки өргөөнинг ортозына
Ўзес эдип жүгүрип туруп,
Ончозын ойгозып ийет.
Қалчайа тижип калган көстөрин
Қолдорыла ача тартып,
Қичү Тоштын өргөөзине
Јуулгылап келбей бу канайтты,
Чур-чуманак табыштанып,
Сөс блаажып керишкилейт.
Јаан Тош куучындайт:
«Қара кааннынг бектеткен
Эрлик адайдын јолын ачпас.
Тогус башту јеек јыланннн
Тогус балазын аргадап алар.
Қара Нама, сен эмди ле

Бастыра кер-балыктарыңды
Жангыс јерге јууп ал.
Бис өскө тенгистердийин экелерис.
Жангыс јерге јууп алзабыс,
Јуу-чакка оморды аткарарыбыс.
Бастыра кер-балыктар
Тымык тенгистинг үстине чыкса,
Тенгистинг суузы чайбалып,
Чайык болуп чыга берер.
Бистинг кезер баатырларыбыс
Сууга алдырткан албаты-јонды
Ак малыла, ар-јөөжөзиле кожо
Белен олјолоп экелгилеер.
Оны ээчиде түшкен корон соок
Чайыктынг үстин тонгырып ийер.
Соок түшпеген Алтайдынг үсти
Киленг тошло бүркеле берер.
Алтын-Чегедек јараш каан ла
Алтын-Отык баатыр өбөгөни
Алып-кезер баатырларыла кожо
Киленг тоштынг үстине чыккылаар.
Бу өйдө бис экү мынанг
Алып баатырларыбысла кожо
Алдынанг өрө калын тошты
Ылбырада аткылап ийерибис.
Оодылып калган тоштор
Чайбалыжып јер башка чачылза,
Чайык суула бу кожо
Баатырлары бөлинип чачылар.
Кыш көрбөгөн алыптары
Кышкы соокко кырылгылаар.
Алтын-Чегедектинг ле Алтын-Отыктынг
Арга-күчи чыга берзе,
Экилезин тирүге тудуп экелерибис.
Јараш эмегендер учураза,
База кожо экелерибис.
Јараш сүрлү эмегендер
Бис экүнинг болзын.
Јиит баатыр Алтын-Отык
Қара Наманын болгой» — дейт.
Бу эп-сүме јараар дежип,
Өрө туруп каткырыжып,
Қолы-будын тажынгылап,
Бой-бойлорын кучактаныжат.

Таш өргөөдөн чыккылап,
Эки Тош эмди мында
Эки адын ээртегилеп ийет.
Қара Нама шулмус эмеген
Қер-балыктарын јуурга,
Куукас эдип уча берет.
Озо барган бойынча,
Тогус башту јеек јыланның
Өргөөзининг эжигин бектеген
Қорым таштарды кодорып болбой,
Эки Тоштын јуртын көстөп
Ыргас эдип учуп ийет.
Эки Тош атангалакта
Эңчес эдип једип келген,
Қорым таштарды мен
Қыймыктадып болбодым дейт.

Бис көдүрип болбос таштар
Анда кайдан келген дежип,
Эки Тош Қара Намала кожо
Јеек јыланның өргөөзин көстөп,
Эзин-кейдий учкулай берет.
Анча-мынча болбой јүрүп,
Јеек јыландардың өргөөзине
Јеткилеп келбей канайтты.
Қайа таштын эжигине чоккон
Қорым јаан таштарды
Қодоро тартып болбой турдылар.
Учүлеп те көдүргенде,
Көстөри уштыла бергедий болот.
Алакандарыла эптеп туткулап,
Албан-күчиле чиректегилеп,
Онтоп-калактап та тургулаза,
Эш ле неме бу болбойт.
Бели-буттары сысташкылап,
Чөкөп калган отургылайт...
Учү сананып отурар болзо,
Уделикке деген ижи
Уч јылга једе бертир.
Кичү Тош айда салат:
«Эмегенимнинг айткан сөзи
Келишкени бу болбой.
Бүдүрип болбос бу ишти
Токтодып салза кайдар, ака,» — дейт.

Жаан Тош каруузына айдат:
«Кадыттардын алдына
Уйатка түжүп шооттырганча,
Алтын-Чегедек жараш кааннын ла
Алтын-Отыктын колынан өлөйин»—дейт.
Жараш деген сөсти угала,
Кичү Тоштын жүреги көкип,
Өлөрине де бу килебей,
Өрө туруп көөрөй берет.
Эмегендериске айтпаак дежив,
Эки карындаш жөптөжөт.
Тенистердин кер-балыктарын
Жаныс Тымык тениске жуурга бу
Тенистердин үч шулмузы эмди
Үч башка элес эдип,
Шунгуй бербей канайтты.

* * *

Жараш чанкыр бу Алтайда
Түк танышпас мал ээлеп,
Тил билишпес јон башкарып,
Алтын-Чегедек каан келин
Сайрап-јыргап јуртай бертир.
Кару эжи Алтын-Отык баатыр
Канча түмен алыптарын башкарып,
Одорлуга ак малын айдап,
Одын-суулуга јонын баштап,
Алтайында амыр-энчү
Андап-куштап жүретен эмтир.
Ада-энези карып калган
Эки эмчи каргандарла кожо
Амыр-энчү јуртагылап јадат.
Ак малы болгожын, өзүп,
Алтай үстин бүркеп салган,
Албаты-јоны көптөп өзүп,
Алтай түбин өдө берген,
Байып, јыргап јаткан эмтир.
Бир күн Алтын-Отык
Андап-куштап баратам деп,
Алтын-Чегедекле эзендежив,
Эне Алтайымды эбирип,
Эки јылдан јанарым дейле,
Атана бербей бу канайтты.

Анча-мынча болбой жүрүп
Ак тайгага једип келет.
Арысканду тайгада андап,
Алу аннын јаражын талдап,
Сыгыннын болзо семизин талдап,
Адып жүрбей бу канайтты.

* * *

Алган эжи андап барарда,
Алтын-Чегедек каан келин
Барлу боло бербей канайтты.
Айы-күни једе берерде,
Кыс бала таппай кайтты.
Ада-энези ле эмчи каргандар
Балалу кызын кичеегилеп,
Алды-кийнинче жүгүрижет.
Каан келин балалу болды дежип,
Албаты-јоны јуулып келген
Ойын-јыргалла уткып турат.
Онойтканынын кийнинде
Ай бажы өткөлөктө
Бир күн энир түнде
Эки ийди улып үрет,
Эки мүркүди акшып эдет,
Эки күүлези түймежип базат,
Балазы болзо чанырып ыйлайт.
Јайгы таң таңдакталып адат,
Алтын-Чегедек каан келин
Ак өргөөдөн чыгып келип
Албаты-јонын ајыктап көрөт.
Эл-јоннын уйлары мөөрөжөт,
Ийттери олордын улыжат,
Бала-барказы чаңырыжат.
Улузы керижип турар боло бертир.
Айланайын Алтын-Чегедек кааным
Эмчи-томчы каргандардан сурайт:
«Бу не атазы боло берди?
Өлөтөнистин ыязы ба бу,
Өзөтөнистин ырызы ба бу?» — дейт.
Эки карган мында айдыжат:
«Ачынбагар биске, кааныбыс,
Улу сөстө уйат јок,
Јаан сөстө јажыт јок.

Карган Чымалы кааныбыстын
Уўле-чагы јеткен учун
Ийттери улыжып ўре берди,
Јаш балдары чынғырыжат,
Эли-јоны тўймежип керижет.
Бу ончозы калганчы чактын
Јууктап келгениниг темдеги—дейле,
Экилези кўстўрининг јажын тўгўт.
Мыны уккан Алтын-Чегедек
Алтын кайырчагын ача тартып,
Ай судурын ала койот,
Айдын-кўннинг алдына
Ача тудуп кычыра берет.
Эмди кўрўп отурар болзо,
Кара-кааннынг абакайы
Кара Нама эмеген
Тўртўн јылга уйуктайла,
Кара-каан ўбўгўни учун
Ўч аларга сананыптыр.
Тошту тенистин алдында јуртаган
Эки Тош каанга барып,
Олорды јуулажарына тектериптир.
Эки Тош оны угала сўўнип,
Карган Чымалыны јок эдер,
Алтын-Чегедек келин каанды
Эки Тоштын бирўзи
Эмеген эдип алар деп,
Алтын-Отык јиит баатырды
Кара Нама абакайга
Ўбўгўн эдип берер дежип,
Јўптўшкилеп алган эмтир.
Ак-јарыктын ўстиндеги албатыны
Карамы јоктонг кырып салар,
Арткан-калганын олјолоп,
Алтыгы ороонго апарар деп,
Эрмек-јўп бўткен эмтир.

Онон ары не болотоны
Алтын судурда бичилбейтир.
Мыны кўргўн Алтын-Чегедек
Ачынбас бойы ачына берет.
Эмеш сананып отурганча,
Эки мўркўт ле эки кўўле
Санаазына кирип келет.

Эки күүлени сыймап, айдат:
«Алтайыбыска чак түшти,
Калганчы катап јолыгарга
Јер киндиги энем
Кыйышпай ла келзин» — дегер.
Ай судурдан кычырганын
Ончозын јартап айдала,
Төкпөй-чачпай ончозын
Јер киндиги энемге айдыгар дейт.
«Јаан улус бис килинчектү,
Јаш балада килинчек бар ба?
Кандый бала табылды,
Јаман чакта чыкты бу?
Алыс јердин шулмузы ба?
Уч-Курбустан кудайдан
Јайалталу бүткен агару ба?
Ондоп болбой турубыс» — деп айдыгар.
Онойып јартап јакарала,
Эки кудайкужын
Удежип ийбей бу канайтты.
Алтын-Чегедек каан келин
Эки мүркүдин алдыртып айдат:
«Ай канатту мүркүттерим,
Ак тайганы ла Күренг тайганы
Эбиреде түрген учуп кайыгар,
Алтын-Отыкты бедреп табыгар.
Абакайын кыс бала тапкан.
Алыс јердин шулмузы ба,
Алтай-кудайыбыстын быйаны ба,
Аайлап-ондоп болбой отуры,
Капшай-түрген келзин деп
Тапкан бойынча айдыгар» — дейле,
Эки мүркүдин үдежет.
Эки мүркүт болгожын
Аткан октый уча берет.
Ак тайганы айлангылап,
Анча-мынча болбой жүрүп
Күренг тайгага јеткилеп барат.
Эмди көрүп жүрер болзо,
Алтын-Отык баатырым
Алулардын терелерин
Алын кашка бөктөргөн,
Ангардын эдин болгожын,
Кийин кашка теркилеген,

Күрен тайганын колтыгында
Жортуп жүрбей канайтты.
Эки мүркүт шунуп түжет,
Алтын-Отык кезердин
Эки ийinine отурат.
Мыны көргөн Алтын-Отык
Чочыбас бойы чочый берет,
Коркыбас бойы коркып сурайт:
«Албатыма болгожын
От калабы түшти бе?
Ак малыма болгожын
Суу калабы түшти бе?
Жажырбай түрген айдыгар» — дейт.
Эки мүркүт төкпөй-чачпай
Не керектү келгендерин
Жартап айдып бу бергилейт.
Мыны уккан Алтын-Отык
Аттын оозын бура тартат,
Алтайын көстөп јелип ийет.
Анча-мынча болбой жүрүп
Алтан өзөк белтирине,
Кин тергелү журтына
Једип келбей канайтты.
Албаты-јоны эмди мында
Улу бийибис келди дежип,
Удура уткып келгилейт.
Алтын-Отык баатырым
Андар эдин түжүрип,
Албаты-јонына үлеп берет.
Бир бөлүгин арчымагына сугуп,
Јаныс кызым јилик јизин,
Айылдагы улус амказын дейт.
Алтын-Отык баатырым
Эли-јоныла эзендежип,
Адына минген бойынча,
Ары болуп уча берет.
Турган изи артып калат,
Барган изи көрүнбейт.
Алтын-Отык баатыр
Ак өргөөлү журтына
Једип келбей канайтты.
Тебеелү малы болгожын
Тескери тартынып шоқырыжат,

Соок тумчукту ийнектери
Огырыжып бустажат.
Ийттери болзо улыгылап үрет.
Бала-барка чыгырыжып ыйлажат.
Албаты-јоны керижип,
Түймеже берген эмтир.
Чак келген эмтир деп сананып...
Ат чакызына јортуп келет.
Ат алатан алыптары
Ат чылбырынан туткулайт.
Јен тудатан алыптары
Јенинен тудуп түжүргилейт.
Алтын-Чегедек каан абакайы
Јаш балазын кучактанган
Удура уткып базып келет.
Эмегенин ле балазын
Эки колыла кучактай алып,
Экилезин окшоп ийет.
Јаш балазын кучактанып,
Эрмек айдып болбой турат.
Кайын адазы ла кайын энези,
Эмчи-томчы эки карган
Көстөринин јажын арлап,
Эзендежип мында тургулайт.
Кыймырашкан албаты-јоны
Јуулып келбей канайтты.
Аттар тыныжы куу туман,
Албаты јүзи кызыл өрт.
Алтын-Чегедек каан айдат:
«Эркетендү калык-јоным,
Кунугып-сыктап турбагар,
Бура болгон јалдуларды
Бүткей базып сойыгар.
Булут болгон казылуларды
Будынан јыгып сойыгар.
Тайгага тундеп эт кайнадыгар,
Талай кептү арајан темдеп,
Ойын-јыргал баштагар» — дейт.
Кыймырашкан калык-јоны
Мал семизин талдап сойот.
Алтан јүзүн аш-курсак белетеп,
Ойын-јыргалды баштап ийет.

Алтын-Отык баатыр ла

Алтын-Чегедек јараш каан
Кунуккандарын билдиртпеске
Калык-јонло мында кожо
Јыргагылап јүрбей бу канайтты.
Ойын-јыргал бу ойинде
Эки күүлези ээчижип,
Јеткилеп келбей канайтты.
Алтын-Чегедек каан келин
Эки күүлезин эркеледет.
Кудайкуштары айдыжат:
«Јер киндиги энебис сени
Эмчегинин сүдинен эмди
Эки болчок курут ла
Эки болчок быштак этсин,
Эки борбый сүт саайла,
Ачитпай чеберлезин деген.
Бойы удабас келер» — дежип,
Элчиге јүрген куштары айдыжат.
Алтын-Чегедек энезиле экү
Ак өргөөгө киргилейт.
Эки эмчегин саап ийет,
Эки борбый толо берди.
Аркытка уруп чеген эдет,
Алты конуп азала,
Курут эдип кургадат.
Эки күнди өткүрбей
Эки быштак эдип ийет.
Эки борбый сүт саайла,
Соок сууга тургузат.

База көрүп турар болзо,
Јеерен теке адына минген
Јер киндиги энези
Једип келбей канайтты.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отык
Қыймырашкан албатызыла кожо
Јер киндиги энезине
Јерге јаба бажыргылайт.
Јер киндиги энези айдат:
«Қыймырашкан албатым,
Өлүм-јеткерден коркыбай
Ойноп-јыргап јатканаар јакшы.
Јер алдынын јелбистери
Чымалы баатырды олјолоп болбос.

Уч-Курбустан кудайынан ол
Өлөр салымы јок болуп
Јайалталу бүдүп калган.
Алыс јердин јелбистери
Эри јок эмеген аларга,
Эмегени јок өбөгөн өгөөндөнөргө
Иженип алган бу эмтир.
Кудайымнын јакарузыла слерди мен
Чымалы эдип кубултып саларым.
Чымалы деген тындулар
Чактын чакка јоголбос.
Канча түмен баатырлар
Капшай-түрген јуулыгар» — дейт.
Канча түмен алыптары
Ончозы мында јуулып келет.
Јер киндиги энези айдат:
«Јетен түмен баатырларым,
Јер башка барыгар эмди.
Јер-алтайды ончозын эбирип,
Тайгалардын кобы-јиктеринде,
Ак чөлдөрдиг учы-түбинде,
Талай-тегистердин јараттарында
Јуртап јаткан албаты-јонды
Ар-јөөжөзин коштоп алып,
Ак малын айдаганча,
Тайга-тууларга чыккылазын,
Арка јерлерге јуулыжып,
Менин келеримди сакызын дегер.
Бу керекти шакпырт јогынан
Түрген бүдүригер, баатырларым,» — дейт.
Мыны уккан алыптары
Албаты-јонды ла ак быйанды јуурга
Алтай үстин айланып,
Јердин үстин эбирип,
Јүргүлей бербей канайтты.

Јер киндиги энези айдат:
«Санааркабагар, албаты-јоным,
Салым-бычу бар эмей.
Чымалы эдип кубултсам,
Ар-јөөжөгөрдиг ле ак малыгарды
База кожо кубултарым.
Айлу-күндү Алтайда
Өмө-јөмө кожо иштеп,

Мал-ажыгарды азырап,
Ар-јөөжөгөрдү көптөдип,
Байып-жыргап жадарыгар.
Озо, озо, жебрен чактарда
Чымалы-каанның кин калыгы
Чымалы болуп кубулган деп,
Албаты слерди чөрчөктө чүмдеер.
Жалкуурып жадарын билбейтен
Иштенкей албаты болгон дежип,
Келер чактардын албатылары
Слерден быян сурагылаар» — дейт.

• • • • •
Жер киндиги энези
Базып келген бойынча,
Алтын-Чегедек каанды ла
Алтын-Отык баатырды
Экилезин кучактай алып,
Элип-селип окшоп ийет.
Жаш баланы колго алып,
Эбире турган улуска айдат:
«Келер чактын албатызынын
Кааны болотон кыс бу,
Ады онын Солоңы болзын — дейт. —
Кемине жетире мен чыдадарым.
Келер өйдө албатынын кааны
Слердин адыгарды ададар.
Эки мүркүт ле эки күүле оны
Менин өргөөмө апарзын» — дейле,
Жер киндиги энези жаш баланы
Бойы ороп-чуулап ийет.
Жаанынын жазап көктөгөн
Жараш торко кабайына
Эптеп жазап салып ийет.
Энезинин белетеп салган
Эки курудын ла эки быштагын,
Эки борбыйдагы эмчек сүдин
Баланын кабайына кожо салат.
Эне-адазы, жааны ла таадазы
Жаш баланы үдешкилеп,
Калганчы катап окшогылап,
Арткылап калбай канайтты.
Эки мүркүт көдүрилип,
Араайынан уча берди.

Кара Нама абакай ла
 Эки Тош карындаштар
 Қанча түмен кер балыктарды
 Тымык тенгиске жууыла,
 Тенгис үстине чыгаргылаптыр.
 Кер балыктар ончозы
 Тенгис үстине эжинерде
 Тымык тенгис кайнай берет.
 Тенгис суузы чайбалыжып
 Жарадынан ажынып, толкуланып,
 Кара жердин үстине
 Чайык болуп ага берди.
 Чак-түбекти бу баштаган
 Эзин-куйун үч желбис
 Эки Тошты тергелү журтына
 Жеткилеп келбей канайтты.
 Қалын тошты оодорго,
 Ок-саадагын ала койып,
 Күркүреде үзүги жок
 Аткылай бербей бу канайтты.
 Тошту тенгистин бу алды
 Торгылып жадар жанду болды.
 Таш өргөөлөри чыдашпай
 Жемирилип бу турат.
 Қалжу бүткен желбистердин
 Эки эмегени чангырыжып,
 Обөгөндөрин түкүрип айткылайт:
 «Жөөбөгөн жөөжө жуулап аларга
 Тергелү журтыгарды жемирдигер.
 Албас кадытка умзанган
 Аамай-тенек шулмустар» — дежет.
 Эки Тош токтой түжет,
 Амырап эмеш отурала,
 Таш өргөөлөрин көргүлейт.
 Таш өргөөлөри жемирилип,
 Камык жөөжөлөри оодылыптыр.
 Қалактажып бу мында
 Арбыш-кериш баштагылайт,
 Аtpактажып согушкылайт.
 Эки Тоштын эмегендери
 Кара Нама абакайды айткылайт:
 «Опту-жиптү эрзек кадыт,

Јуртыбыска не келдинг.
Алтын-Отык керек болзо,
Бойың сөстөп не барбадың?
Алтын-Отык кезердинг эмди
Көлөткөзин де көрбөзинг.
Эр керексип турган болзон
Эки карындашла не јуртабадың,
Јуу-чакты не баштадың?
Эмди мынанг тайыл» — дежет.
Кара Нама каргышту эмеген
Ары куукас, бери куукас
Јер үстине чыгарга
Токтодынып бу болбой
Эзин-кейле уча берет.
Эки Тош калактажып,
Өргөөлөрин јазагылай берет.
Јаан Тош энчикпей айдат:
«Јуу-чактың ортозында бу
Өргөө жазап не соодоор.
База катап аткылайла,
Тенис үстине чыгактар.
Чымалы-каанның јеезелү јурты
Јемирилип калган болбой.
Ак малы ла албаты-јоны кырылгалакта
Қапшай-түрген барала,
Кер балыктарга оларды коштоп,
Алыс јерге түжүрелик» — дейт.
Ишти-тошты токтодып олар
Қанча түмен алыптарыла кожо
Қалың тошты аткылай берет.
Темир согоондоры божой берерде,
Тенис үстине чыгарга,
Қанча түмен алыптарын ээчидип,
Атангылап ийбей бу канайтты.

* * *

Ойын-јыргал ортозында
Андар кааны Қара-кула
Једип келбей канайтты.
Јаандарла эзендежип,
Эзен-амырын суражат.
Алтын-Чегедекле эзендежип айдат:
«Ак малыныңнның түймешкени,
Албаты-јоныныңның ыйлашканы

Тайга-ташка жаңыланарда,
 Чыдажып болбой бу келдим.
 Нени сестинг, нени билдин?
 Бу не ыргал болды?» — дейт.
 Алтын-Чегедек каан айдат:
 «Тенгис алдынын Кара-каанын
 Жууда бис женгенибис учун
 Кара-кааннын абакайы,
 Кара Нама калжу эмеген,
 Бистен оч аларга умзанып,
 Эки Тошты тектерип алган
 Олжолоорго бисти келип јат.
 Канайып мен јастыргам деер.
 Кара-каанла жуулажар тушта
 Кара Нама абакайын онын
 Оныла кожо јоголтор керек болгон,
 Мындый түбек болбос эди» — дейт.
 «Менин де санаама кирбеген» — деп,
 Кара-кула казыр ан
 Азу тиштерин кыјырадат.
 Алтын-Чегедек келин каан
 Кунукчылду куучындайт:
 «Чайык болор ойди сакып,
 Сандыражып турганыбыс бу» — дейт.
 Јер киндиги энези
 Ак өргөөдөн чыгып келет.
 Андар кааны Кара-кула
 Отура түжүп бажырып айдат:
 «Чайык чыгатын болгожын
 Бистинг эп-арга неде болор?» — дейт.
 Јер киндиги энези мында
 Кара-куланы көрүп айдат:
 «Тырмакту андарды баштап
 Бийик тайгаларга чыгар.
 Каскак јерден ичегендер казып,
 Олордо јажынып аргаданзындар.
 Туйгакту андар түрген
 Менин өргөөмө баргылазын.
 Ой өткүрбей, түрген бар» — дейт.
 Кара-кула ары болот,
 Элес эдип жүре берет.
 Турган изи артып калды,
 Барган изи јок болды.
 Јер киндиги энези айдат:

«Кыймырашкан кин калыгым,
Мени ээчий келигер.
Jaан тайганын агаш-ташту
Арка јанына эмди чыгып,
Айландыра ајыктап көрөлик» — дейт.
Јер киндиги энези,
Чымалы баатыр абакайыла
Алтын-Чегедек өбөгөниле,
Эмчи-томчы эки карган
Көк-јажыл койу агашту
Ыйык болгон јаан тайгага
Чыккылап келбей канайтты.
Јер киндиги энези
Чымалы баатырга айдат:
«Сен кыймырашкан кин албатынын
Қааны болгон эдинг.
Эмди сен үргүлјиге
Чымалы деп кин албатынын
Қааны болуп, байлу эрјине тудуп,
Байып-јыргап јадарын.
Эки эмчинг кожо болзын» — дейле,
Алтын сүрлү когыс алып берет:
«Ат когыс болзын — дейт. —
Мыны өлтүрбей кичееп јүр.
Байып-сайрап јуртайтан
Эрјинен сенин бу болор—дейт. —
Эмди бар» — деп эзендежет.
Эне-адазы эки балазыла эзендежип,
Айаң болгон мөңкүден
Јажыл бүрлү агаштарды көстөп
Қазаладып жүргүлей берет.
Анча-мынча ой өдөрдө,
Јер киндиги энези
Алтын сүрлү јүстүгиле
Ары-бери канча катап
Серпип јанып ийерде,
Чедирген оттор чөйилип,
Агаш таштардын ортозына
Отыктын одындый урулат.
Анча-мынча болбоды,
Кыймыраган албаты ла мал
Көрүнбей калбай бу канайтты.
Агаштардын ортозында эмди
Чымалылар кыймыража бу берет.

Кайыш курлу кара албаты
Кара чымалы болуп калды.
Кыймырашкан чымалылар
Айлы-јуртын чыныктап тудуп,
Амыры јогынанг иштенгилейт.
Арткан үчү аттарына мингилеп,
Айан болгон мөнгүге чыгат.
Алтайдын үстин айландыра,
Јердин үстин эбиреде көрүп,
Ајыктап-ширтеп мында тургулайт.
База көрүп турар болзо,
Тымык тенистинг суузы чайбалып,
Тенери өрө чачылат,
Тенистинг толкузы анданып
Түс јаланга јайылат.
Бојотынынг талай суузы
Кобы-јиктерге једип келет.
Кајатынынг талай суузы
Кара јерге јайылат.
Тойбодымнынг суузы кайра агып,
Түс јерлерди бүркеп ийет.
Чайык мында баштала берет.
Куу туман кайнап
Тенериге чыгып јуулат.
Тенерининг булуды булгалып,
Јерге түжүп јайылат.
Онон ары ајыктап турза,
Күзүрт эмес күзүрт болды,
Јердин үсти силкинет.
Тошту тенистинг үстинен
Кызыл јалбыш чөйилип,
Тенери өрө чыгып турат.
Јаан тоштор чачылып,
Јерге ойто түшкенде,
Јаан кырлар оодылып,
Јалан болуп јада берет.
Айдын-күннинг јаркыны
Бөктөлө бербей канайтты.
Јашкан кары јаап келди,
Шуурган-куйуны шуура берди.
Јер киндиги энези айдат:
«Эки Тоштын ийде-күчин
Эмди көрүп алдыгар ба?
Алтын-Чегедек балам,

Кара-каанның эмегенин сен
Катай јоголтып салган болзон,
Мындый түбекти көрбөс эдинг,
Буруун учун слер экүни
Алтын-мөңүн жүзүн өңдү
Жараш куштар эдип кубултайын.
Алтай үстин айланып учуп,
Албаты-јонды арттырбай
Чымалы эдип кубултараар» — дейле,
Кол тудужып эзендежип,
Экилезин окшоп ийет.
Экү коштой турыгар дейт.
Эмеген-өбөгөн ат үстинен
Кучактаныжып окшожоло,
Коштой јортуп тура бердилер.
Јер киндиги энези
Алтын сүрлү жүстүгин
Ары-бери жаңый согот,
Чедирген от чөйилип чыгат.
Алтын-Чегедек ле Алтын-Отык
Айдып болбос жараш бүдүмдү
Ады бойыла бу катай
Алтын-тоңыс куштар болуп
Кубулгылай бербей бу канайтты.
Јер киндиги энези айдат:
«Эмди эрјине ат ээртебезигер,
Эки куркуныгар ат болор» — дейт.
Эки алтын жүстүк алат,
Экилезинин тамаштарына
Эптеп јазап буулап берет.
Алтай өткөн албаты-јонды
Чымалы эдип кубултыгар.
Бу ишти бүдүрип ийзегер,
Меге барып айылдагар дейт.
Ак кайага једип барзагар,
Алтын жүстүкти жагып ийзегер,
Кайа бойы ачыла берер дейт.
Айдар сөзин айдып береле,
Јер киндиги энези эмди
Јана бербей бу канайтты.
Алтын-тоңыс эки куш
Алтайдын үстин алты айланып,
Јердин үстин јети айланып,
Чайыктын суузы чайкалып

Бийик тууларга чыккалакта
Алтай өткөн кин албатызын
Чымалы эдип кубултып ийет.
Кайыш курлу кара албатызы
Кара чымалы боло берет.
Ак чырайлу албатызы
Сары чымалы боло берди.
Ай канатту эки куш
Бийик сүмерди талдап чыгат.
Алтайдын үстин айландыра ајыктап,
Жердин үстин эбиреде карап,
Экү мында көргүлөп отурат.
Эмди көрүп турар болзо,
Эки Тош баатыр мында,
Кара Нама база кожо
Канча түмен баатырларлу
Тымык тегистин жарадынан
Кыймыражып чыккылайт.
Чайык суунун үстиле
Тоштон тошко калыткылап,
Алтай үстин алты айланып,
Ак өргөөни таппай жүргүлөйт.
Ачу-корон соок түжүп,
Чайыктын үсти тошло бүркелет.
Тегис алдынын шулмустары
Тынду неме тапкылабайт,
Тынышту кижиге туштагылабайт.
Өзөк-буурларына соок өдүп,
Сиркирежип калтырап жүргүлөйт.
Жаан чайык болор тушта
Ончозы чөнгүп өлүптир дежип,
Ойто кайра бурылгылайт.
Эрмек-сөстөрине киришпей,
Кејирлери кырландажып керижип,
Жангылай бербей бу канайтты.
Алтын-тоңыс эки куш
Алтай үстин ајыктап,
Айландыра учуп келгилөйт.
Корон соокко чыдашпай
Жер киндиги энезинин
Жерин көстөп учкулап ийет.
Көс једерден көрүп жүрзе,
Көк түдүскекти өткүре

Төрт сүмердин баштары
Jарт көрүнүп бу келет.
Анча-мынча болбой жүрүп
Ак кайага жеткилеп келип,
Алтын жүстүккө жыжа тарткылайт.
Жылым кайанын эжиги
Күзүрөп-шыгырап ачыла берет.
Алтын-тоңыс эки куш
Ак кайанын ичине кирип,
Эбире аяктап көрөр болзо,
Көбүк кар мында жок
Көк-чанкыр Алтай эмтир.
Эдил куштары эдип турат,
Jаш агаштары жарыжат.
Алтан жүзүн чечектери
Ары-бери жайканыжат.
Арташ жерде андар жүрөт,
Ак жаланда мал отойт,
Кобы жерде койлор жүрөт,
Кырлан жерде эчкилер турат.
Жер киндиги энезинин
Алтын-мөңүн өргөөзине
Жеткилеп келген кийинде
Мөңүн эжик ачыла берет.
Jаш баланы кучактанган
Жер киндиги энези
Эжигин кайра ачып,
Алтын-тоңыс эки кушты
Өргөөгө киригер деп кычырат.
Кирип келер болгожын
Өргөөнүн кееркемели кайкадат.
Жер киндиги энези
Балтыр-кежик жаш балага
Болчок курут береле,
Jараш кебиске отургузат.
Эки кудай куштары
Эгмек баланы эбире жүгүрүп,
Ойнодып-соододып жүргүлөйт.
Алтын-тоңыс эки куш
Алтай үстүндө көргөн-укканын
Төкпөй-чачпай куучындагылайт.
Жер киндиги энези айдат:
«Ай-күн айаза берзе,

Уч-Курбустан кудайыма једип,
 Болуш-быян сурайтам» — дейт.
 Эки күрен айу мында
 Јаш баланы азыразын,
 Эки күүле ойнотсын оны.
 Слер экү киришпегер дейт.
 Јер киндиги энези
 Јеерен теке адын минип,
 Атана бербей бу канайтты.
 Андар-куштар өргөөдө
 Бала алып соодогылайт.
 Алтын-тогыс эки куш
 Бу Алтайды эбирип
 Учуп жүрер јанду болды.
 Алты ай өдө берерде,
 Јер киндиги энези
 Јанып келбей канайтты.
 Өргөөгө кирген бойынча,
 Јаш баланы колго алып,
 Эркеледип оны соододот.
 Аскан казан кайнай берерде,
 Көргөн-укканын куучындайт:
 «Уч-Курбустан кудайым
 Алкыш-быянын берип,
 Болужын биске јетирди» — дейт.
 Изү отту јалкындарды
 Тошту тенгис алдындагы
 Эки Тошко көп түжүрген.
 Кара-кааннын јуртына
 База јалкындар түжүрген.
 Тенгис алдынын јелбистеринин
 Тергелү јурттарын болгожын
 Тенгеринин оды өртөп салган.
 Чайыктын суузы түүлген јерлерге
 База јалкын түжүргенибис.
 Тош алдындагы чайык суу
 Јер алдына ага берер.
 Јер алдынан адылып чыккан
 Изү сууга тош кайылар.
 Тенгериден түшкен изү јаашка
 Қалганчы тош кайылып агар.
 Уч јылдан јер үстинде
 Тынар-тынду бастыра немелер
 Курсактанып жүрер аргалу болор дейт.

Онойып олар јатканча,
Јыл бажы эбирип келди.
Јер киндиги энези, айдат:
«Эркиндү бүткен эки мүркүт
Алтын-тоңыс эки кушла кожо
Алтай үстин айланып
Аайы-дөйин көригер» — дейт.
Ай канатту төрт куш
Ак кайадан чыккылайт,
Алтай-Кангайдын үстин
Јыл ажыра эбиргилейт.
Јалкын түшкен јерлерден
Јер карарып көрүнөт.
Јер алдынан тебип чыккан
Изү буулу суулары
Тенери түбине чөйлип чыгат.
Изү сууга тоштор кайылып,
Кобы-јиктерди төмөн агат.
Кайучы болгон төрт куш
Онойып кайып жүргенче,
Үч јыл өдө бертир.
Арысканду тайгаларды ла
Күзүрүмдү аркаларды
Јоктоп учуп көргүлейт.
Сары-кара чымалылар
Тынданып калган иштенгилейт.
Кара тайганын эдегинде,
Кара талай кайылып калган
Ары-бери анданып јадат.
Күнөт јерлер јажарып,
Өлөң өскөни көрүнөт.
Кара талайдын јаказында
Анча-мынча ас улус
Кайыкту кеме јазап алган
Балыктап жүрген бу эмтир.
Јер үстин эбирген куштар
Јер киндиги энезинин
Јери-јуртын көстөп учат.
Анча-мынча болбой туруп
Төрт сүмерлү тайгага
Јеткилеп келбей бу канайтты.
Јер-Алтайды эбирип жүргенче,
Төрт јыл өдө бертир.

Жер киндиги энези мында
Олорды уткып удура келет.
Балтыр-кежик јаш кызы
Јаанап-јаранып чыдап калган
Энезин ээчип кожо келет.
Төрт куш үн алыжып,
Төрт жылга көргөн-укканын
Төкпөй-чачпай куучындагылайт.
Кара тайга эдегинде
Кара талай јаказындагы улус
Анду-кушту јер бедреп,
Көчүп жүрген улус болор дейт.
Атту-чуулу анчылардан кем-кемизи
Анда јаан куйларга кирип,
Тирү арткан болбой дейт.
Ончогор эмди амырап
Төрт жылга уйуктагар.
Бежинчи жылда ол улуска
Ончобыс айылдап барарыбыс дейт.
Андар-куштар јуулыжып,
Бай теректин төзине
Јадып амырап уйуктай берет.

Алтын-тоңыс эки кушты
Жер киндиги энези
Јүк арайдан ойгозыптыр.
Төрт жылдын ордына олор
Алты жылга уйуктаган эмтир.
Эки күн өткөн соңында
Айылдап барарга белетенгилейт.
Он јаштан ажа берген
Солоны деген јараш кыс
Энезинен јараш кеен чырайлу,
Баатыр болуп бүткен бала эмтир.
Алты айры шанкызы онын
Ач белине једип калтыр.
Торко-мандык кеп-кийими
Айдары јок јараш эмтир.
Жер киндиги энези эмди
Койу агаш аразынан
Алтын чүмдү ээр ээртеген
Ак-боро ат экелет.
Аскын-көчкин албаты-јонго деп

Алтан жүзүн аш-курсакты
Эки арчымакка толтыра сугат.
Кийим-тудумы тутак болбозын деп
Эки түрбек көбөң лө торко алат.
Эки малды сойоло,
Эки айу апарзын дейт.
Эки тирү койды ла эки эчкини
Мүркүттерге ле алтын-тонгыс куштарга,
Төрт тажуур кымысты экиден
Эки ийтке арта салат.
Эки арчымак аш-курсакты,
Төжөк-жастыкты ла жууркандарды
Эки атка коштоп ийет.
Алтын-мөңүн аяк-казанды
Эки атка база бөктөрөт.
«Солонгы кызымнын энчизи бу» — деп,
Жер киндиги энези айдат.
«Мен эмди энчи алып,
Көчүп брааткам ба?» — деп,
Кызы энезинен сурайт.
«Ада-энегинин ордына
Ас та болзо албаты-жоннын
Кааны болуп башкарарын.
Чымалы тааданнын ат-нерезин
Агару эржинедий алып жүр.
Чымалы кааннын жеени дежип,
Албаты-жонун сени сүүр.
Эрдин журты ээн артпас,
Эли-жонун көптөп өзөр.
Байып сайрап жадарын» — деп,
Жер киндиги энези жартайт.
Мыны уккан эне-адазы
Ичинде сүүнип тургулайт.
Энелү-кысту аттарына минет,
Ангы-кужын ээчидип алып,
Жылым кайа ташка келет.
Ак кайадан омор чыгарда
Удура түш боло бертир.
Күннин чогы изү тийет,
Алтай үсти сергий бертир.
Қара тайганы көстөп омор
Қазаладып ийбей бу канайтты.
База ла көрүп жүрер болзо,
Қара тайганын эдегинде,

Кара талайдын јаказында
Балыкчылардын журтына
Јеткилеп келген жүргүлейт.
Мыны көргөн албаты-јон
Тынын алып качкылайт.
Ас-мас албаты-јон
Ийттү-кушту баатырлардан
Қачар аргазы јок болордо,
Јаңыс јерге јуулып келет.
Баштап жүрген башчызы айдат:
«Өлтүрерге бисти келдигер бе,
Өскүрерге келдигер бе?» — дейт.
«Аскын-тоскынла јуулашпайтаныс,
Аштап жүрген улус табылза,
Азыраарга жүрген эдибис,
Тонуп жүрген улус болзо,
Қийиндирерге келген эдибис.
Қандый каанның албатызы слер?» — дейт.
Јон башкараачы карган айдат:
«Чалдар јорго атка минген
Чымалы каанның јоны эдибис.
Адым мениң болгожын
Ак-боро атка минген
Анчы деп баатыр эдим.
Андап-куштап жүретем.
Одорлуга мал айдап,
Одын-суулуга јон баштап
Бу алтайга келгенибис.
Андап-куштап жүргенчем
Бу алтайга чайык чыккан.
Ак малыбысты ла ар-јөөжөбисти чачып,
Бу тайганың бажына чыкканыбыс.
Јаан куй ташка учурайла,
Қудайыбыстың болужыла,
Тирү артып калганыбыс.
Балык тудуп азыранганыбыс.
Јыл өдүп, күн јылыырда,
Чайык суузы тартыларда,
Өзөккө түжүп келгенибис» — дейт.
«Қанча өрөкө улус слер?» — деп,
Солоңы карганнаң сурайт.
«Алтан өрөкө улус болгоныбыс,
Артканыбыс одус ла өрөкө.

Көзин сенин чокту эмтир,
Көксин сенин ойлу эмтир.
Ада-эненг кем эди?» — деп,
Анчы баатыр удура сурайт.
«Ада-энемди көрбөгөм.
Адам менин Алтын-Отык,
Энем менин Алтын-Чегедек,
Чымалы кааннын жеени эдим.
Азыраган энем бу туру,
Жер киндиги энем эди» — дейт.
«О-о! Калак-кокый, албатым,
Кудайыбыс ла кааныбыс турбай.
Баштан баш болзын!» — дежип,
Жерге јаба бажыргылайт.
Жер киндиги энези айдат:
«Кааныгарды слердин экелдим.
Кыс кижидеп кыйыктабай,
Айткан сөзин угыгар» — деп,
Албаты-јонго јакарала,
Азыраган кызын окшоп,
Эл-јонло эзендежип,
Јана бербей бу канайтты.
Солоны деген баатыр кыс
Ас-мас јонын башкарып,
Агдап-куштап азыранып,
Амыр-энчү јада берди.
Эки айу ла эки тайгыл
Эки мүркүтле кожо
Эли-јонына болушкылап,
Эптү-јөптү јаткылай берди.
Айлар бажы айланып өтти,
Јыл бажы јылып јетти.
Карган Анчы баатырдын
Ак чачту карган абакайы
Керектү бала тапкан эмтир.
Мыны көргөн карган Анчы
Чуудагы балазын кучактанып,
Тышкары чыккан бойынча,
Јаны чыгып келген күнге
Тизе јенил чөгөдөп бажырат.
«Айлу-күндү тенгерим,
Уч-Курбустан кудайым,
Агаш-ташту Алтайым,
Жер киндиги энебис,

Мен уул балалу болдым» — деп,
Кайа-таш жаңыланганча кыйгырып,
Жиит кижидий жүгүрет.
Эки конуп, эли-жоным,
Карыганда чыккан уулыма
Ат адагар деп кыйгырганы
Жер киндиги энезине
Жакшы јарт угулыптыр.
Жарлаган күн јеткен өйдө
Жер киндиги энези
Једип келбей бу канайтты.
Алтын-тоңыс эки куш
База кожо келген эмтир.
Күндү-күрее башталарда
Жер киндиги энези айдат:
«Атту-чуулу анчылардын јааны
Анчы баатырдын абакайы
Уул балалу болгон эмтир.
Қарган Анчынын уулынын ады
Қызарып агар каны јок,
Қыйылып өлөр тыны јок,
Қызыл-јеерен атка минген,
Қалык-јонго быйанду
Қылыш баатыр болзын» — дейт.
Күндү-күрее божоор тушта
Жер киндиги энези айдат:
«Қылыш баатырдын минер ады,
Қийер кеп-қийими ле јазалы
Төрт сүмерлү Ак тайгадан
Өйи јетсе келер — дейт.—
Қара тайганын колтыгында
Ак-боро айгырлу жылкы бар.
Таштан чеден манап тудала,
Айдап экелип үредип,
Қолго тудуп азыраныгар.
Јелее тудуп мал шыкпап,
Қымыс эдип ичигер дейт.
Менде арткан уйлар ла койлор,
Алтайымда арткан андар-куштар
Ак тайганын кары кайылза,
Бу алтайга келгилеп,
Өзүп көптөй берер.
Ол тушта калык-јон
Сайрап-јыргап јуртай берер» — дейт.

Жер киндиги энези база
Сологы кызын сыймап айдат:
«Албаты-јонын көптөйлө,
Атту-тонду болуп байып,
Агдап-куштап атангылаза,
Ак мөңкүлү тайгаларда
Алтын-тогыс деп куштар жүрер.
Ол куштарды өлтүргилебезин.
Жаман чак тужында мен
Сенин аданды ла эненди
Алтын-тогыс куштар эдип
Кубултып салган эдим.
Күүле деп кудайдын кужын
Кичееп чеберлеп жүригер» — дейт.
Кабайдагы уулды эркеледеле,
Сологы кызын окшоп:
«Албаты-јонынды башкарып,
Амыр-јакшы јурта» — дейле,
Адына минген бойынча,
Ары болуп элес эдет.
Анчы баатырга баштаткан улус
Таш чеденди манап ийет.
Айдып болбос јараш бүткен
Сологы деген бала каан
Ак-боро адына минип айдат:
«Таш чеденнин эки јанын
Мал өткүрбей каруулдагар.
Ак айгырлу малды мен
Айдап бого экелейин» — дейле,
Ары болуп элес этти,
Эзин-куйун шуулап артты.
Анча-мынча болбой жүрүп,
Ак айгырлу үүрлү малын
Айдап келбей канайтты.
Таш чеденге малын сугуп,
Таш өткүүлин бектеп ийет.
Карган Анчы абакайыла,
Кубарлаш каргандарла кожо
Желее тартып, кулун тудуп,
Мал саап, кымыс эткилейт.
Айлар бажы айланып өдөт,
Јылдар бажы јылыжып өдөт.
Јылкы малга мал кожулат.

Јаткан јон көптөп өзөт.
Алтай үсти јажарып јаранды,
Ангы-кужы көптөй берди.
Кылыш деген баатыр уул
Эр кемине једип келди.
«Баатыр болуп бүдеримде
Минер мениң адым кайда,
Кийер мениң кийимим кайда?
Алтай үстин айланып,
Ат бедреп барадым» — дейт.
Қара тайганы көстөп
Базып ийбей бу канайтты.
Қанча күн басканын
Баатыр уул билбеди.
База көрүп жүрер болзо,
Қара тайганың сынына
Чыгып келген мында жүрет.
Арташ јерге отура түжүп,
Ајыктап көрүп отургажын,
Адыр-кара бир сыгын
Удура клееткен бу эмтир.
Мыны көргөн баатыр уул
Қазанча кара ташты тудунып,
Адыр-кара сыгынның
Јолын сақып отура берди.
Анча-мынча болбой
Адыр-кара сыгын
Баатыр уулга једип келди.
Согордын кажы јанында
Адыр-кара сыгын уулды көрүп,
Қижн үниле мынайда айдат:
«Сен мени өлтүрбе,
Ат јок бойыңа ат табып берейин,
Қийим јок бойыңа кийим табайын» —
дейт.

Мыны уккан баатыр уул
Тажын туура таштап ийет.
Адыр-кара бу сыгын
Қара тайганы керий
Сыр манла барып јада айдат:
«Бого мени сақып ал.
Јуук болзо, үч конуп,
Узак болзо, алты күннен
Једип келерим» — дейле,

Элес эдип уча берет.
Сакылталу үч күн өдө берди,
Кара сыгын келбей салды,
Мекеледип ийдим эмеш пе деп,
Кородоп уул сананып отурат.
Сегизинчи күн өдөрдө
Сыгыннын сурузы угулбады.
Тогузынчы күн эртен тура
Күн чыгар алдында кара сыгын
Улды коштой өдүп жада:
«Керектү адын беги,
Кереги жок адын беги,
Тудар болзон тут» —деп айдала,
Өткүре мантай берди.
Алтан кулаш армакчылу
Кызыл-жеерен ат оны ээчий
Улдын жаныла өдүп жадарда,
Сакып отурган баатыр уул
Армакчыдан ала койып,
Отура түшпей канайтты.
Кызыл-жеерен ат мында
Агаш-ташты аралап,
Сыр манла барып жадат.
Армакчыдан туткан баатыр уул
Кайа ташка тепкенде,
Кодоро тартып мантайт.
Агашка орой тартканда,
Тазылыла кодоро тартат.
Кебис ошкош жалаңда
Тогузон айры олбыкту
Бай терек көрүнөт.
Жаш баатыр мында айдат:
«Менин адым бу болзо,
Бай терек жаар мантайтан туру,
Өскө кижинин ады болзо,
Жалаң жаар мантазын» — дейт.
Кызыл-жеерен теректи көстөп
Барып жатпай канайтты.
Теректи коштой өдүп жадарда
Баатыр уул атка коштой жүгүрүп,
Бай терекке армакчызын
Эки ороп отура түшти.
Ары болуп чиренерде,
Тогузон тогус тазылдын

Тогузонын кодоро тартыптыр.
«Ады-јолын кем эди?» — деп,
Қызыл-јеерен кайа көрүп сурайт.
«Қылыш баатыр эдим» — деп,
Јиит баатыр каруу берет.
«Ажындыра не айтпадың» — деп,
Ады киштеп уулга айдат.
Қылыш деген јиит баатыр
Армакчызын түре тудуп,
Адын сыймап эркеледет.
«Тирү жүрзем нөкөрим,
Өлө берзем койлогом» — дейт.
«Өзүп жүрзебис салымыс јангыс,
Өлүм келзе тыныбыс јангыс» — деп,
Ат эрјинези кожуп айдат.
Јиит баатыр болгожын
Арчымакты ача тартып,
Андагы кийимди алып кийинет.
Бөктөргөни чече тартып,
Қатанчызын алып катанат.
Ак болот үлдүзин
Сол јалмашка тагынат.
Ай кеберлү ок-јаазын
Арказына жүктенет.
Ат чылбырын түре тудуп,
Темир тискинди тендей тудуп,
Атанып ийбей бу канайтты.
Аттын оозын бура тартып,
Айлын көстөп мантадат.
Анча-мынча болбой туруп
Адазынын таш јуртына
Једип келген мында турат.
Ада-энези оны таныбай:
«Қайдан келген баатыр эдинг,
Қажы јерди көстөдинг?» — деп,
Сурагылап турбай бу канайтты.
Јиит баатыр адынан түжүп:
«Уулыгарды таныбай
Қанайып турыгар, адам,» — дейт.
Солоңы деген бала каан
Јиит баатырдың јаражын көрүп,
Қыймыгы јок тура калат.
Јиит баатыр базып келип,
Тизе јенгил чөгөдөй түжүп,

Тили јенил айдып турат:
«Нени иштейтен, нени эдетен,
Мен слерге болужайын» — дейт.
Бала каан мында айдат:
«Агдап түрген атаналыктар.
Јер киндиги энебистен
Уйлар једип келген болзо,
Айдап экелип чедендейле,
Саап үредер керек» — дейт.
Ыраак јолго атанар тушта
Төртөн атка минген
Јииттерди кожо апарыптыр.
Ак тайганы озор эбиргилеп,
Ай ажыра јорыктагылайла,
Алты үүр уйларды бириктирип,
Айдагылап келген бу эмтир.
Айлар бажы айланып өдөт.
Јылдар бажы јылыжып өдөт.
Албаты-јоны кожулып көптөп,
Амыр-энчү јуртай бертир.
Қарган Анчыга башкартып,
Албаты-јоны јурттар төзөп,
Қаан кижиге өргөө тудуптыр.
Қарган Анчы баатыр
Албаты-јонго јар эдиптир:
«Қаан кижиге отуратан
Ак өргөөзи бүде берди.
Бистинг улу кааныбыс кийетен
Аңылу кеп-кийим керек эмди.
Оймөк кийип көктөнөтөн келиндер
Ак өргөөгө јуулзын» — дейт.
Қарган кижининг јакарузыла
Қалык-јоны ак өргөөгө
Јуулып келген бу эмтир.
Қаан кижининг сүрлү кийимин
Чымалыдан көрүп көктөөр деп,
Қарган Анчынынг абакайы айдарда,
Қалык-јоны јарадып угуптыр.
Қаргандары үлгүлеп кезет,
Јиит келиндер учук салып,
Чегедектинг таагын чүмдегилейт.
Јүзүн-башка өңдү учуктарды
Тенгерининг солоңызынан көрүп,
Чегедектинг таагына салгылайт.

Чегедекти ле кураан бөрүкти
Чымалыдан көрүп көктөгилейт.
Чегедектин эки колтыгынын алдына
Эки торко арчуулды база
Чымалынын канаттарына түнгейлеп,
Чүмдеп-жандап буулагылап ийет.
Чегедектин белин болзо
Чымалынын белине түнгейлеп,
Келиштире чүмдеп көктөгилейт.
Атка минзе эптү болзын деп,
Кийин эдегин айры эткилейт.
Алтынду торко учуктарды
Алтын-тоңыс куштардын
Канаттарына түнгейлеп салгылайт.
Мындый сүрлү кеп-кийимди
Солоңы каанга кийдиреле,
Энезинин адыла ол кийимди
Чегедек деп адагылап ийет.
Солоңы деген бала каан
Албаты-жоңын башкарып,
Амыр-энчү журтай берет.
Албаты-жоңы көптөп өзүп,
Арыыр-чылаарын билбей иштейт.
Ак малы ла ар-жөөжөзи онын
Жылдан жылга кожулып көптөйт.
Ол ыраак-ыраак өйдөң бери
Уй кижиге та канча чакка
Каан болуп башкарган болбогой,
Онызын мен укпадым.
Жаан кайчылардын айтканыла болзо,
Чымалы кааннын кин албатызынан
Жуу-чактар өткүрө өдүп келген
Ас-мас та болзо, эл-жон
Корболоп өзүп, орныгыптыр.
Айлу-күндү Алтай үстинде
Албаты-калык тоқынап,
Сайрап-жыргап журтай бертир.

65 акча